СОВЕТ ИТТИФОҚИ КОММУНИСТИК ПАРТИЯСИНИНГ XXVIII СЪЕЗДИ

Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз!

ҚИШЛОҚ ҲАҚИҚАТИ

1990 йил 4 июль
ЧОРШАНБА
№ 150-151 (4.944).

Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг газетаси

1974 йил 1 январдан буён нашр этилади ◆ Душанбадан ташқари ҳар куни чиқади ◆ Баҳоси 5 тийин

ҚАЙТА ҚУРИШ ЙЎЛИДАН ОЛҒА БОРАЙЛИК

КПСС Марказий Комитети Бош котиби

М. С. ГОРБАЧЕВнинг

«КПСС МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИНИНГ КПСС XXVIII СЪЕЗДИГА СИЁСИЙ ҲИСОБОТИ ВА ПАРТИЯНИНГ ВАЗИФАЛАРИ» ТЎҒРИСИДАГИ МАЪРУЗАСИ

Ўртоқлар! Беш йил мобайнида биз турмушнинг ҳамма соҳаларида инқилобий сакраш қилдик. Шу туфайли биз энг асосий довонга чиқиб олдик. Ҳозир вазифа шу тарзда турибди: ё совет жамияти бошланган чуқур ўзгартишлар йўлидан олға боради — бу ҳолда буюк кўпмиллатли давлатимиз муносиб келажакка мушарраф бўлишига аминман, ёки қайта қуришга қарши кучлар устун бўлиб қолади — бу ҳолда, ҳақиқат бетига тик қарайдиган бўлсак, мамлакат, халқ аянчли замонларга дучор бўлади.

Хуллас, сидқидилдан гаплашиб олишимиз керак. Ўз фикр ва хулосаларимизни кечга сура олмаймиз, шу сабабли қайта қуришнинг ҳозирги босқичи барча туб масалалари хусусида бир тўхтамга келишимиз керак, бу масалалар съездолди мунозарасининг ҳам марказида бўлди.

1985 йилнинг апрелида бошланган бурилиш ўринли бўлдими? Ҳозир биз «социализм» тушунчасини қай маънода англаяпмиз? Ички ва ташқи сиёсатда қайси қоидаларга амал қилмоқчимиз? Халқнинг турмушига таъсир қилаётган ва ҳаққоний норозиликка сабаб бўлаётган инқирозли ҳодисаларни қандай қилиб бартараф этиш мумкин? Ватанимизнинг тақдири қандай бўлади ва биз суверен давлатларнинг иттифоқини қай тарзда қурамиз? Янги шароитда партиянинг ўрни қандай бўлади, сиёсий, ғоявий ва ташкилий жиҳатдан унинг ўзи қандай бўлади, биз КПССни меҳнаткашларнинг халқ ишончига сазовор бўлган инқилобий ташкилоти сифатида қандай қилиб қайта тиклашимиз лозим?

I. ҲОЗИРГИ ПАЙТ ҲАҚИДА

Ҳозир жамиятимиз шундай вазиятга тушиб қолдики, бу ҳақда ўткир баҳслар, кечинмалар бўлмоқда, ҳатто бир-бирига зид фикрлар айтилмоқда. Барча ташвиш ва таҳликаларнинг илдизлари, мен сизга айтсам, ҳозирги пайт замирида яширниб ётибди. Нима қилишимиз керак, келгусида қандай яшашимиз керак, деган саволнинг жавоби ҳам шу ерда. Беш йил мобайнида жамиятда рўй берган ўзгаришларнинг миқёси ва бутун хилма-хиллигини ҳисобга олгандагина ҳозирги пайтнинг хусусиятини тўғри тушуниш мумкин. Дарҳақиқат, мамлакатда инқилобий ўзгаришлар рўй берди, биз жамики ўзгартишлар манзарасини кўра билишимиз керак.

Социализмнинг сталинча модели ўрнини эркин кишиларнинг фуқаропарвар жамияти эгалламоқда. Сиёсий система тубдан ўзгартирилмоқда, эркин сайлов, кўп партиялилик, инсон ҳуқуқлари рўёбга чиқарилаётган чинакам демократия қарор топмоқда, ҳақиқий халқ ҳокимияти қайтадан юзага келмоқда. Меҳнаткашларни мулкдан ва ўз меҳнатининг натижаларидан бегоналаштириш манбаи бўлиб келган ишлаб чиқариш муносабатлари ўзгартирилмоқда, социалистик ишлаб чиқарувчиларнинг эркин мусобақаси учун шароит яратилмоқда. Ўта марказлаштирилган давлат халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилашига ва ихтиёрий бирлашувига асосланган чинакам Иттифоқ давлатига айлантирила бошланди. Мафкуравий буйруқбозлик муҳити ўрнини ҳурфикрлилик ва ошкоралик, жамиятнинг ахборотлардан рўй-рост хабардор бўлиши эгаллади.

Янги сиёсий тафаккур бизга атроф-муҳитни янгичасига кўриш ва холисона баҳолаш имконини берди, ташқи сиёсатга муҳолифлик билан ёндашувдан халос этди. СССР тинчлик ва ҳамкорликка тайёр бўлган, даҳшат солмайдиган, балки ҳурмат ва бирдамлик туйғуларини уйғотадиган мамлакат бўлиб қолди. 1985 йилнинг апрелидан кейин биз одамларга ҳақиқатни айтдик, соxта манманликни улоқтириб ташладик ва одамларга муносиб турмушни амалда таъминлаб бера олмаганимизни тан олдик. Ҳокимлик-тўрачилик тузумининг жиноятларини қатъиян қораладик. Ғайриқонуний қатағонлар қурбони бўлган кўп минглаб кишиларнинг табаррук номларини тикладик.

Мана шуларнинг ҳаммаси ақл-идрокда чинакам тўнтариш қилди. Ҳаёт жўшқин, сермазмун, мароқли бўлиб қолди. Аммо у соддароқ ҳам, енгилроқ ҳам бўлиб қолгани йўқ. Турли сиёсий оқимлар вужудга келиб, ўзаро алоқа қилмоқда ва бир-бири билан курашмоқда. Аҳолининг жуда турли гуруҳлари ва қатламлари манфаатлари ҳаракатга келтирилди ва улар бир-бири билан тўқнашмоқда.

Қайта қуриш одамларнинг ўз қадр-қиммат туйғусини юзага чиқарди, айни вақтда турмуш даражасига талабни ҳам оширди, тез орада яхшилик сари ўзгаришлар бўлишига катта умид туғдирди. Ўтмишда индамай тоқат қилиб келган аҳволга энди совет кишиси тоқат қилмаяпти. У таги соғлом бўлган жўшқин қайта қуриш жараёнига сув бетидаги кўпикдек илашиб юрган салбий ҳодисаларни ўринли равишда ташвиш ва ғазаб билан қарши олмоқда. Кишилар онгидаги беҳаловатлик, асабийлик, стихияли митингбозлик, бирбирини айблашлар ва бирбирларига даъво қилишлар мана шундан келиб чиқмоқда. Кейинги вақтларда бундай айблашлар ва даъволарни, жумладан, Россия Федерацияси Компартиясининг съездида ҳам бисёр эшитишга тўғри келди.

Ўртоқлар, башарти, вазиятга хос бўлган муҳим зиддиятни пайқаб олмасак, уни таҳлил этишда илгари силжимаймиз. Бир томондан, биз қилаётган ишлар жамиятимизни бутунлай ўзгартириб юборади, бинобарин у яқин йилларда ва ўн йилликларда жамиятимиз қандай бўлишини белгилаб беради. Иккинчи томондан, бизнинг олдимизда халқнинг кундалик турмушини оғирлаштираётган кўпдан-кўп ҳал этилмаган муаммолар турибди.

Бунда диалектикани тушуниш муҳимдир. Биз, муваффақиятли бошланган ва тарих мезонлари бўйича жамиятга кўп нарсалар бериб улгурган қайта қуриш жараёни нима сабабдан жамиятнинг кўпгина касалликларини даволай олмади, деган саволдан қочиб қутула олмаймиз. Маълум маънода олганда, аҳвол ҳатто ёмонлашди. Бу гап биринчи навбатда истеъмол бозорига тааллуқли, бироқ у бутун иқтисодиётга, ижтимоий тартибларга, миллатлараро муносабатларга ҳам тегишлидир.

Нима сабабдан шундай бўлди, деган саволга аниқ ва асосли жавоб бериш бундан буён нима қилиш керак ва қандай иш олиб бориш керак, деган хулосалар учун ҳам муҳимдир. Бундай жавоб одамларда қайта қуришга бўлган ишончни мустаҳкамлаш учун ҳам зарур. Чунки, ҳозирги кулфатларимизнинг ҳаммасига қайта қуриш айбдор, деган овозлар эшитилмоқда, бу ҳам майли-я, — ўзига хос нуқтаи назар шаклланди. Қаттиқ гапирганим учун кечирасизлар-у, бу беъманиликдан бошқа нарса эмас. Бу гапларни ҳаммага кўриниб турган фактларга кўзни каттароқ очиб қарашни истамаганликлари ёки қарай олмаётганликлари учун айтишмоқда. Балки, маълум мақсадларни кўзлаб айтишаётгандир.

Бизга жуда оғир мерос қолган. Келинг, биргалашиб эслайлик ва муҳокама қилайлик. Қишлоқнинг, қишлоқ хўжалигининг ва қайта ишловчи саноатнинг хароблиги, бу нима — кеча, 1985 йилдан кейин пайдо бўлган нарсами? Ҳолбуки, бу нарса озиқ-овқат соҳасидаги ҳозирги вазиятни ва қишлоқда деҳқонларнинг аҳволини, уларнинг бугунги ҳаётини белгиламоқда. Энергетика соҳасидаги аввалги сиёсат натижасида ўрмонларимиз, дарёларимиз хароб аҳволга келиб қолганлиги, миллионлаб гектар сермаҳсул ерларни сув босганлиги — булар ҳам охирги йилларнинг қилмиши-ми? Экология соҳасидаги оғир вазият — фалокат зонасидаги юздан ортиқ шаҳар, шу туфайли тўхтатиб қўйилган мингдан ортиқ корхона, Байкал, Орол, Ладога, Азов фожиаси; Чернобиль ва бошқа авариялар, темирйўллар ва газ қувурларидаги фалокатлар — буларнинг барчаси охирги ўн йилликлар давомида ўтказиб келинган сиёсатнинг оқибатлари эмасми, ахир?!

Саноат ишлаб чиқариш фондларининг бор-йўғи еттидан бир қисмигина халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришга қаратилган иқтисодиёт структураси 30-йилларда таркиб топмаганми ва ўша пайтдан бери сақланиб келмаётирми? Ёки Кузбасс, Донбасс, Тюмень, Воркута муаммоларини олайлик — ахир, бу ерларда ижтимоий соҳа тушиб қолган аҳвол ўн йиллар давомида таркиб топган-ку!

Бугунги кунда миллатлараро муносабатларда юзага келган нарсаларнинг ҳаммасининг илдизи ўтмишга бориб тақалмайдими? Жуда катта, шу билан бирга энг яхши моддий ва ақлий ресурсларни ютиб юборган иқтисодиётни ҳарбийлаштириш ҳақида гапирмай қўяқолай. Афғонистондаги уруш туфайли қурбон берилган одамлар ўрнини тўлдириб бўлмаслиги ҳақида гапирмай қўяқолай.

Келинглар, объектив ва принципиал бўлайлик. Катта сиёсатда майда эҳтиросларга берилиш мумкин эмас. Шу сабабли «етар ўтмишга ағдариш», дейишар экан, ҳамма қийинчиликларни қайта қуришга ағдаришар экан, бунга қўшилиб бўлмайди. Ҳа, сиз билан бизнинг вазифамиз — аҳволни тузатиш, ҳамма ишларни яхшилик томонга ўзгартириш, одамларнинг ҳаётини яхшилаш, лекин бугун бошимизга тушган аҳволнинг ҳаммаси — қайта қуришнинг оқибатлари, деб айтиш мумкин эмас. Баҳо беришда хато қилсак, ўз ҳаракатларимизда, амалий ишимизда ҳам чалкашликка йўл қўйишимиз мумкин.

Ўртоқлар, буларнинг ҳаммасини гапирар эканман, Марказий Комитет, Сиёсий бюро, жумҳуриятлардаги партия, совет, хўжалик идораларида ва жойларда иш олиб бораётган коммунистлар фаолиятига тааллуқли баҳолар ва хулосаларни бўшаштирмоқчи эмасман, асло. Биз кўп нарсаларни олдиндан кўришимиз, энг аввало, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳадаги, миллатлараро муносабатлардаги, маданият ва мафкура соҳасидаги жараёнларнинг ривожланишига йўл қўймаслигимиз мумкин эди. Мана шу камчилик учун Сиёсий бюро масъулиятни ўз зиммасидан соқит қилмайди. Маъруза давомида конкрет масалаларни қараб чиқиш чоғида бу ҳақда батафсил гапирмоқчиман. Биз кун тартибида Сиёсий бюро аъзоларининг, Сиёсий бюро аъзолигига номзодларнинг ва Марказий Комитет котибларининг ҳисоботларини назарда тутдик. Бинобарин, делегатлар партия раҳбар идораларининг фаолияти ҳақида зарур ахборот олиш имконига эга бўладилар.

Бироқ менинг тушунишимча, съезд шошилинч ҳукм чиқариш учун тўпланган эмас. Биз сабабларни таҳлил қилишни давом эттиришимиз, олдимизда революцион ўзгаришлар қилиш зарурати пайдо бўлган вақтдаги мамлакатнинг аҳволини тўғри баҳолашимиз керак. Шу билан бирга бу ўзгаришлар кечиктириб бўлмайдиган ўзгаришлар эди, чунки СССР борган сари жадал суръатлар билан иккинчи даражали давлатга айланиб қоладиган ҳолатга тушиб бормоқда эди. 80-йиллар бошидаёқ бизнинг зоҳирий фаровонлигимиз табиат ва одам ресурсларидан ёввойиларча, исрофгарчилик билан фойдаланиш эвазига қўлга киритиб турилганлиги аён бўлиб қолди. Рўйи-рост айтиш мумкинки, биз жуда тез орада оқибатларини айтиб бўлмайдиган фалокатли аҳволга тушиб қолган бўлур эдик.

Биз партия XXVII съездидан кейин ўтган беш йил мобайнидаги ишларимизнинг натижаларини ҳам батафсил ўрганиб чиқишимиз керак. Ҳозирги пайтни тўғри тушунмоқ учун, энг аввало, қайта қуришнинг ўзи охирига етказилмаганлигини назардан қочирмаслик керак. Биз ўтиш даврида турибмиз, бу даврда олдинги системани бузиш охирига етказилмаган, айниқса, янги система қурилиши тугалланган эмас. Демак, анча қатъият билан ҳаракат қилиш зарур. Чунки сусткашлик мамлакатдаги вазиятни кескинлаштиради.

Биз кўпгина ишларга шу қадар қийинчилик билан эришаётганлигимизнинг жиддий сабабларидан бири — бошқарув структураларидаги бюрократлар қатламининг ҳамда улар билан боғланган ижтимоий кучларнинг ўзгаришларга қаршилик кўрсатаётганлигидадир.

Биз қайта қуриш реал ҳокимиятни ўз қўлида ушлаб турган ва халқ номидан жамият бойликларини тасарруф қилган кишиларнинг манфаатларига муқаррар суратда дахл қилишини билар эдик, албатта.

Эскиликка тарафдор бўлган ва қайта қуриш жараёнларига ҳеч қўшила олмаётган, бунинг устига, бу жараёнларни сиёсий жиҳатдан ҳам, психологик жиҳатдан ҳам қабул қилмаётган бир қисм раҳбар-кадрларнинг ҳозирги позицияси бизга аён. Шундай экан, биз агар бундай ходимларнинг — мен юқорида айтиб ўтганимдек, улар бошқарув структурасининг ҳамма қатламларида мавжуд позициясини енга олмасак, қайта қуриш жараёнлари кескинлашиб боришини кўра билишимиз керак.

КПССнинг бу масаладаги позицияси принципиал аҳамиятга эга. Равшанки, биз енгил-елпи баҳо беришга ва хулосалар чиқаришга, айниқса, кадрларни қувғин қилишга йўл қўя олмаймиз. Мамлакат учун жуда кўп фойдали ишлар қилган малакали мутахассислар бўлган ва ҳозир ҳам бор. Улар ҳозир ҳам ўз ақл ва истеъдодларини қайта қуриш ишига сарфламоқдалар, кўплари шу йилларнинг ўзидаёқ жуда катта натижаларни қўлга киритишди, бундайлар ўнлаб, юзлаб эмас, балки минглаб саналади. Бироқ мен ўжарлик билан эскиликка ёпишиб олаётган, жамиятда юз бераётган ўзгаришларга тўғаноқ бўлаётганлар ҳақида гапираётирман. Бунинг устига, улар ўзларининг консерватив позицияларини халқ манфаатлари учун, мафкуравий принциплар учун кураш байроғи остида ҳимоя қилишга уринмоқдалар.

Жамиятнинг куч-ғайратидан ўзларининг ғаразли мақсадлари йўлида фойдаланишга уринаётган ва бу мақсадларга эришиш учун вазиятни издан чиқаришдан ҳам тоймаётган миллатчи ва ҳар турли бузғунчи кучларнинг фаоллашуви қайта қуриш вазифаларини амалга оширишни жиддий суратда мураккаблаштирмоқда. Шу сабабли ҳам гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда можаролар юз бермоқда.

Жамиятда бизни буржуа тузуми томон тортаётган, ҳозирги мураккаб вазиятдан қутилишни мамлакатни капиталистик изга солиб юбориш билан боғлаётган кучлар пайдо бўлганлигидан ҳам кўз юмиш мумкин эмас.

Биз турмушнинг ҳамма соҳаларида ўзгаришларни амалга оширишнинг ҳал қилувчи босқичига қадам қўяётган ҳозирги пайтда энг ашаддий оқимлар, ҳар хил бузғунчи, экстремист кучлар ўзаро ҳамкорлик қилаётганлиги каби фавқулодда бир ҳолатга ҳам эътибор бермоқ керак. Улар одамларни чалғитиш, бизни қайта қуришнинг асосий йўналишидан четга буриб юбориш учун ҳатто бирлашиб олмоқдалар.

Бу ҳам биз учун тушунарли бўлмоғи керак, чунки, ҳал қилувчи ўзгаришлар босқичига чиқар экан, партия шу тариқа қайта қуришнинг стратегик ташаббусини ўз қўлига олмоқда ва яна жамиятни жипслаштирувчи, халқ манфаатлари йўлида масъулиятли қарорлар таклиф этаётган куч бўлиб майдонга чиқмоқда.

Умуман олганда ўртоқлар, биз ҳозирги пайтга баҳо берар эканмиз, танглик ҳодисаларининг сабабларини тушунишга уринар эканмиз, бунда ўтмиш билан ҳозирги пайт, ўтиш даврининг зиддиятлари ўзига хос суратда қўшилиб кетганлигини, манфаатлар, сиёсий режалар, объектив ва субъектив омиллар мураккаб тарзда чирмашиб кетганлигини кўрмоғимиз керак.

Шуни таъкидламоқчиманки, партияда ҳам, жамиятда ҳам ҳозир биз барча соғлом кучларни бирлаштиришимиз ва мана шу тараққиётнинг қийин палласидан мумкин қадар тезроқ қутилиб чиқишимиз кераклигини тушунмоқдалар. Ўйлашимча, мабодо қайта қуришимиз мағлубиятга учраса ҳам бу ҳол фақат қайта қуриш позицияларида маҳкам турган демократик кучларни кимдир парчалаб ташлашга муваффақ бўлган тақдирда юз беради. Бизга иқтисодий ислоҳотни амалга ошириш доирасида амалий ва самарали чора-тадбирларнинг ўзаро боғланган туркуми зарур. Мамлакатда сиёсий ва ижтимоий вазиятни барқарорлаштириш, қонунчилик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш юзасидан зарур чора-тадбирлар керак.

Ҳар бир кунни ғанимат билиб янги Иттифоқ шартномасини тайёрлаш устида ишлаш керак, мазкур шартнома кўпмиллатли давлатимизни теран ўзгартиришнинг негизи бўлади. Озиқ-овқат муаммосини ҳал этиш ва аҳолини саноат моллари билан таъминлашни яхшилашга алоҳида аҳамият бериш лозим. Барча партия ташкилотларининг куч-ғайратларини худди ана шу долзарб вазифаларни рўёбга чиқаришга жамлаш керак.

Мамлакатни социалистик йўсинда танлаб олинган йўл доирасида ларзаларсиз (ҳамиша халқ, аввало, ана шу ларзаларнинг жабрини тортади), янги сифатга ўтказа бориб, қайта қуриш тинч инқилобдек ривожланмоғи учун барча ишларни қилиш керак. Ҳокимият тепасига ҳақиқатан ҳам истеъдодли, қайта қуришга содиқ, давр руҳини, омманинг кайфиятини акс эттирадиган ишбилармон одамлар келиши учун барча демократик шарт-шароитларни яратиш зарур.

Бизга жамият аҳволининг тотувлиги ҳар қачонгидан кўра ниҳоятда зарур. Ҳозир шартаки талаблар қўйиладиган ва можаролар чиқариладиган, одамларнинг орасини бузиб, вазиятни яна ҳам мураккаблаштирадиган, ўйламай қилинадиган ҳаракатлар даври эмас. Жамиятда куч-ғайратларни бирлаштириш наф бериши тобора кўпроқ уқиб олинмоқда. Мен шу минбардан туриб, кончиларнинг жамоаларига худди ана шундай кайфиятни қўллаб-қувватланг, деб даъват этмоқчиман, айни вақтда улар адолатли тарзда ўртага қўйган масалаларни ҳал этиш юзасидан иш охирига етказилиши лозим.

Мамлакатдаги ҳозирги пайт хусусида жуда лўнда қилиб айтмоқчи бўлган мулоҳазаларимиз ана шулардир, ўртоқлар.

(Давоми иккинчи бетда).

Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг XXVIII съезди тўғрисида

АХБОРОТ

КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига номзод А. И. Лукьянов раислигида ўтган 2 июлдаги кечки мажлисда съезд КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзоларининг ҳисоботларини тинглашга киришди. СССР Министрлар Советининг Раиси Н. И. Рижков, КПСС Марказий Комитетининг котиблари В. А. Медведев ва А. Н. Яковлев съездда сўзга чиқдилар.

Мажлис тугагач, съезд қатнашчилари В. И. Ленин Мавзолейига гулчамбарлар қўйишди.

* * *

1990 йил 3 июль куни Москвада, Кремлдаги Съездлар саройида Совет Иттифоқи Коммунистик партияси XXVIII съезди ўз ишини давом эттирди.

Эрталабки мажлисда Украина Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби С. И. Гуренко раислик қилди.

Съездда КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзоларининг ҳисоботларини тинглаш давом эттирилди. Мажлис қатнашчилари ҳузурида КПСС Марказий Комитетининг котиблари Л. Н. Зайков билан Е. К. Лигачев, СССР ташқи ишлар министри Э. А. Шеварднадзе, СССР Министрлар Совети Раисининг биринчи ўринбосари, СССР Давлат план комитетининг раиси Ю. Д. Маслюков, илгари РСФСР Олий Совети Президиумининг Раиси бўлиб ишлаган В. И. Воротников нутқ сўзладилар.

Шундан кейин КПСС XXVIII съезди Секретариатининг раҳбари А. Н. Ильин Секретариат иши тўғрисида ахборот берди.

Танаффусдан сўнг мажлис Қозоғистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби Н. А. Назарбоев раислигида ўтди.

Съезд Мандат комиссиясининг раиси Ю. А. Манаенков қилган шу комиссия маърузасини тинглади ва унча кўп давом этмаган мунозарадан сўнг уни тасдиқлади.

Шундан кейин КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, СССР давлат хавфсизлиги комитети раиси В. А. Крючков; КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига номзодлар — КПСС Марказий Комитетининг котиби Г. П. Разумовский, СССР мудофаа министри Д. Т. Язов ҳисобот бердилар.

Кечқурунги мажлисда Белоруссия Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби Е. Е. Соколов раислик қилди.

Съезд КПСС Марказий тафтиш комиссиясининг А. А. Низовцева қилган ҳисоботини тинглади.

Н. Е. Кручина КПССнинг бюджети ва мол-мулки тўғрисида маъруза қилди.

Кечки мажлиснинг якунловчи қисмини М. С. Горбачев олиб борди.

Съезд партия асосий ҳужжатлари лойиҳаларини тайёрлаш комиссиясини тузди.

Партия XXVIII съездининг матбуот марказида

Кремлдан тўғридан-тўғри телевизион кўрсатув олиб борилганига ҳамда уни совет ва чет эл журналистлари кун давомида КПСС XXVIII съезди Матбуот марказида кўрган ва тинглаган бўлишларига қарамай, 2 июль оқшомида Матбуот марказида партия Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, Марказий Комитет котиби В. А. Медведев билан бўлган учрашувда зал лиқ тўла эди.

Съезд ишининг бошланиши — совет ва халқаро жамоатчилик интиқлик билан кутган воқеадир, деди у. Мамлакатимизда ҳам, чет элда ҳам бу съезддан кўп нарса кутилмоқда. Марказий Комитет котиби съезд ишининг биринчи куни тўғрисида гапириб, у ишчанлик билан ва амалий вазиятда ўтганлигини, бунга катта тайёргарлик иши ёрдам берганлигини таъкидлади. Хусусан, ташкилий масалалар нисбатан тез ҳал қилинди. Бу шу масалаларнинг делегациялар вакиллари кенгашида дастлабки тарзда синчиклаб муҳокама қилингани натижасидир.

М. С. Горбачев КПСС Марказий Комитети номидан қилган маърузани Марказий Комитет котиби қайта қуриш йўлини кучли эҳтирос билан ҳимоя қилувчи ҳужжат деб таърифлади. В. А. Медведев маъруза танглиқдан чиқиш йўлини кўрсатиб берганини таъкидлади, бу — қайта қуриш жараёнларини жадаллаштириш, уларни бундан буён ҳам изчиллик билан ривожлантириб бориш йўлидир.

Съезд иши яхши ва жиддий тарзда бошланди, ишни давом эттириш учун мустаҳкам пойдевор қўйилди, деди сўнгра Марказий Комитет котиби.

В. А. Медведев журналистларнинг кўпдан-кўп саволларига жавоб берди.

(ТАСС).

М. С. ГОРБАЧЕВ маърузаси

II. ҚАЙТА ҚУРИШ СИЁСАТИ: ТАЖРИБА ВА ИСТИҚБОЛ

(Давоми. Боши биринчи бетда).

Ўртоқлар! Партия XXVII съездида ишлаб чиқилган стратегиянинг таъмал тошига даҳлдор қоидаларидан бири иқтисодиётни ижтимоий томонга, инсон манфаатлари томонига буриш тўғрисидаги йўл-йўриқ эди.

Бу борада нималар қилинди? Аввало, структура сиёсатига тузатишлар киритилди. Бу шунга олиб келдики, ҳозирги беш йилликда халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқараётган тармоқларнинг ўсиш суръатлари ишлаб чиқариш воситаларини тайёрлаётган тармоқлардагига нисбатан анча юқори бўлди. Қабул қилинган атамани ишлатадиган бўлсак, «Б» гуруҳи «А» гуруҳига нисбатан биринчи марта анча тез ривожланмоқда. Одамга бевосита даҳлдор бўлган соҳага, инсонга хизмат қиладиган тармоқларга сармоя оқиб кела бошлади. Бизнинг жуда катта иқтисодиётимиз учун ушбу тенденция ниҳоятда муҳимдир ва биз шу тенденцияни мустаҳкамлаш билан бир қаторда уни яна ҳам ривожлантириш учун барча ишларни қилишимиз керак.

Беш йиллик планни бажариш чоғидаёқ, ижтимоий соҳани маблағ билан таъминлашнинг қолдиқ принципига барҳам бериш учун қўшимча тадбирлар кўрилди. Тўрт йил мобайнида ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган қурилишга беш йиллик плани топшириқларига қўшимча равишда 34 миллиард сўм ажратилди. Умуман эса ана шу мақсад учун 246 миллиард сўмдан кўпроқ маблағдан фойдаланилди, ноишлаб чиқариш инвестицияларининг ўртача йиллик ўсиш суръати қарийб икки баравар кўпайди — ўн биринчи беш йилликдаги 4,7 фоиздан ҳозирги беш йилликда 8,8 фоизга етди.

Бу анча жиддий омилкорликдир. Шу туфайли беш йилликда ўтган беш йилликдагига нисбатан юз миллион квадрат метр кўпроқ уй-жойни фойдаланишга топшириш мумкин бўлади. Биз биринчи бор уй-жой қурилишида ана шундай миқёсларга чиқиб олдик. Бошқа ижтимоий-маданий объектларни фойдаланишга топшириш ҳам кўпайди. Шу йиллар мобайнида мамлакатда ҳар йили ўртача ўтган беш йилликдагига нисбатан 38 фоиз кўп мактаблар, 10 фоиз кўп болалар муассасалари, 15 фоиз кўп касалхоналар, 38 фоиз кўп поликлиникалар, 51 фоиз кўп клублар ва маданият уйлари, 7 фоиз кўп савдо корхоналари фойдаланишга топширилди.

Аҳолини моллар билан таъминлаш масаласига алоҳида тўхтамоқчиман. Бу борадаги аҳвол ниҳоятда мушкулдир. Шу хусусда айтилаётган барча гапларга, ҳойнаҳой, шу кунлари айтиладиган жами гапларга қўшилишим, жуда ўткир танқид билан ҳамжиҳат бўлишим мумкин бўлур эди. Аммо агар фақат эҳтирослар авж олаверса, бундан моллар кўпайиб қолмайди. Ҳушёрлик билан баҳо бериш, пухта ўйлаб хулосалар чиқариш, амалий тадбирлар кўриш зарур. Назаримда, совет кишилари биздан худди ана шундай йўл тутишимизни кутмоқдалар.

Дарҳақиқат, бу соҳада нималар бўляпти ўзи? Агар статистика маълумотларини олсак, ҳатто қиймат кўрсаткичларини эмас, балки натура кўрсаткичларини таққослайдиган бўлсак, кўпгина озиқ-овқат маҳсулотлари ва халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш муайян тарзда ижобий ўсганлиги кўриниб турибди. Масалан, дон йилига ўрта ҳисобда ўтган беш йилликдагига нисбатан 26,6 миллион тонна кўп етиштирилди. Бу салмоқли ўсишдир. Сўйилган вазнда гўшт етиштириш ҳам 2,5 миллион тонна кўпайди, сут, қанд лавлаги, кунгабоқар етиштириш ортган бўлса ҳам, лекин бундаги кўрсаткичлар анча пастдир. Газлама, трикотаж буюмлар, рангли телевизорлар, магнитофонлар, холодильниклар, кир ювиш машиналари, бошқа рўзғор техникаси ишлаб чиқариш ҳам кўпайди. Мудофаа тармоқлари конверсияси дастлабки самарани бера бошлади: шу йилнинг январь-май ойларида ушбу тармоқлар корхоналарида халқ истеъмоли моллари тайёрлаш 22 фоиз кўпайди.

Агар илгари ҳар йили товар оборотининг ўртача ўсиши 10—12 миллиард сўмни ташкил этган бўлса, шу беш йилликда 20 миллиард сўмга етди, ўтган йили эса 38 миллиард сўмни ташкил қилди. Аҳоли жон бошига истеъмол қилиш ортди. Ҳа, шундай бўлди, айни вақтда истеъмол бозоридаги аҳвол жўнлаши у ёқда турсин, кўпгина ҳолларда чигаллашди, ҳатто чидаб бўлмайдиган тус олди. Мен буни мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволидаги жиддий ҳол, деган бўлур эдим.

Аввало, бундай аҳвол шунинг учун содир бўлдики, пул даромадлари моллар ишлаб чиқаришдан анча тез ўсди. Бунда гап нимада?

Биринчидан, корхоналарнинг хўжалик ҳуқуқлари ва мустақиллиги кенгаяётганида меҳнат унумдорлиги ва иш ҳақининг ўсиш нисбати устидан қаттиққўллик билан қилинадиган назорат барҳам топди. Кўпгина корхоналарда иш ҳақининг ўсиши маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсишидан анча ўзиб кетди. Иккинчидан, кооператив ҳаракатни авж олдириш чоғида ҳамма жиҳатлар ҳам пухта ўйланмади. Кооперативлар қилган ва қилаётган фойдали ишлар қатори бенақд пулнинг нақд пулга айлантиришнинг йўли очилиб қолди. Бу ўринда гап миллиардлаб сўмлар ҳақида бормоқда. Учинчидан, вазиятни ўзгартириш, капитал қурилишда тартиб ўрнатиш хусусида қабул қилган қарорлар бажарилмай қолди. Узоқ муддат давом этадиган қурилишлар кўпаймоқда, бу эса моддий ресурсларни бозорга чиқариш ўрнига уларни карахт қилиб қўймоқда. Бунга чала объектлардаги қурувчиларга тўланаётган иш ҳақи харажатларини ҳам қўшиш керак. Бу ҳам миллиард-миллиард сўмлардир.

Ўқитувчилар, шифокорлар ва меҳнаткашларнинг бошқа табақалари иш ҳақини, пенсиялар ва стипендияларни ошириш юзасидан қабул қилинган қарорларнинг амалга оширилиши, табиийки, пул даромадларининг ўсишига таъсир кўрсатди.

Мана шуларнинг ҳаммаси натижасида бултурги йилнинг ўзидагина аҳоли пул даромадларининг ўсиши ўтган йиллардаги одатдаги 12—15 миллиард сўм ўрнига 64 миллиард сўмга етди. Бундай вазият бу йил ҳам сақланиб қолмоқда.

Ишда хатоларни четлаб ўтиш, иқтисодиётда салбий тенденцияларга йўл қўймаслик мумкинмиди, деган савол туғилиши табиий. Ҳар қандай ҳолатда ҳам шуни рўй-рост айтиш лозимки, агар ҳукумат иқтисодий ислоҳотни ўтказишга комплекс ёндашувни таъминлаб, ўз позицияларини, ишнинг маъмурий-буйруқбозлик усулларини сақлаб қолишга интилаётган тармоқлар, бошқарув эски структураларининг тазйиқига қаршилик кўрсата олганда эди, бундай оқибатлар анча кам бўлган бўлур эди. Бу борада Сиёсий бюро ҳукуматга ёрдам бериши, унга нисбатан янада юксак талаблар қўйиши ва уни қўллаб-қувватлаши лозим эди. Айни пайтда шуни айтиш керакки, жамиятдан, иқтисодий хизмат муассасаларидан, хусусан, Марказий Комитетнинг иқтисодий бўлимидан ана шундай фикрлар билдирилди. Афсуски, мунозаралар неча бор ўтказилишига қарамай, бундай бўлмади, амалга оширилиши зарур бўлган барча ишлар қилинмади. Шунинг учун биз истеъмол бозоридаги кескинлик учун бевосита жавобгармиз. Бундай кескинлик мамлакатдаги бутун вазиятни мушкуллаштирди.

Бу ишимиз учун жиддий сабоқдир. Айни шу боисдан иқтисодий ислоҳотни жадаллаштириш ва чуқурлаштириш қатъий зарурати юзага келади. Фан-техника тараққиётини, янги технологияларни қабул қилмайдиган, харажат принципини тарғиб этиб, исрофгарчилик ва нобудгарчиликни келтириб чиқарадиган хўжалик юритиш системаси билан бундан буён яшаб бўлмайди.

Мамлакатда илгаригидек ривожланган мамлакатларга нисбатан маҳсулот бирлигига 2—2,5 баравар моддий ресурслар, ёқилғи ва энергия эса, 1,5 баравар кўп сарфланмоқда. Жуда кўп корхоналар фойда кўриб ишламаяпти, давлат томонидан берилаётган ёрдам 23 миллиард сўмни ташкил этмоқда! Мен бунда жуда катта ҳажмдаги дон, цемент, металл, нефть, минерал ўғит, ёғоч-тахта ва бошқа кўпгина ресурслар нобуд бўлаётганлиги тўғрисида гапирмаяпман. Хўжалик юритишнинг бундай системасида давлат бой бўла олмайди, халқ эса тўкин яшай олмайди. Ишни бундан буён мана шу тарзда олиб бора олмаймиз — олис истиқболда эмас, балки яқин вақтлар ичидаёқ халқнинг турмуш шароити анча яхшиланишини таъминлаш учун системани ўзгартириш даркор.

Шу тариқа қайта қуриш мантиқининг ўзи, мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг кескинлиги бизларни иқтисодий системада туб ўзгаришларни амалга ошириш зарур, деган хулосага олиб келди. Бунда гап иқтисодиётнинг янги модели: мулкнинг хилма-хил шаклларига эга бўлган кўп укладли ва замонавий бозор структурасига эга бўлган хўжалик юритиш моделини шакллантириш тўғрисида бормоқда. Бу билан одамларнинг амалий фаоллиги ва ташаббускорлиги учун кенг йўл очилиб, самарали меҳнат қилишлари, иқтисодиёт самарадорлигини ўстириш учун янги қудратли омиллар вужудга келтирилади.

Биз бу вазифани қайта қуришнинг дастлабки босқичидаёқ ўртага қўйган эдик. Аммо хўжалик юритишнинг янги шаклларидан фойдаланиб, муайян иш тажрибаси тўпланган ҳозирги пайтдагина сиёсий ислоҳот соҳасида катта тадбирлар амалга оширилди, бир қанча ғоят муҳим қонунлар, биринчи галда Мулкчилик тўғрисида, Ижара тўғрисида, Ер тўғрисида ва бошқа қонунлар қабул қилинди. Биз бозор иқтисодиётига ўтишга доир вазифаларни рўёбга чиқаришга амалда киришa оламиз.

Бунинг учун ҳали кўп иш қилиш керак бўлади, албатта. Ҳозир шундай иш олиб борилмоқда.

Истеъмол бозорини нормаллаштириш, ортиқча пулни ишга солиш, давлат бюджетини соғломлаштириш соҳасида кечиктириб бўлмайдиган тадбирларни ва бошқа кўпгина ишларни амалга ошириш талаб этилади.

Шу хўжалик йилини муваффақиятли туғаллаш олдимизда амалий вазифа бўлиб турибди. Меҳнат жамоалари ташаббус ва омилкорлик кўрсатиб, бу йилги иқтисодий натижалар мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятга ижобий таъсир кўрсатиши учун барча ишларни қилишлари лозим.

Одамлар бозор иқтисодиётига ўтиш йўллари тўғрисидаги масалани муҳокама қилаётган пайтда, уларни бу нарса турмуш даражасининг пасайишига, жамиятда ижтимоий бўлинишга олиб келмайдими, ижтимоий адолат ва одамларнинг ҳимояланиши таъминланадими, деган саволлар ташвишлантирмоқда. Бу саволларни коммунистлар бермоқдалар, бу саволлар ҳаммани — ишловчиларни ва пенсионерларни, эркакларни ва аёлларни, кексаларни ва ёшларни тўлқинлантирмоқда. Айни ҳукумат дастурини тайёрлаш вақтида ана шу саволлар устида пухта ўйлаб кўрилмаганлиги оқибатида бу нарса ўзига нисбатан жуда танқидий муносабатга учради. Бу соҳада тўла равшанлик бўлиши керак.

Аввало, бозорнинг ўзи ҳақида гапирайлик. У молларни стихияли тарзда айирбошлашдан тортиб, юксак уюшган механизмгача бўлган минг йиллик ривожланиш йўлини босиб ўтди. Биз зўравонлик тарзидаги ёндашувлардан воз кечишимиз, қиймат қонунига таяниб, иқтисодий жараёнларни тартибга солишни ўрганиб олишимиз, шу тариқа хўжалик соҳасидаги амалий фаолият учун янги қудратли омилларни яратишимиз керак.

Бозор шароитида эҳтиёжларни амалий тарзда аниқлаш ва уларни самарали равишда қондириш усулларини топиш, талаб ва таклифни мутаносиб ҳолга келтириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун рисоладагидек табиий муҳитни яратиш имконияти очилади. Умуман, биз бозорни шунчаки бир мақсад, деб эмас, балки иқтисодиёт самарадорлигини, одамларнинг турмуш даражасини ошириш воситаси, деб биламиз. У иқтисодиётимизга кўпроқ ижтимоий йўналиш бахш этиш, уни инсон манфаатлари сари буриб юбориш вазифасини тез ҳал қилишга ёрдам бериши керак.

Ҳозирги тушунчадаги бозор мулкчиликнинг бир шакли ҳукмронлигини рад этади, шаклларнинг хилма-хиллигини, иқтисодий ва сиёсий тенг ҳуқуқлиликни талаб қилади. Давлат корхоналари ҳам, кооператив ёки акционерлик бирлашмасининг жамоа мулки ҳам, фермер, ҳунарманд ёки оиланинг меҳнат билан топган мулки ҳам — мана шуларнинг ҳаммаси жамиятнинг демократик негизларини мустаҳкамлайди, чунки меҳнаткашлар ишлаб чиқариш воситаларининг ва меҳнат натижаларининг ҳақиқий хўжайинлари бўлиб қоладилар, самарали ишлашдан ва юксак пировард натижалардан шахсан манфаатдор бўладилар. Бунда эксплуатация учун асос бўлмайди. Бинобарин, биз бозор сари борар эканмиз, социализмдан четга чиқмаймиз, балки жамиятнинг имкониятларини янада тўла-тўкис рўёбга чиқарамиз. Худди мана шу нарса қайта қуриш концепциясининг мағзини ташкил этади.

Узоқ муддатларга мўлжалланган йирик фан-техника дастурларини амалга оширишни, фундаментал фанлар, маданият ривожини, умумдавлат ижтимоий ва экологик дастурларини бозор ихтиёрига бериб қўйиш ярамайди, албатта. Бироқ бу нарса қўпол маъмурий зуғум ҳисобига эмас, балки солиқлар, фоиз ставкалари, имтиёзлар ва жазо чоралари, божхона ўлпонлари орқали таъминланиши керак. Давлатнинг иқтисодий сиёсати самарали бўлмоғи учун у хўжалик бошқаруви воситаларининг бутун мажмуига эга бўлиши керак.

Бозор муносабатини жорий этиш масалалари бениҳоя вазминлик билан ҳал қилиниши керак. Одамларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқини, ишни танлашнинг амалдаги имкониятини ҳимоя қиладиган ҳуқуқий ҳужжатлар керак. Меҳнат қилишни хоҳлаган, бироқ ўзига муносиб жойни вақтинча тополмаётган кишиларни давлат моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаши лозим. Яна бир муҳим масала бор, у ҳам бўлса — жамиятдаги мулкий табақаланишдир. Агар мулкий тафовутлар меҳнат ҳиссасининг руҳи ва ҳажми билан, инсоннинг истеъдоди, ташаббуси, ижодкорлиги билан боғлиқ бўлса, бундай тафовутларнинг бўлиш эҳтимоли социализм қоидасидан келиб чиқади. Аммо биз меҳнатсиз даромадларга ва ғайриқонуний имтиёзларга асосланган табақаланишга қатъиян қаршимиз.

Нарх-наво — алоҳида масала. СССР Олий Советидаги муҳокамадан кейин ҳукумат ҳозир айтилган танқидий мулоҳазалар асосида, аввало, нарх белгилашни ислоҳ қилиш ҳақида айтилган мулоҳазалар асосида ўз таклифларини қайтадан ишлаб чиқмоқда. Натижада энг мақбул ечим топилади, деб умид қилса бўлади.

Ўз томонимдан шуни таъкидлаб ўтмоқчиманки, чакана нархларни қайта кўриб чиқишни ижтимоий ҳимоянинг синчиклаб пухта ўйланган ва нақд воситаларсиз бошлаб бўлмайди. Бозор иқтисодиётига ўтиш нарх-навони оширишдан бошланиши эса асло мумкин эмас, албатта. Бу —бемаънилик бўлур эди.

Ўйлайманки, ҳам жамиятдаги, ҳам Олий Советдаги танқид бозор иқтисодиётига ўтиш йўлидаги қадамларнинг мантиқи, тактикаси, устун жиҳатлари, изчиллиги пировардигача пухта ўйланмаганини кўрсатди. Бу масала жамиятда ўткир бўлиб турганлиги сабабли мен уни атайлаб бўрттириб кўрсатаяпман. Натижада нарх-наво ҳақидаги масала оз бўлмаса бош масала бўлай деб қолди, бозор иқтисодиётига ўтишни бошлаш учун бирдан-бир тадбирдек бўлиб туюлди.

Бозор иқтисодиётига ўтиш билан боғлиқ тадбирлар мажмуида нарх-наво марказий масаладир. Хўжалик юритишнинг янги усулларига, иқтисодий турмушнинг янги шаклларига ўтишнинг қийин босқичида халқ ижтимоий жиҳатдан ҳимояланишига, унинг манфаатларига кафолат берилишига одамларнинг ишончи комил бўлиши учун биз ҳамма ишни қилишимиз керак.

Бозорга ўтишда биринчи галдаги тадбирларни ажратиб олиш зарур. Ҳозирнинг ўзидаёқ давлат корхоналарини акциялаштиришни бошлашга, омилкорликнинг амалдаги эркинлигини вужудга келтиришга, майда корхоналар, дўконларни ижарага беришга, уй-жой, акциялар ва бошқа қимматбаҳо қоғозлар, ишлаб чиқариш воситаларининг бир қисми олди-соттисини бошлашга ҳеч ким ҳалал бераётгани йўқ.

Товар ва фонд биржалари бунёд этишни жадаллаштириш, банк системасини ислоҳ қилиш, фоиз сиёсатини ҳаракатга келтириш, бирбири билан муҳолифлик қилаётган ишлаб чиқаришлар ва бирлашмалар пайдо бўлиши, айниқса халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш соҳасида майда ва ўрта корхоналар пайдо бўлиши учун шарт-шароитлар яратиш зарур.

Бошқарув идоралари хусусида гапирадиган бўлсак, бозор иқтисодиёти талабларига биноан улар билан муомала қилиш зарур. Биз тармоқ министрликларини тугатиш йўлидан боришимиз ва шу яқин орада уларнинг сонини камайтиришимиз керак. Корхоналарнинг хўжалик фаолиятини маъмурий бошқарувдан, идораларнинг ўз ҳукмини ўтказишдан имкони борича кўпроқ ажратиб қўйиш зарур.

Жамиятнинг янги иқтисодий модели таркиб топиши учун жумҳуриятлар суверенитети ва маҳаллий ўзини ўзи бошқарувни реал иқтисодий мазмун билан тўлдириш алоҳида аҳамиятга эгадир. Сўнгги вақтда танг аҳвол кучайиб кетган бир шароитда хўжалик жиҳатдан танҳолашиш тенденцияси ўсиб боряпти. Регионлар ўртасида таркиб топган иқтисодий алоқалар бузилмоқда, бу алоқалар натура тусини олмоқда. Бу салбий жараёнлар ажралишга интилишдан мадад олмоқда, бундан миллатчи доиралар фойдаланмоқда.

Биз янги иттифоқ шартномасида жумҳуриятлар иқтисодий ҳуқуқлари доирасини, ягона халқ хўжалиги комплексида бу жумҳуриятлар ўзаро муносабатлари принципларини аниқ-равшан белгилаб қўйиш тарафдоримиз. Аммо бу ўринда корхоналарнинг иқтисодий эркинлиги чегараланмаслиги зарур. Иттифоқ идораларининг ҳукм ўтказишини жумҳуриятлар идораларининг ҳукм ўтказиши билан алмаштирилишига йўл қўйиб бўлмайди, ҳозирнинг ўзидаёқ шу нарса содир бўлмоқда. Мустақил корхоналарнинг бевосита алоқалари, шу корхоналарнинг ўзи, меҳнат жамоалари тузилиши лозим, деб ҳисоблаётган уюшмалар хўжалик юритишнинг негизи бўлиши керак.

Иқтисодиётимизнинг бирлиги, яхлитлиги — баркамол умумиттифоқ бозори таркиб топишининг зарур шартидир. Шундай бозорни мустаҳкамлаш, уни монополизмдан ҳоли этиш — биринчи даражали муҳим вазифадир. Жумҳуриятлар ва регионларнинг қўшилишдан иқтисодий манфаатдорлиги доимий таъсир этувчи омилдир ва бу омил келажакка даҳлдордир. Кимки бунга қарши чиқаётган бўлса, қаттиқ янглишмоқда.

Экология муаммосига тўхталмоқчиман. Аҳвол ташвишли, бир қанча регионларда эса аҳвол ниҳоятда тангдир. Афсуски, ҳозиргача кўрилган чора-тадбирлар салмоқли самара бермади, мамлакатдаги экология вазиятининг ёмонлашувини тўхтатмади. Бу муаммога янгича ёндашиш керак. Энг аввало корхоналарнинг ўзлаларининг масъулиятини ошириш, иттифоқдош жумҳуриятлар ҳамда маҳаллий ўз ўзини бошқариш идораларининг ҳуқуқларини ва ваколатларини тўла-тўкис ишга солиш, табиатни муҳофаза қилиш ҳақидаги қонунларга риоя этилиши устидан қаттиқ давлат ва жамоат назоратини ўрнатиш зарур. Айни вақтда табиатни муҳафаза қилиш учун уюшиб ҳаракат қилиш керак — бу ҳам иттифоқ шартномасида ўз аксини топиши лозим. Яна бир вазифа — ерни экология жиҳатидан қутқариб қолиш учун ақлий ва моддий ресурсларни, шу жумладан халқаро даражада бирлаштиришдан иборат. Буларнинг барчаси экология бўйича ишлаб чиқилаётган миллий программанинг узвий қисми бўлиб қолиши керак.

Совет иқтисодиётини соғломлаштириш кўп даражада уни халқаро меҳнат тақсимоти системасига қўшиш қандай боришига боғлиқ бўлади. Шуни айтиш керакки, бу соҳада катта фаоллик кўрсатилмоқда, корхоналарга, регионларга, жумҳуриятларга қанча кўп эркинлик берилса — бу йўлни тўғри деб ҳисоблаймиз —бундай фаоллик, янги ғоялар шунча кўп бўлади. Лекин келинг, эътиборли бўлайлик, чунки бу жўн масала эмас. Ўйламай иш тутиш аллақачон катта маҳрумликларга олиб келди. Иқтисодиётимизни янгилаш, янги технологияларни ўзлаштириш, меҳнат унумдорлигини ошириш учун рақобатга қодир маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлаш учун кўп иш қилиш керак бўлади. Лекин, айтиш мумкинки, энг муҳими — сўмнинг айрибошланадиган бўлиши сари боришдан иборатдир. Шу вақтгача бу ҳақда узоқ келажакнинг иши деб гапириб келинди. Ҳолбуки, бу вазифани ҳал қилишни кечиктириб бўлмайди. Маҳсулотни четга чиқариш учун қудратли рағбат чоралари лозим, четдан мол келтиришнинг самарасизлиги йўлига, ташқи қарздорликнинг ошиб кетишига ғов қўйиш керак. Чет эл капиталини жалб этиш учун ўзаро манфаатли шарт-шароит яратиш зарур.

Бозорга ўтиш ва жаҳон хўжалиги алоқаларига боғлиқ бўлган вазифалар бизнинг ташқи иқтисодий фаолиятимиз олдига юксак талаблар қўймоқда. Шуни айтиш керакки, биз кейинги вақтларда бу масалалар билан кўп шуғулландик, тегишли сиёсий йўл-йўриқларни ишлаб чиқдик, бу соҳага ҳукумат йўли билан муҳим ўзгаришлар киритдик. Бироқ, ташқи иқтисодий идораларнинг ҳамда ҳуқуқлар бериб қўйилган корхоналар, бирлашмаларнинг ишида кейинги вақтларда кўпгина жиддий камчиликлар юз берди.

Албатта, умумий вазиятга хом ашё товарларининг, энг аввало нефтнинг жаҳон нархлари кескин пасайганлиги таъсир кўрсатди. Натижада айрибошланадиган валюта билан ҳисобланадиган бизнинг даромадларимиз деярли икки баравар қисқарди. Бундай шароитда четга мол чиқариш соҳасида ҳам, четдан мол келтириш соҳасида ҳам катта маневр қилиш керак эди. Бироқ бу из қолдирмай ўтмади, буни ҳаммамиз сездик. Машинасозликни янгилашга келсак — кўпгина ускуналар турларини сотиб олиш ҳақидаги шартномани бекор қилишга тўғри келди. Бу ҳол истеъмол бозорига ҳам таъсир кўрсатди, чунки ўтмишда биз айрибошланадиган валютанинг анчагина қисмидан ўз бозоримизни товарлар билан тўлдириш учун фойдаланган эдик.

Ҳозир ҳукумат ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ бўлган муаммоларнинг бутун мажмуи бўйича таклифлар тайёрламоқда. Гап капиталистик мамлакатлар билан алоқаларни кенгайтириш ҳақида, Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгаши доирасида валюта билан ҳисоб-китоб қилишда жаҳон нархларига ўтиш ҳақида бормоқда. Бу бизнинг «учинчи дунё» мамлакатлари билан ҳамкорлигимизни қайтадан ўйлаб кўришга ва бу ҳамкорликка маълум тузатишлар киритишга тааллуқлидир.

Буларнинг ҳаммаси шундай, бинобарин вазият ўзгариб боради. Бироқ, жаҳон бозорига чиқиш, СССРнинг дунё миқёсидаги хўжалик алоқаларига жалб этилиши фикрлашда ҳам, кадрларимизнинг ёндашувларида ҳам туб ўзгаришларни, кенг кўламдаги билимни, дунёқарашни, ишни янгича олиб бориш маҳоратини тақозо этади. Бизда ҳозирча ҳамма нарса: биз ресурсларни бозорда сота олишимиз ва ўзимиз хоҳлаган нарсаларни харид қилишимиз учун бизга уч-беш, ўн фоиз валюта ресурслари беринг, деган фикрга бориб тақалмоқда. Бир қарашда, буларнинг ҳаммаси оддий ва табиий туюлади. Дастлабки босқичда шундай қилиш мумкин ва биз муайян ишларни амалга оширдик. Аммо биз агар ташқи иқтисодий фаолиятни қайта қуришнинг бутун мазмуни шундан иборат, деб билсак, умуман ҳеч нарсани тушунмаган бўламиз. Кадрларни қайта тайёрлаш, уларнинг тафаккурини ўзгартириш, ишни янгича юрита олиш зарур. Бизда ҳозирча бунга аниқ етарли эътибор берилмаяпти, бу эса ташқи иқтисодий фаолиятни қайта қуришга тўсқинлик қилмоқда ва илгари мен гапириб ўтганимдек, кўп ҳолларда ҳозирдагидек тўғридан-тўғри йўқотишларга олиб келди.

Яна бир нарса — агар корхоналаримиз иқтисодиётни такомиллаштириш учун четдан харид қилинаётган ҳамма нарсадан фойдаланишга илгаригидек муносабатда бўлсалар, ғоят қийинчилик билан валютага харид қилинадиган нарсалар бозор учун ишлаш ўрнига йиллар давомида туриб қолиб, ярқсиз ҳолга келса ва эскирса, яхшилик сари ўзгаришларга, иқтисодиёт соҳасида халқаро ҳамкорлик келтириши мумкин бўлган фойдага умид боғлаш қийиндир.

Умуман, бу борада жадал, қатъий чоралар ва ғоят пухта ўйланган, вазмин, масъулиятли ёндашув талаб этилади.

Ўртоқлар! XXVII съезддаги ҳисобот маърузасида ва Марказий Комитетнинг март Пленумида аграр муаммо ҳар қачонгидан кўра ўткир қилиб ўртага қўйилган эди. Бу муаммо бутун қишлоқнинг тақдири, деҳқонлар тақдири нуқтаи назаридан ўртага қўйилган эди. Озиқ-овқат масаласини ҳал этиш йўли ҳам мана шунда эди.

Техник ва технологик тартибдаги ҳеч қандай алоҳида-алоҳида тадбирлар ўз-ўзидан бизнинг бу масалани ҳал этишимизга имкон бермади. Бу эндиликда шак-шубҳасиз фактдир.

Партия коллективлаштириш давридан бошлаб ҳозирги кунимизгача деҳқонлар масаласи ва аграр муносабатлар тарихини муросасиз таҳлил этганлиги натижасида у принципиал жиҳатдан янги позицияларга чиқиб олди. Бундай таҳлил гап бевосита аграр соҳадагина эмас, шу билан бирга деҳқонга, умуман қишлоққа муносабатда, ишчилар синфи билан деҳқонлар ўртасидаги, шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги муносабатларда ўзгаришлар тўғрисида бориши зарур, деган хулосага олиб келди. Аслида, биз аграр масалани базис тарзида, ленинча тушунишга қайтдик ва шу сабабли қишлоқни ижтимоий ривожлантиришга, иқтисодиётнинг асосий секторлари ўртасида ҳар жиҳатдан тенг айирбошлаш, қишлоқда мулк муносабатларини тубдан ўзгартириш зарурлигини тушунишга янгича ёндашадиган бўлиб қолдик.

Ўртоқлар, бугунги кунда вазиятга холис баҳо бериб, шуни эътироф этишимиз зарур: ана шу принципиал қарорлар кетидан ҳукумат даражасида ҳам, жумҳуриятлар ва маҳаллий органлар даражасида ҳам айнан бир хил амалий фаолият юритилмади. Қишлоқ хўжалиги, бутун аграр сектор ходимлари ҳозирги пайтда нима учун бунчалик танқидий, бунчалик кескин ва қатъий кайфиятда эканликларини тушунаман. Қишлоқ ҳақиқатан ҳам ижтимоий фаровонлик соҳасида ҳам, моддий-техника базасини мустаҳкамлаш соҳасида ҳам жиддий тадбирлар амалга оширилишига муҳтождир. Съездда бу хусусда позицияни ишлаб чиқиш лозим. Турли ижтимоий анжуманларда деҳқонлар қишлоққа, бутун аграр секторга молиявий ёрдам бериш, моддий мадад кўрсатиш зарурлиги тўғрисидаги масалани қўяётганликлари адолатли эканлигини тан олишимиз керак.

Хўш, қандай қилиб ёрдам бериш мумкин? Бизда: беравер, қайта тақсимла, бюджетдан ажратиб бер, деб ҳал қилишга ўрганиб қолишган! Бундай маъмуриятчилик билан тақсимлаш усули энди ўтмайди. Қишлоқни тиклаш муаммосини иқтисодий усуллар билан— қишлоқ билан шаҳар ўртасида тенг айирбош қилишни йўлга қўйиш; қишлоқ, умуман агросаноат комплекси фойдасига иқтисодий ва ижтимоий устунликларни вужудга келтириш; қишлоқ хўжалик техникасини ишлаб чиқарувчи саноатнинг якка ҳокимлигини тугатиш: хўжалик юритишнинг турли шаклларидаги эҳтиёжларига мос келадиган машиналар системасини яратиш билан ҳал этиш лозим.

Қишлоқни ривожлантириш учун маблағ келишини таъминлайдиган зарур қонун ҳужжатлари ва ҳукумат қарорлари қабул қилиниши керак. Қонун лойиҳаси таклиф этиш соҳасидаги ташаббус сифатида бу масалани СССР Олий Совети олдига қўйишни таклиф қиламан. Жамият қишлоққа ёрдамга келиши лозим. Биз бутун партия номидан бутун мамлакат олдида ўз позициямизни аниқ айтишимиз керак, деб ўйлайман. Шу билан бирга таъкидлаб ўтмоқчиман: халқ хўжалигининг бирорта тармоғи биздаги қишлоқ, аграр сектор каби иқтисодий эркинликка, чинакам бозор муҳитига шу қадар муҳтож бўлмаса керак. Ана шундай эркинлик берилиши лозим.

Марказий Комитетнинг март Пленуми қишлоқда ишлаб чиқариш муносабатларини тубдан қайта қуришни энг асосий вазифа қилиб қўйди, бусиз иқтисодий эркинлик бўлмайди. Бугун шуни яна бир бор айтиш керакки, агар иқтисодий муносабатлар ўзгармаса, деҳқон меҳнатини рағбатлантирувчи янги омиллар жорий этилмаса, деҳқоннинг аҳволи ўзгармайди, агар деҳқон ерга чинакам хўжайин бўлолмаса, ҳар қандай инвестиция ҳам ёрдам бермайди. Биз съездда Марказий Комитет март Пленуми йўлига содиқлигимизни тасдиқлашимиз лозим.

Шу муносабат билан бир масалага тўхталмоқчиман, бу масала теварагида шунчаки баҳс бораётгани йўқ. Балки менимча ундан ғаразли мақсадлар йўлида фойдаланишмоқда. Бу — колхозларга ва совхозларга муносабатдир. Иш шу даражага бориб етмоқдаки, гўё янги аграр сиёсат уларнинг мавжуд бўлишини шубҳа остига қўяётган эмиш. Аммо бу сиёсатнинг моҳияти ерда хўжалик юритишнинг барча шакллари учун тенг имкониятларни белгилаб қўйишдан иборат. Уларнинг ҳар бири ўзининг ҳаётийлигини ва самарадорлигини исботласин —бизнинг принципиал позициямиз ана шундай. Биз «ёппасига коллективлаштиришни тугатиш» тўғрисидаги талабларни рад этамиз, албатта.

Ишончим комилки, моҳирлик билан хўжалик юритаётган, ижтимоий жиҳатдан ривожланиб бораётган деҳқонларга муносиб турмуш шароитини яратиб бераётган, жамият учун зарур маҳсулотларни кўплаб етиштираётган колхозлар ва совхозларни ҳар қанча қўллаб-қувватласа арзийди, улар, табиийки, янгиланаётган совет қишлоғининг таркибий қисми бўлиб қолади.

Ўнлаб йиллар давомида ношудлик билан хўжалик юритиб, зарарга йўл қўяётган давлат бераётган ёрдам ҳисобига яшаётган, шунга қарамай бошқарув аппарати мулк муносабатларини ислоҳ қилишга, хўжалик юритишнинг янги шаклларини ўзлаштиришга тўсқинлик қилаётган колхозлар ва совхозлар эса тубдан ўзгартирилиши керак.

Яна бир долзарб масала — ер ислоҳоти тўғрисидаги масаладир. Очиғини айтаман: Ер тўғрисидаги қонун ҳозирча амал қилмаяпти. Бунинг сабаби таркиб топган бошқарув структураси, маъмурий-хўжалик аппаратининг позициясигина эмас, деҳқоннинг ўзгартирилиши, ходимнинг ер ва ишлаб чиқариш воситаларидан ажраб қолиши натижасида, пировард натижалардан қатъи назар меҳнатга кафолатли ҳақ тўлаш шароитида вужудга келган эски психология, қотиб қолган сийқа фикрлардир.

Қатъий чоралар кўриш учун ўткир зарурат мавжуд. Ҳеч ким «ёппасига коллективлаштириш» тарзида «ёппасига ижаралаштиришни» таклиф этаётгани йўқ, албатта. Умид қиламанки, ҳали ҳеч ким ижарачи коллективлар барпо этиш юзасидан топшириқ беришни ўйлаб чиқармаган бўлса керак. Бундай қилиш бошимизга жуда катта маҳрумликлар ва кулфатлар солган (улардан биз ҳали ҳам қутила олганимиз йўқ) ўтакетган нодонликни такрорлаш бўлур эди. Ер тўғрисидаги қонунни амалга ошириш воситасини яратиш — энг асосий масаладир. Шуни ҳам айтиш керакки, бу ҳақда қишлоқ хўжалиги ходимлари, биринчи навбатда ижарачилар ва ижарачи бўлишни хоҳловчи кишилар, кўпгина раҳбарлар ва мутахассислар масалани ўткир қилиб қўймоқдалар. Деҳқончилик иши билан эркин шуғулланишни истаган барча кишилар йўлидаги ҳар қандай ғовларни олиб ташлаш лозим. Ер тўғрисидаги қонун оғишмай ижро этилиши керак. Бу хусусда аввало Советларнинг янги ваколатларидан фойдаланиш лозим. Бу иш уларнинг бевосита бурчидир.

Шуни айтмоқчиманки, ер ислоҳотининг бориши ҳақидаги масала Президент кенгашининг яқин орада бўладиган мажлисларидан бирида кўриб чиқиш учун тайёрланмоқда.

Ўртоқлар! Ҳисобот даврида, айниқса сўнгги вақтларда миллатлараро муносабатлар кескинлашди. Биз ушбу муаммонинг аҳамиятини дарров англаб олмадик, бу ерда яшириниб ётган хавфни ўз вақтида кўрмадик. Эҳтимол эсингиздадир, биз қарорлари қандай бажарилаётгани ҳақида ҳисобот бераётган КПСС XXVII съездида ушбу масалалар кўрилганида улар гўё аллақачон ҳал қилингандек ва аҳвол умуман олганда нормалдек иш тутилган эди. Лекин, айтиш мумкинки, ҳаёт бизга жиддий сабоқ берди. Биз юз берган воқеаларга, зоҳиран яхши бўлиб кўринган аҳволда тўпланиб келган ғоят жиддий муаммолар юзага қалқиб чиқишига тайёр бўлиб турмаганлигимиз маълум бўлди.

Бунда кўп нарсалар чирмашиб кетди ва мен ишни жўн қилиб кўрсатмоқчи эмасман. Қайта қуриш ва ошкоралик миллий ўзини англашнинг қайта жонланиши учун қулай шароитлар яратди. Бу ижобий жараён бўлиб уни фақат қутлаш керак. Шу билан бирга ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштириш, маданий-миллий сиёсатдаги, миллий тилларни ривожлантириш, мамлакатнинг бир қанча регионларида ижтимоий масалаларни ҳал қилиш, улар тараққиётининг нотекислиги, нуфуз ва экологик ўзгаришларга доир хатолар келтириб чиқарган муаммолар ва зиддиятлар яққол кўриниб қолди.

Бунинг ўз тарихий, диний сабаблари ҳам бор. Турган гапки, бир вақтлар бутун бошли халқларга нисбатан йўл қўйилган жиноятлар учун ҳам жавоб беришга тўғри келмоқда.

Шуни рўй-рост эътироф этиш керакки, марказий ва маҳаллий ҳокимият органлари дастлабки пайтларда ушбу муаммоларга зарур даражада, талабга яраша эътибор бермадилар. Бундан ҳар хил бузғунчи кучлар — айирмачилар, ашаддий миллатчилар, порага сотилганлар фойдаланиб қолдилар. Миллий масала ва миллатлараро муносабатлар бир қанча ҳолларда кескин шаклларга эга бўлди, этник негизда қонли тўқнашувлар юз берди, кўпгина одамлар қурбон бўлди. Қочоқлар пайдо бўлди, минглаб одамлар ўрганган жойларини ташлаб кетишга, дарбадарликка мажбур бўлдилар, оғир маҳрумликларни бошдан кечирмоқдалар. Буларнинг барчасига чидаб бўлмайди, улар бутун мамлакатда одамларни қаттиқ ташвишга солмоқда.

Маъмурлар номига кўп миллатли давлатимизда тинчлик ва тотувликни қайтадан тиклаш учун чоралар кўриш ҳақида асосли талаблар келмоқда. Афсуски, эътироф этиш керак, бундай шароитда ҳамма ҳам байналмилалчилик синовидан ўта олгани йўқ. Кўпгина коммунистлар сиқувга дош бера олмадилар, ўз халқларига, меҳнаткашларга айирмачилар ва миллий адоватга ундовчиларга эргашишнинг хавфли эканлигига ишонтира оладиган далил-исботларни кўрсата олмадилар. Бундай далил-исботлар эса истаганча топилади. Сиёсий ишдаги камчиликлар учун, миллатлараро муносабатлар кескинлашган шароитда сиёсий иш олиб бора олмаганлиги учун партия органлари тўғри танқид қилинди, деб ҳисоблайман. Бу соҳада биз кўп нарсани ютқазиб қўйдик.

Бундан зарур хулосалар чиқариб олинди, партиянинг миллий сиёсатга доир Ҳаракат дастури ишлаб чиқилди, халқ томонидан муҳокама этилди, сўнгра уни ўтган йили сентябрь Пленуми маъқуллади. Унинг асосий моҳияти — миллий тикланиш жараёнларини ҳар бир халқ ва умуман мамлакат манфаатларини кўзлаб бунёдкорлик изига кўчириш зарурлигини тан олишдир. Қайта қуришни давом эттирмай ва чуқурлаштирмай туриб миллий масалани ҳал қилиб бўлмайди, ўз навбатида қайта қуриш ҳам, мамлакат халқлари ўртасидаги муносабатларни уйғунлаштириш масалалари ҳал қилинмас экан, муваффақиятга эришишга умид қила олмайди.

Менимча, биз ҳозир иттифоқнинг муштарак иқтисодий, сиёсий манфаатлар билан, тарихнинг ўзи билан боғлиқ бўлган халқларнинг ихтиёрий бирлашуви сифатидаги характери ва қиёфасига ленинча қарашларни ҳар қачонгидан ҳам яхшироқ тушуниб турибмиз. Сўнгги вақтда биз бошимиздан кечирган ва идрок этган барча нарсалар Иттифоқни ўзгартириш жумҳуриятлар ва мухториятларнинг ҳуқуқларини ҳатто анча даражада кенгайтириш билан чекланиб қолиши мумкин эмаслигини тушуниб етишимизга сабаб бўлди. Суверен давлатларнинг ҳақиқий иттифоқи зарур. Моҳият жиҳатидан гап мамлакатимизда зиддиятлар тугунларини ечиб

(Давоми учинчи бетда).

М. С. ГОРБАЧЕВ маърузаси

(Давоми. Боши биринчи ва иккинчи бетларда).

ташлашга, халқлар ҳамкорлигини янги даражага кўтаришга, давлатларнинг буюк иттифоқига бирлашган барча жумҳуриятлар манфаатларини кўзлаб Иттифоқнинг бирлашган сиёсий қудратини, иқтисодий ва маънавий имкониятларини кўпайтиришга имкон берадиган миллий-давлат тузилишини ўрнатиш тўғрисида бормоқда. Шундай қилиб, мамлакат хавфсизлиги ишончли равишда таъминланади, унинг халқаро обрўси оширилади.

Бунда инсон ҳуқуқларининг миллий мустақиллик ва жумҳуриятнинг ҳар қандай манфаатларидан устун бўлиши тўғрисидаги талаб сақланиб қолади. Бу ҳуқуқлар Иттифоқнинг ва ҳар бир жумҳуриятнинг конституцион тузилишида мустаҳкамлаб қўйилиши лозим. Халқаро миқёсда биз амал қилаётган бу принципдан бир қадам ҳам чекиниш мумкин эмас.

Федерация кенгаши тузган махсус комиссия доирасида янги иттифоқ шартномасини тайёрлашга доир ишлар олиб борилмоқда, бу шартнома кўп миллатли давлатимизни тубдан ўзгартириш масалаларининг бутун мажмуини ўз ичига олади.

Агар шундай бўлса ва биз амалда керакли йўналишда ҳаракат қилаётган бўлсак, яқин келажакда туб ўзгариш бўлишига умид қилаётган бўлсак, у ҳолда съезд номидан мамлакатнинг барча халқларига мурожаат қилиб, миллатлараро муносабатларда эҳтиросларни бундан буён авж олдиришнинг хатарли эканлигини англаб етишга, ғаламислар ўз шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш учун қандай ниқобдан фойдаланмасинлар, уларни тўхтатиш ва уларга зарба беришга даъват этиш ўринли бўлса керак. Менимча, халқ биздан бу масала хусусида ана шундай позицияни кутмоқда.

Кўп миллатли давлатимизда туб ўзгаришлар даврига биз қадам қўяётган ҳозирги пайтда барча халқларга осойишталик, тинчлик ва ҳамкорлик зарур. Кўп миллатли буюк мамлакатимизнинг ҳар бир гўшасига съезднинг ушбу даъвати етиб боради, деб умид қиламан.

Ўртоқлар! Сиёсий ислоҳот юзасидан жуда катта ва ғоят муҳим иш қилинди. Сиёсий ислоҳот зарурлигини қайта қуриш жараёнларини авж олдириб юборган пайтимизда, бошланган иқтисодий ўзгартишлар олдинги сиёсий системага зид келиб тўхтаб қолган пайтда англаб етган эдик. Марказий Комитет бу масалага ғоят жиддий муносабатда бўлди ва вужудга келган муаммоларнинг бутун мажмуини асосли равишда ўрганишга киришди. Мен шу ўринда КПСС Марказий Комитети 1987 йил январь Пленумининг жуда катта аҳамиятини айтиб ўтмоқчиман. Пленумда биринчи марта сиёсий режимимизнинг амал қилиши, унда партия ва Советларнинг ўрни ҳалол таҳлил қилинди. Айни ўшанда биз халқ ҳокимияти тўғрисидаги ленинча концепцияни ҳаётга татбиқ этиш зарурлиги тўғрисида баралла гапирдик.

Аммо шуни эътироф этиш керакки, партия ва жамиятда январь Пленумининг ғоялари бир хилда қабул қилинмади, бу ғоялар зарур даражада ривожлантирилмади ва чуқурлаштирилмади. Энг асосийси эса —амалий қадамлар қўйилгани йўқ. Нега худди шундай бўлгани эндиликда аён. Гап шундаки, эҳтимолки, кадрларнинг масъулияти тўғрисидаги масала биринчи марта шу қадар ўткир қилиб қўйилган эди. Бу кадрларнинг муайян қисмини безовта қилиб қўйди, уларнинг Пленум қарорларига муносабатига таъсир этди. Ана шундай шароитда Сиёсий бюро ҳамиша ҳам изчил ва принципиал ҳаракат қилмади. Бироқ ҳаёт бизни ана шу масалаларнинг бутун мажмуасига қайтишга, қайтганда ҳам мамлакатда авж олиб кетган демократиялаш тазйиқи остида қайтишга мажбур этди. Худди ана шундай вазиятда партия XIX конференциясини ўтказиш ғояси пайдо бўлди. Кенг қамровли сиёсий ислоҳот тўғрисидаги масала бу анжуман кун тартибидаги асосий масала бўлди.

Конференцияда ишлаб чиқилган принциплар негизида эндиликда биз демократик сайлов натижасида тузилган юқоридан қуйигача ҳокимиятнинг янги муассасаларига эга бўлдик. Шуни таъкидлаш мумкинки, бу — қайта қуришнинг энг асосий ғалабаларидан биридир, жамиятни янгилаш йўлидаги энг муҳим қадамдир, бусиз эса биз жамиятни инқилобий ўзгартиришнинг янги босқичига чиқишимиз мушкул бўлур эди. Сиёсий системани ислоҳ этиш жараёни мураккаб кечмоқда. Партия, давлат, совет органлари, жамоат ташкилотларининг мавқеи ва вазифалари ўзгармоқда.

Рўй-рост айтадиган бўлсак, буларнинг ҳаммаси оғир кечмоқда, чунки аҳолининг жуда турли-туман ижтимоий табақалари ва гуруҳларининг манфаатларига, мамлакат бошқарувининг бутун системасига, шу юмушлар билан банд бўлган миллионлаб одамларга дахлдордир.

Буларнинг ҳаммасини уқиб олса бўлади, ўртоқлар. Фақат бир нарсани таъкидламоқчиман: агар биз шу йўлдан бормаганимизда жамиятнинг тобора сиёсийлашуви бошбошдоқлик тусини олиши мумкин эди, бу эса долғали ижтимоий оқибатларга олиб келиши мумкин эди. Буни мустасно этиб бўлмайди. Ҳозирги шароитда, жамият жунбишга келган ва ташвишга тушиб қолган бир вақтда, съездимиз масъулиятни ҳис этса, яқин орадаги мақсадлар ва вазифаларни, ҳаракат режасини белгилаб олса ва булар партияни ҳам, жамиятни ҳам жипслаштирса анжуманимиз ўз вазифасини бажарган бўлади. Ҳозир низолар мавриди эмас, балки қайта қуришни олға силжитиш учун амалий ишлар давридир.

Сиёсий ислоҳотнинг иккинчи босқичи тугалланган ҳозирги пайтда биз партиянинг вазифасини янги барпо этилган халқ ҳокимияти органларининг қарор топишига кўмаклашишдан иборат деб биламиз. Ҳозир республикалардаги ҳокимият органларининг фаолиятида инқилобий ўзгаришлар рўй бермоқда, илгари марказда ҳал қилиб келинган масалаларнинг анчагина қисми уларнинг ихтиёрига ўтмоқда. Бу нарса уларга янги имкониятлар беради, аммо ишларнинг бориши учун, ижтимоий-иқтисодий масалалар ва халқнинг кундалик турмушига дахлдор бўлган бошқа масалаларнинг ҳал этилиши учун уларнинг масъулиятини ҳам оширади.

Маҳаллий Советлар ва ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги қонунга мувофиқ маҳаллий Советларнинг мавқеи ҳам тубдан ўзгармоқда. Эндиликда катта моддий бойликлар уларнинг ихтиёрида бўлади, бу бойликлардан районларни ва шаҳарларни ривожлантириш манфаатларини кўзлаб оқилона фойдаланиш керак. Советларнинг иши янги қонун чиқарувчилик негизида, янги ташкилий шаклларда ўтаётганлигини, Советлар аппаратининг тузилиши ва ҳолати тубдан ўзгараётганини бунинг ёнига қўшадиган бўлсак, у ҳолда ҳақиқатан ҳам ҳаётий муҳим вазифалар кўплиги маълум бўлади. Янги ҳокимият органларининг қарор топиш жараёни тезроқ рўй беришидан биз ҳаммамиз жуда манфаатдормиз, бинобарин, партия комитетлари демократиялаш жараёнлари ривожланишига, Советларнинг янги ҳокимият ваколатларини ўзлаштиришига ҳар томонлама кўмаклашишлари лозим.

Ҳозир, ўртоқлар, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш вазифаси биринчи ўринга чиқиб қолди. Турли анжуманларда одамлар партияга ҳам, Совет ҳокимиятининг янги сайланган органларига ҳам — жиноятчилик, жамиятга қарши хатти-ҳаракатлар кучайиб бораётганини тўхтатинглар, ҳуқуқ-тартиботни кескин мустаҳкамланглар, деган қатъий талабни қўймоқдалар. Съездда қонун ҳамма жойда амал қилиши кераклигини таъкидлашнинг ўзи билан чекланиб бўлмайди. Биз бу ҳақда илгари ҳам неча марталаб гапирганмиз. Бироқ ҳозирча иш яхшилик сари секинлик билан ўзгармоқда. Шу сабабли биз вужудга келган мураккаб вазиятни чуқурроқ таҳлил қилишимиз ва ўз фикр ва таклифларимизни айтишимиз керак.

Мен аввало эътиборингизни қуйидагиларга қаратмоқчиман. Биз ҳуқуқ-тартибот ва қонунийликнинг ҳолати мамлакатдаги сиёсий ва ижтимоий барқарорлик даражаси билан бевосита боғлиқлигини равшан кўра-билишимиз керак. Модомики, шундай экан, биринчи галда янги тузилган ҳокимият органларининг фаолияти мана шу даражани мустаҳкамлашга қаратилиши керак. Бу хусусда қандайдир кўрсатмалар ва янги қонунларни пойлаш керак эмас, ҳозирнинг ўзидаёқ аҳволни қатъият билан яхшилаб олиш учун сиёсий ва ҳуқуқий воситалар етарлидир. Фақат ҳаракат қилиш ва кескин ҳаракат қилиш керак. Буни кўпгина Советлар тушуниб олганликлари ва ҳозирнинг ўзидаёқ муаммони ҳал этишга амалий киришганликлари жуда соз. Бироқ ҳали «митингбозлик» босқичида турган Советлар ҳам бор.

Иккинчиси. Кўп нарса прокуратура органлари, ички ишлар министрлиги ва судларнинг ходимларидаги қандайдир ишончсизлик мажмуи билан изоҳланади, деб ўйлайман. Бу нарса митинглардаги ҳаракатлар, намойишлар, турли-туман қатъий талаблар тазйиқи остида вужудга келган. Ёки ҳатто бирон-бир баҳона билан қонунларнинг кучга киришини таъминлашда прокуратурага, милицияга ва судларга халақит берган (ҳозир шундай фактлар кўп) сайлаб қўйилган органларнинг таъсирида ҳам шундай бўлмоқда.

Бунга тоқат қилиб бўлмайди, ўртоқлар. Бу зайлда биз қийин аҳволга тушиб қоламиз. Шу сабабли партия ташкилотлари: биз ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига ҳар қандай тазйиқ ўтказилишига қаршимиз, деб жамоатчилик олдида баёнот беришлари керак. Мамлакат жамоатчилиги ҳам шу фикрда эканига аминман.

Учинчиси. Биз ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари янада мустаҳкамланиши, улар зарур нарсаларнинг ҳаммаси билан таъминланиши, ходимларнинг моддий аҳволи яхшиланиши тарафдоримиз. Дарвоқе, бу йўлда ҳозирнинг ўзидаёқ дастлабки қадамлар қўйилди ва совет кишилари бу ёндашувни қўллаб-қувватламоқдалар. Кўпгина Советлар ҳатто милиция, ҳуқуқ-тартибот органларини амалий равишда мустаҳкамлаш учун ўз территорияларида ресурслар қидириб топишга қарор қилдилар. Бироқ одамларимиз мана шу ишларнинг ҳаммасини қилиш билан бирга маъмурий органларнинг қонунийликни мустаҳкамлаш, ҳар бир кишининг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш йўлида самаралироқ ҳаракат қилинишига умид боғламоқдалар.

Яна бир гап бор, ўртоқлар. Мамлакатда ғайриқонуний ҳодисаларга тоқатсизлик муҳитини вужудга келтириш керак. Бу соҳада оммавий ахборот воситалари кўп иш қилишлари мумкин ва лозим.

Ўртоқлар! Биз қайта қуришга киришар эканмиз, одамларнинг онгида инқилоб қилмай туриб, том маънода маънавий уйғониш ва ғоявий янгиланишга эришмай туриб, ҳеч қандай сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ўзгартишларни қилиб бўлмаслигини равшан англаб олган эдик. Қайта қуришга қадар жамият қандай мафкуравий исканжалар орасида турганлиги, омманинг онги қандай ақидалар ва эскирган тасаввурлар асири бўлиб қолганлиги ҳамманинг эсида, деб ўйлайман. Шу сабабли аввал бошданоқ фикрга эркинлик бериш, ақл-идрок билан иш қилишга йўл очиш керак эди. Бу — қайта қуриш стратегиясининг энг муҳим жиҳати бўлди.

Маънавий турмушдаги бемаъни тақиқлар партиянинг ташаббуси билан бекор қилинмоқда, Сталин—Жданов кўрсатмаларининг занжирлари олиб ташланди. Марказий Комитет илм-фан аҳллари ва санъаткор зиёлилар билан неча марталаб маслаҳатлашди, кўпгина фойдали ва мазмундор учрашувлар, мунозаралар бўлди. 1985 йилнинг июнидаёқ фан-техника масалаларига бағишланган муҳим кенгаш ўтказилди. Ўн йилликлар давомида партия ташкилотлари билан зиёлилар ўртасида вужудга келган ажралишни бартараф этиш йўлида қадамлар қўйилди. Партия органлари ижодий фаолиятга васийлик қилишдан, уни белгилаб беришдан воз кечдилар. Ноҳақ қисувга олинган, баъзан эса бадном қилинган кўпгина йирик фан ва маданият арбобларининг пок номлари тикланди.

Маънавий ижодиётнинг бебаҳо асарлари совет кишиларига қайтариб берилди. Партиянинг зиёлилар билан янги муносабатларини вужудга келтириш — қайта қуриш ғалабаларидан бири бўлибгина қолмай, шу билан бирга, уни янада олға силжитишнинг муҳим шарт-шароити ҳамдир. Зиёлилар ҳисса қўшмаганида биз ўзимиз яшаб турган жамиятни, уни янгилаш истиқболларини тушунишда янги марраларга чиқа олмаган бўлур эдик.

Оммавий ахборот воситаларининг янги мавқеи — қайта қуриш йилларида мамлакатдаги маънавий юксалишнинг далилидир. Матбуот жамиятга инқилобий руҳ бағишлади, миллион-миллион меҳнаткашларни ижтимоий турмушда яна қатнаштиришга ёрдам берди. Мавжуд камчиликларга, ҳатто катта нуқсонларга қарамай, матбуотнинг қайта қуришга қўшган жуда катта ҳиссаси ҳам мана шундан иборат.

Коммунистлар ва партиясизлар, барча журналистлар ҳозир, биз чуқур ўзгартишлар босқичига чиқиб олган бир пайтда жамиятнинг барча соғлом кучларини бирлаштириш йўлида янги кенг миқёсли вазифаларни ҳал қилиш учун янада кўп масъулият билан меҳнат қилаверишларига умид боғлашга ҳақлимиз.

Ўртоқлар! Тараққиётимизнинг истиқболини тўғри аниқлаш учун ўз тарихимизга синчков назар ташлашимиз лозим эди. Бу, эҳтимолки, жуда мушкул, қийин кечадиган ва шу билан бир қаторда зарур соғломлаштириш жараёнларидан биридир. Бу ҳолда ҳам партия ташаббусни ўз зиммасига олди. Октябрнинг етмиш йиллиги билан боғлиқ ҳужжатлар бунда бурилиш палласи бўлди.

Сталин қатағонлари давридаги қонунсизликнинг барча жабрдийдалари ишларини қайтадан кўриб чиқиш халқ тарихий ҳақиқатни англаб етишининг энг муҳим қисми бўлди. КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси комиссиясининг фаолияти натижасида минг-минглаб коммунистлар, партия ва давлатнинг йирик раҳбарлари, ишчилар, деҳқонлар ва зиёлиларнинг вафотидан кейин уларнинг партиявий ва фуқаролик ор-номуси тикланди. Марказий Комитет зўрлаб коллективлаштириш сиёсатига, қишлоқ абгор этилиб бутун мамлакат бошига фожиавий оқибатлар келтирган сиёсатга ўзининг принципиал баҳоларини айтди. Бироқ мен бу ишни ҳали ниҳоясига етказганимиз йўқ, у давом эттирилиши керак, деб ҳисоблайман.

Бошқа кўп ҳужжатлар қатори съездга программавий баёнот лойиҳасида ҳам, қайта қуриш давридаги нутқларда ҳам биз ўтмишимиздаги қайси нарсалардан қатъият билан воз кечишимиз, келажакка нималарни ўзимиз билан олишни истамаслигимиз хусусида етарлича батафсил гапирилган. Аммо биз халқимиз Октябрдан кейин қилган ҳамма ишни бирваракайига рад этишга қаршимиз ва социалистик ғоя илҳом бахш этган совет кишилари ҳар бир авлоди ишига муносиб баҳо берамиз. Улар мамлакатни бадавлат, маданий, гуллаб-яшнаган мамлакатга айлантирмоқчи эдилар ва шу йўлда куч-ғайратларини ҳам, сиҳат-саломатликларини ҳам аяшмадилар. Улар энг даҳшатли урушда бу мамлакатни ҳимоя қилдилар. Тарих олдида уларнинг виждони тозадир.

Марказий Комитетнинг қарорига кўра ҳозир муаллифлар жамоаси «КПСС тарихи очерклари»ни ёзмоқда. Умидворманки, бу асарда илмий ҳалоллик ва холислик билан, қатъиян ҳужжатларга асосланган ҳолда партия ҳаёти ва курашининг ҳаққоний манзараси тикланади.

XXVII съездда умуман маданият соҳасига, айниқса илм-фан ва маорифга ёндашувдаги қолдиқ принципини бартараф этиш вазифаси қўйилган эди. Ўрта ва олий мактабни ислоҳ этишга уриниб кўрилди. Фундаментал тадқиқотларни ривожлантириш, фан-техника тараққиётини рағбатлантириш хусусида қарорлар қабул қилинди. Аммо рўй-рост айтиш керакки, ҳозирча бу борада силжишлар кам, бунинг сабаби шундаки, ана шу муҳим масалалар тўғрисидаги қарорлар бажарилмади. Биз илм-фан ва маорифни афзал билиб ёндашишимиз лозимлигини ҳали охиригача уқиб олмадик, чоғи, ўртоқлар. Бусиз эса қайта қуришга етарлича шиддат бахш этиб бўлмайди. Биз ҳамиша ақл-заковат куч-қудратининг етишмаслигига рўбарў бўлиб тураверамиз.

Ўз тарихимизнинг кейинги ўн йилликлари ҳам шундан далолат бериб турибди. Кўп йўналишларда, айниқса энг янги технологиялар соҳасида ривожланган мамлакатларга нисбатан орқада қолиб кетган эканмиз, бу мамлакатимизда илм-фан ва маориф тараққиётидаги қолоқлик билан изоҳланади. Айни вақтда сўнгги йилларда ижтимоий-иқтисодий тараққиётда янги марраларни шиддат билан забт этган бир қанча мамлакатлар ана шу шиддат-шижоатни маориф ва илм-фанга муносабатни тубдан ўзгартиришдан бошлаган эдилар. Шу мулоҳазаларни айтар эканман, бу масалалар хусусида яна бир марта ўзимизни ўзимиз танқид қилиш билан чекланиб қолишимизни истамас эдим. Чиқарилган хулосалар кенг миқёсда давлат сиёсатига айланиши керак. Назаримда, съезд бу масала хусусида аниқ-равшан позицияни эгаллаши лозим.

Ижтимоий фанларга муносабат ҳақида бир-икки оғиз гапириб ўтмоқчи эдим. Партия ана шу фанлар эркин тараққиётининг қатъий тарафдоридир. Биз илм-фаннинг холисона гувоҳлиги ва хулосаларига жуда маҳтал бўлиб турибмиз. Олимларнинг ечимлари ва тавсияномаларига катта ишонч билан қарашимиз, уларнинг меҳнати самараларидан сиёсатда ва халқ фаровонлиги йўлида фойдаланишимиз зарур. Яна бир гап бор, ўртоқлар. Оқил давлат ҳамиша ўзининг ақл-заковат ва бадиий бойлигининг қадрига етади. Биз ҳам ақл-заковатли ва истеъдодли кишиларнинг мамлакатдан чиқиб кетиши сабабларини бартараф этиш учун чоралар кўришимиз керак.

Съезд партиянинг позициясини акс эттириши лозим: партия жаҳондаги ва ватанимиздаги барча қадриятлар негизида маданият, адабиёт ва санъатнинг эркин равнақ топиши тарафдоридир. Маданият соҳасида оқилона ўлчамда хўжалик ҳисобини, ўз харажатларини ўзи қоплашни рўёбга чиқариши мумкин. Бироқ маданиятни батамом савдо-сотиқ қаърига отишни талаб этиб бўлмайди. Агар санъат бозорга солинадиган бўлса, санъаткор яна эркини йўқотиши ва яна қарам бўлиб қолиши, жамият эса маънавий талафотлар кўриши мумкин. Партия ижодий эркинликни эътироф этар экан, айни вақтда шуни ошкора айтадики, биз инсонни бузадиган ва уни камситадиган санъатга қаршимиз. Санъатда цензура бўлмаслиги керак, лекин санъаткорнинг халқ олдидаги маънавий жавобгарлиги бўлиши даркор.

Совет маданияти ва санъати арбобларининг кеча матбуотда эълон қилинган съездимизга йўллаган мактубида улар партияга мурожаат этиб, жамият учун ҳаётий муҳим бўлган ана шу барча муаммоларни ҳал этишга янги ёндашувларни қарор топтириш учун КПССнинг таъсири, унинг бутун маънавий ва моддий потенциалидан фойдаланишга даъват этдилар. Халқнинг маънавий олами тўғрисида қайғуриб ва хавотирланиб ёзилган бу даъватга «лаббай» деб жавоб бериш бизнинг муқаддас бурчимиздир. Агар таъбир жоиз бўлса — маданият ва санъат руҳиятимиз экологиясидир ва бу бизнинг биринчи навбатдаги программавий мақсадларимиздан бирига айланиши керак — ишончим комилки, бу барча делегатлар кўнглидаги гапдир.

Ўртоқлар! Қайта қуриш программасини ишлаб чиқар эканмиз, агар мамлакатимиз турмушининг ташқи шарт-шароитлари тубдан ўзгармаса, бу программа амалга ошмаслигини тушуниб турар эдик. Бунинг учун эса биз ёндашувларимизни ўзгартиришимиз ва жаҳонга янги халқаро сиёсатни таклиф этишимиз лозим эди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин жуда катта ижтимоий, миллий, иқтисодий, сиёсий, технологик, илмий, экологик, демографик ўзгаришлар содир бўлди. Оқибатда 70-йилларнинг ўртасига келиб ер юзининг бутун қиёфаси ўзгариб кетди, инсоният турмушининг негизлари ҳам шу таҳлитда ўзгариб бораверди. Янги цивилизация дунёга келмоқда. Дунёга келяпти-ю, аммо у жаҳондаги хавф-хатарнинг беҳудудлигига тоб бера олмай ҳалок бўлиши ёки яшашнинг сифат жиҳатдан бошқача қоидаларини ишлаб чиқиши, мутлақо янги жаҳон сиёсатини ишлаб чиқиши керак.

Замонавий халқаро вазиятнинг таҳлилига таяниб, қуролсизланиш йўлидан бориб ва янги ташқи сиёсатни юритишда муайян тажриба орттириб, халқаро фаолиятнинг учта асосий негизи тўғрилигига ишончимиз комил бўлди.

Биринчидан ўз хавфсизлигингни бошқаларнинг хавфсизлиги эвазига таъминлаш, ўз манфаатларингни бошқаларнинг манфаатларига путур етказиб ҳимоя қилиш мумкин эмас, бошқа халқлар ва давлатлар ўз ишларини қандай юритишлари лозимлигини улардан кўра яхшироқ билишга даъвогарлик қилиш мумкин эмас. Ҳар бир халқ ўз йўлини ўз эрки билан танлаб олишини эътироф этиш жаҳондаги янги тартибни бунёд этишнинг таг-заминидир. Иккинчидан, якка-якка бўлиб, ўз йўлини ижтимоий тараққиётнинг бошқа йўлларига қарама-қарши қўйиб, гуллаб-яшнаётган эркин ва демократик жамият сари йўл очиш мумкин эмас. Биргаликда ривожланиш, биргаликда ижодкорлик, ҳамкорлик давр амридир. Учинчидан, халқ хўжалигимизни жаҳон иқтисодиётига қўшиш фақат ўз иқтисодиётимизни модернизациялаш учунгина зарур бўлиб қолмай, бошқа халқлар билан биргаликда тарихнинг муқаррар тинч даври пойдеворини бунёд этиш, инсониятнинг умумжаҳон муаммоларини ҳал этиш учун ҳам зарурдир.

Йўл-йўлакай шуни таъкидлашим керакки, ҳарбий ишлаб чиқаришни конверсиялаш соҳасидаги ҳамкорлик интеграциямизнинг истиқболли йўналишларидан биридир. Америкаликлар, италияликлар, немислар ва айрим бошқалар билан алоқалар ўрнатилди. Бу соҳа интеграция алоқаларида ўзига хос «йўлбошчи» бўлиши мумкин. Чунки бизнинг ихтиёримизда ҳозир юксак технологиялар ва илғор илмий ечимлар борки, булар, албатта ўзаро фойдали негизда шерикларимизни ҳам қизиқтиради. Бу ўринда биз учун ҳам илмий, ҳам техникавий жиҳатдан замонавий бўлган ишлаб чиқаришларимизни аҳоли эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб чиқаришга, ишлаб чиқарганда ҳам қисқа муддатларда ишлаб чиқаришга жалб этишнинг самарали йўлларидан биридир. Қуролланиш пойгасини кучайтириб турган шак-шубҳа ва ишончсизликнинг энг фаол омилларидан бири заифлашаётгани халқаро сиёсат нуқтаи назаридан фавқулодда муҳимдир.

Конверсия хусусида давлат программаси тайёрланаётганлиги муносабати билан ушбу катта масаланинг бутун муаммосига тўхтаб ўтирмай, шуни айтмоқчиманки, бу жуда катта давлат аҳамиятига молик ишдир. Бу иш пухта ўйланган қарорларни талаб этади. Илмий, кадрлар ва ишлаб чиқариш потенциалидан оқилона фойдаланиш зарур. Биз бу борада яхши ишлашимиз керак. Бундан мақсад дастлабки босқичда йўл қўйилган хатоларни бартараф этишдир.

Янгича ёндашувларга асосланган сиёсат, янгича фикрлаш доирасида олға сурилган ташаббуслар ҳозирнинг ўзидаёқ халқаро вазиятни сезиларли равишда соғломлаштирди, жаҳон уруши хавфини суриб қўйди. Биз учун ҳарбий харажатларни қисқартириш имконияти пайдо бўлди. Мен юқорида айтиб ўтганимдек, маблағларни тинч мақсадларга йўналтириш имконияти бор.

Қайта қуриш ва янгича фикрлаш шарофати билан СССР ва АҚШ ўртасидаги муносабатларда мухолифлик ва қуролланиш пойгасида беллашишдан ҳамжиҳатлик сари, бир қанча масалаларда эса ҳатто шериклик сари бурилиш содир бўлди. Бу бутун жаҳондаги вазиятни яхшилик сари ўзгартирди, инсоният ҳаётида мислсиз тинч давр томон ҳаракатни бошлаб берди.

Хитой билан муносабатлар нормаллашди, бу эса икки улуғ халқ учун ва умуман бутун жаҳон учун жуда катта аҳамиятга моликдир.

Жуда ашаддий «совуқ уруш» ва қуролли мухолифлик майдони бўлган Европада биринчи марта ҳақиқатан ҳам қуролсизланиш, жумладан ядровий қуролсизланиш жараёни бошланди. Давлатимизнинг бутун тарихи мобайнида биз қитъадаги аксарият мамлакатлар билан сира ҳозиргидек яхши ва хайрихоҳ муносабатларда бўлмаган эдик. Умумевропа жараёни неча ўнлаб турли мамлакатлар ва халқларнинг давлатлараро мулоқотининг жаҳон тарихида мислсиз шаклини ярата бошлади. Бу ерда биринчи бор кун тартибига иқтисодий, маданий, экологик ва ахборот муҳитини вужудга келтириш масаласи қўйилди. Буларнинг ҳаммаси бизнинг янги халқаро сиёсатимиз ва ҳамкорлик туфайли юзага чиқди.

Шарқий Европада теран ўзгаришлар бўлмоқда. Бу «социализмнинг инқирозидир» деганларида биз бу қандай «социализм»нинг таназзули, деб сўраймиз. Аслида сталинча яккаҳокимбюрократик системасининг нусхаси бўлган ва биз ўзимиз воз кечган тузумми? Бизга ҳатто таъна қилиб «сиз у ердан жангсиз кетмоқдасиз», демоқдалар. Демак, биз илгари босган ножўя қадамни яна босишни маслаҳат бераётган эканларда. Ахир биз ўша йўлдан қатъият билан воз кечганмиз ва буни қатъият билан қораламоқдамиз.

Дарҳақиқат, савол бор, бу мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти қай йўсинда бўларкин? Аммо бу масала халқларнинг ўзи қандай йўлни танлаб олишига боғлиқдир. Биз танлаб олинган йўл эрки принципига қатъий риоя қилиб ҳаракат қилдик ва бундан буён ҳам шундай бўлади, бу эрк бутун замонавий цивилизация тараққиётининг ва ўзини-ўзи асраб қолишининг шартидир.

Биз Шарқий Европадаги мамлакатлар билан ўз муносабатларимизни бугунги кунда ва эртага қандай қуришимиз керак? Бу — яхши қўшничилик муносабатлари бўлиши керак. География билан бир қаторда тарих ҳам бизни шундай қўшни қилиб қўйди. Тарихимизда, айниқса урушдан кейинги тарихимизда кўпгина ҳақиқатан ҳам эзгу, қимматли қадриятлар бўлди. СССР бу мамлакатларни фашизмдан озод этишда ҳал қилувчи роль ўйнагани ва шундан кейин бир неча бор уларга сидқидилдан ёрдам бергани халқларнинг хотирасида қолди ва у муносабатларимизнинг бундан кейинги равнақига таъсир этмаслиги мумкин эмас. Бундан ташқари, — энг муҳими, — у ҳам бўлса ўзаро иқтисодий ва сиёсий манфаатлардир. Ушбу манфаатлар тинч Европа, «умумий хонадон» сари ҳаракатимизда бизни яқинлаштирмоқда. Варшава Шартномасини ўзгартиришга интилишда бу манфаатлар пайвастадир, бундан бир ой муқаддам Сиёсий Маслаҳат комитетининг Москвада бўлиб ўтган кенгашида шу ҳақда келишиб олинди. Ихтиёрийлик, ўзаро манфаатдорлик, ҳурмат ва ҳамкорликка асосланган муносабатлар — энг мустаҳкам муносабатлардир.

Партия ва халқ янги Ташқи сиёсатга юксак баҳо бердилар. Мазкур сиёсат партия XIX конференцияси ҳужжатларида, СССР халқ депутатларининг биринчи съезди махсус қарорида қўллаб-қувватланди ва тасдиқланди. Янги ёндашувларимиз ва амалий тадбирларимиз бутун жаҳонда кенг кўламда акс-садо берди ва қўллаб-қувватланди. Биз партия ва совет давлати ишлаб чиққан ва ўтказаётган ташқи сиёсий йўлни бадном этишга уринишларни қатъият билан рад этамиз.

КПСС XXVIII съезди ўтган йиллар мобайнида халқаро майдонда эришилган барчага аён самараларга ўзига яраша баҳо бериб, мамлакатимиз ва бутун жаҳон халқи кўз ўнгида янгича фикрлашга асосланган ташқи сиёсий йўлнинг барқарорлигини яна бир карра тасдиқлайди, деб ўйлайман.

Бу йўл самарадорлигининг пойдевори аввало шундаки, унда инсониятнинг ҳозирги ташвишлари ва орзу-умидлари акс этгандир. Айни вақтда шу нарса барчага аёнки, ташқи сиёсатимизнинг самарадорлиги давлатимизнинг куч-қудрати билан таъминланади. Қуролли Кучлар ана шу куч-қудратнинг таркибий қисмидир. Янги ғоялар, амалий ташаббуслар буюк давлатлардан бири томонидан таклиф қилингани жуда катта аҳамият касб этди. Бу давлат янги ғояларни баён этибгина қолмай, ўзининг шу ғояларга содиқлигини амалда тасдиқлади.

Бизнинг мудофаа доктринамиз — бунинг энг ишончли далилидир, шу доктрина асосида биз жуда йирик ҳарбий ислоҳот ўтказмоқчимиз. Съезднинг программавий баёнотида ислоҳотнинг принциплари мустаҳкамлаб қўйилади деб умид қиламан. Армияни бундан буён ҳам партия қўллаб-қувватлайверади. Бу борада ҳеч кимда шак-шубҳа бўлмаслиги керак. Ўз умрини Қуролли Кучлар сафида хизмат қилишга бағишлаган кишилар тўғрисида алоҳида ғамхўрлик қилиниши керак. Армия — масъулиятли, кўп ҳолларда эса хавфли давлат ишини бажараётган миллионлаб кишилардир.

Қилинган ишнинг асосий якунлари, жуда лўнда қилиб айтганимизда, ана шулардир, ўртоқлар.

Дарҳақиқат, биз халқимизнинг фаровонлиги ва келажагини ўйлаб, буюк мислсиз ишни бошладик. Камчиликлар, хатолар, кечикиб қолишлар бўлди — мен бу ҳақда айтиб ўтдим. Ҳойнаҳой, сиз ҳам бу масалага қўшимча қилиб гапирасиз.

Ҳа, ҳақиқатан ҳам ҳаёт биз инқилобий ўзгаришларни бошлаётганимизда тасаввур қилганимизга қараганда анча бойроқ бўлиб чиқди. Ошкоралик ва демократиялаш, миллион-миллион одамларнинг тарихий ижодкорлик майдонига чиқиши жамият тараққиётига ўзининг холис мантиқини бахш этди. Бу мантиқ эса кўпгина кутилмаган ҳам ижобий, ҳам салбий нарсаларни юзага чиқарди. Шу йиллар мобайнида орттирилган тажрибасиз ва билимларсиз, жумладан ўз жамиятимиз ҳақидаги билимларсиз биз эндиликда қайта қуришнинг ҳал қилувчи палласига қадам босмаган бўлур эдик.

III. ПАРТИЯ ВА ҚАЙТА ҚУРИШ

Делегат ўртоқлар! XXVIII съезднинг асосий хусусияти шундан иборатки, биз, юқорида айтиб ўтганимдек, қайта қуришнинг бурилиш босқичида ҳамда социалистик йўл доирасида жамиятимиз тубдан ўзгараётган босқичда тўпландик. Инқилобий ўзгаришлар нималарга олиб боради, бу ўзгаришлар меҳнаткашларнинг манфаатларига қанчалик жавоб беради, ижтимоий адолатни, демократия ва озодликни мустаҳкамлайдими? — деган саволлар ҳаммани тўлқинлантирмоқда.

Бу вазиятда, табиийки, кўплаб нуқтаи назарлар вужудга келади. Сизларнинг қўлларингизда бўлган дастурий баёнот лойиҳасини тайёрлаш пайтида буларнинг ҳаммаси ҳисобга олинди. Унда партия халқ олдидаги ўз масъулиятидан келиб чиқиб, яқин орадаги истиқболга мўлжалланган дастур ва сиёсатни таклиф қилади.

Съездолди мунозараси жараёнида партиянинг сиёсий фаолияти ҳаммани ғоят қизиқтирган масала бўлди. Ҳатто партия раҳбарияти ислоҳотларнинг назарий ишланмаларига, концепцияларга эга бўлмаган ҳолда мамлакатни «жаҳоншумул тажриба»га жалб қилди, деган мулоҳазалар ҳам айтилди. Бу гап шу қадар тез-тез такрорланиб турдики, натижада қайта қуришга қарши ўзига хос андоза вужудга келди.

Келинглар, мулоҳаза қилиб кўрайлик. Аввало илгари бир неча бор айтган гапимни такрорлашим керак: қайта қуриш концепцияси — қандайдир бир гуруҳ одамлар миясига ялт этиб келиб қолган фикр эмас. КПСС XX съездидан бошлабоқ партия ва жамиятда изланишлар авж олиб кетди. Афсуски, бу изланишлар қўллаб-қувватланмади, кўпчилик ҳолларда бостирилиб келинди. Социализмнинг сталинча моделини оқлаш йўлида уринишлар қилинган турғунлик йилларида назария расмий сиёсатга лаганбардорларча хизмат қилувчи ролни бажарадиган бўлиб қолди.

Биз тўла асос билан айта оламизки, қайта қуриш қалбимиз армонидир. Зотан, унга асос қилиб олинган концепция жамиятда, партияда, илм-фан ва маданиятда аллақачоноқ етилган ҳамма энг яхши нарсаларни ўзида мужассамлаштирди. 1985 йил апрель Пленуми назарий изланишларга қудратли омил бағишлаб, жамият ҳаётидаги жиддий муаммоларни эркин муҳокама қилиш имкониятини очиб берди. Мамлакат учун ана шу ниҳоятда керакли бўлган ижодий ишга партия, унинг Марказий Комитети бошчилик қилиб, бу иш учун қулай сиёсий шароит яратиб берганлиги ниҳоятда муҳимдир.

Дастлабки босқичдаёқ биз жамият тубдан янгиланишга муҳтож эканлигини англаб олдик. Қайта қуришнинг асосий моҳияти — социалистик йўл доирасида жамиятни чуқур демократиялаш ва инсонпарварлаштириш, уни эркин жамиятга айлантириш, инсонга муносиб турмуш шароитини яратиш фикри ана шу тарзда вужудга келди. Бу фикрни рўёбга чиқариш жараёнида туб иқтисодий ислоҳотлар, сиёсий системада, федерацияда туб ўзгаришлар қилиш, ҳуқуқий давлатни ташкил топтириш ғоялари ишлаб чиқилди. Асосий мағзини умуминсоний қадриятлар устунлиги ташкил қиладиган янги сиёсий тафаккур асослари ишлаб чиқилди. Дунё XX аср охирига яқинлашган пайтдаги барча ғоят катта ўзгаришларни идрок этмай туриб қайта қуриш назариясини яратиш имконияти бўлмас эди.

Биз инқилобий ўзгаришларнинг мақсадлари ва усуллари ҳақидаги ўз тушунчамизни босқичма-босқич чуқурлаштириб бордик. Аслини олганда бу нарса, Ленин таъбири билан айтганда, социализмга нисбатан бутун нуқтаи назаримизни қайта кўриб чиқишни талаб қилди. Натижада биз қайта қуришни янги инқилоб, Улуғ Октябрь бошлаб берган ишнинг мантиқий давоми деган тушунчага келдик.

Мен қайта қуриш назариясини қандайдир ҳар жиҳатдан мукаммал бир нарса, қандайдир тугал система, охирги ҳақиқат деб тасаввур қилиш ниятидан йироқман. Бундай даъволар қилишдан ўзимизни тийдиган пайт келди. Тажриба бизларни ўз-ўзини танқид руҳидаги баҳоларга, мамлакатдаги ва дунёдаги рўй бераётган жараёнларга монанд келадиган назарияга ҳам, сиёсатга ҳам зарур тузатишлар киритишга тайёр туришга ўргатди.

Бинобарин, бизларга, социализмнинг мукаммал янги назариясини баён қилиб беринг дейишганида, биз бундай деб жавоб берамиз: «социализм» тушунчасини фақат ҳаёт, фақат эркин меҳнат, халқнинг ўзини ўзи бошқариши ва фаровонлигигина янги мазмун билан бойитиши мумкин. Агар шундай қилинмаса, агар бу тушунча маърузалар ва бош мақолаларда кўчиб юрадиган тушунча бўлиб қолаверса, уларнинг муаллифлари категориялар моделини ясаш машқи билан шуғулланаверишса, социалистик ғоянинг қадри мутлақо қолмайди. Аввал, сиз ўз мамлакатингиз, ўз халқингиз учун нима қилмоқчи эканлигингизни айтинг, шундагина сиз аслида нимани истаётганлигингиз ва социализм деганда нимани назарда тутишингиз равшан бўлади. Биз айтамизки: социализм — реал ҳаракат, омманинг жонли ижодиётидир. Мен аминманки, КПСС ҳаракат мақсади — инсонпарвар, демократик социализм эканлигини тўғри белгилади.

КПСС XXVIII съездининг дастурий баёноти лойиҳасида бу хусусдаги фикрларимиз таърифлаб берилган. Улар марксизмга қанчалик мувофиқ келади? Бу партиямиз учун принципиал масаладир.

Маълумки, Маркс, Энгельс ва Ленин яратган ижтимоий назариянинг мазмуни XIX аср воқеаларини, Ленинда эса XX асрнинг дастлабки ўн йилликларини ҳам таҳлил қилиш асосида таърифлаб берилди. Ўша пайтдан бери дунё ниҳоятда ўзгариб кетди, шу жумладан марксистик тафаккур, Октябрь инқилоби, халқаро инқилобий ва демократик ҳаракат таъсири остида ўзгарди. Биз эса ўн йилликлар мобайнида турмушимиздаги ҳамма ҳодисаларга жавобларни классикларнинг айтган фикрларидан топишга уриниб келдик, ваҳолонки, уларнинг ўзлари — классиклар ҳар қандай назариянинг тарихий шароит билан боғлиқлигини ҳисобга олишни талаб қилишган, марксизмни ўзига хос муқаддас китобга айлантирмоқчи бўлган кишилар устидан кулишган эди. Ҳаётнинг ўзи бизларни ана шу нарсани ёдда тутиб, марксистик диалектика асосий қонунларининг аҳамиятига ҳақиқий баҳо беришга мажбур этди. Биринчи навбатда конкрет вазиятни конкрет таҳлил қилишни талаб қилди. Фақат шу асосдагина сиёсат учун хулоса чиқаришни талаб қилди.

Қайта қуриш концепцияси, такрор айтаманки, ҳаракатда, доимий ривожланишда бўлиб, олға ҳаракатимиз сари янги ғоялар ва хулосалар билан бойиб бориши керак. КПСС ақидапарастлик ва қироатхонликка қатъий қарши бўлиб, социализм назарияси ва практикасига изчил ижодий ёндашиш, XX аср тарихий тажрибасини, Маркс, Энгельс ва Ленин меросини, инқилобий ва илғор фикр даҳоларининг меросини идрок этиш тарафдоридир.

(Давоми тўртинчи бетда).

М. С. ГОРБАЧЕВ маърузаси

(Давоми. Боши биринчи, иккинчи ва учинчи бетларда).

Қайта қуриш концепциямизни такомиллаштириш йўлидаги иш давом этаётир. Шу сабабли дастурий баёнотни қабул қилгач, ҳозир амалдаги КПСС программасини ўз кучини йўқотган деб тан олиш ва олға — партиянинг янги програмаси сари бориш эҳтимол тўғри бўлса керак. Шу мақсадда съездда тегишли комиссия тузиш жоиз бўлур эди.

Ўртоқлар! Коммунистлар ва бутун жамият съезддан партиянинг ўзи тўғрисидаги энг муҳим саволларга жавоб кутмоқдалар. Ҳозир партиянинг жамиятдаги ўз мавқеини, ўн йилликлар мобайнида таркиб топган қурилиш принциплари ва фаолият усулларини қайта идрок этишдан иборат табиий ва айни вақтда мушкул жараён давом этмоқда. КПСС ҳақидаги илгариги тасаввурлар танқидий баҳога ва жиддий ўзгаришларга муҳтождир.

Кейинги пайтларда партия жиддий танқидга — адолатли ва адолатсиз танқидга дучор қилинмоқда. Биз ўзимизни ҳам аямаётирмиз. Бизларни ҳам аяшмаётир. Шу ерда мен мана бу гапларни айтиб ўтмоқчиман.

Кўп йиллар мобайнида КПСС авторитар-бюрократик системага хизмат қилиш учун мослаштириб келинди. Бу эса партия ички муносабатларида, кадрлар танлашда жиддий бузилишларга, миллионларча коммунистларнинг қарорлар ишлаб чиқишдан амалда четлаштириб қўйилишига олиб келдики, бу нарса амалда партия ташкилотларида лоқайдлик, бефарқлик ва бўшанглик вазиятини вужудга келтирди.

Шу сабабли масъулияти партия раҳбариятининг зиммасига тушадиган мамлакатдаги бузилишлар танқид қилинар экан — бу миллионларча коммунистларнинг ялпи айбдор эканлигини мутлақо билдирмайди. Улуғ Ватан уруши даврида совет халқининг жанговар жасоратида коммунистларнинг ҳақиқатан ҳам қаҳрамонлик кўрсатганлигини бирор киши рад эта олмаса керак. Мамлакатимизнинг бутун меҳнат тарихи мобайнида ҳам коммунистлар пешқадамлик қилиб келишди.

Биз буларнинг ҳаммасини яхши биламиз. Лекин бу нарса бизларни фаолиятимизни доимо ва танқидий идрок этиб, келгуси учун тўғри сиёсий хулосалар чиқариб олишдан мутлақо халос қилмайди.

Съездолди мунозараси ҳозирги шароитда партия қурилиши ва фаолияти принципларига тааллуқли жуда хилма-хил фикрларни келтириб чиқарди. Лекин фикрлар монанд келадиган нуқта бор. Бу — партия қайта қуриш тақдири учун масъулиятни ўзидан соқит қилиш, ўз мавқеидан бўйин товлаш, ижтимоий жараён четкасига чиқиб қолиш учун сиёсий ҳуқуқи ҳам, маънавий ҳуқуқи ҳам йўқлигини англашдир.

Янгиланган КПССни қандай тасаввур қиламиз?

— Бу ўз сиёсатида ишчилар синфи, деҳқонлар, зиёлилар манфаатини ифодаловчи социалистик йўлни танлаган ва коммунистик истиқболни кўзлаган партия, фикрдошларнинг ихтиёрий иттифоқи бўлади.

— Бу умуминсоний, инсонпарвар идеалларга содиқ бўлган, миллий анъаналар ва умидларга эътибор билан қарайдиган ва айни вақтда шовинизм, миллатчилик ва ирқчиликка, реакцион идеология ва жаҳолатнинг ҳар қандай кўринишларига муросасиз партия бўлади.

— Бу мафкуравий калтабинликдан, ақидапарастликдан холи бўлган, ишонтириш усуллари билан ҳаракат қилиб, ўз сиёсатини тарғиб қилиб, мамлакатдаги барча илғор ижтимоий-сиёсий кучлар билан мусоҳаба, мунозара, ҳамкорлик ва шериклик муносабатларини ривожлантириб, сиёсий ва мафкуравий жараёнларда ташаббускорликка интилувчи партия бўлади.

— Бу ўз аъзолари ўртасидаги муносабатларни фақат партиявий ўртоқлик, ҳар бир кишининг фикрини ҳурмат қилиш, озчиликнинг ўз позициясига эга бўлиш ҳуқуқини, муҳокаманинг тўла эркинлигини ҳамда кўпчилик қабул қилган қарорларнинг барча учун мажбурий эканлигини тан олиш асосида қурадиган партия бўлади.

— Бу партия ташкилотлари ички ҳаётида ўзини ўзи бошқариш принципларини, ҳаракатлар эркинлигини, дастурий мақсадлари ва устав қоидаларининг умумийлиги билан бирлашган иттифоқдош республикалар компартияларининг мустақиллигини қарор топтирувчи партия бўлади.

— Бу турли мамлакатлардаги ва турли йўлларни танлаган коммунистлар, социал-демократлар, социалистлар билан, ҳозирги замон сиёсий ва илмий тафаккуридаги кўпгина бошқа оқимларнинг намояндалари билан алоқалар, ҳамкорлик қилиш учун очиқ партия бўлади.

Съездолди мунозараси фикрлар тўқнашуви марказдаги бир неча асосий масалаларни аниқлади. Улар КПСС ислоҳотини англаб олиш учун асос бўлганлиги сабабли улар юзасидан аниқ позицияни белгилаб олиш керак.

Пешқадам партиями ёки парламент партиясими. Партия СССР Конституциясининг 6- ва 7-моддаларини ўзгартириш тарафдори бўлиб чиқиб, давлат органлари ўрнини босишдан, маъмурий бошқариш вазифаларини бажаришдан воз кечганлигини қайд қилди. Турли ҳужжатларда, шу жумладан XXVIII съезднинг дастурий баёноти лойиҳасида партияни Ленин тушунганидек жамиятнинг пешқадам кучи сифатидаги тушунчага қайтиш зарурлиги ҳақида гапирилади.

Аммо биз яна қандайдир алоҳида мавқега даъвогарлик қилмаётирмизми, «раҳбарлик роли» атамасини «пешқадамлик роли» атамаси билан алмаштирибгина қўймаётирмизми? — Бундай саволлар эшитилиб турибди. Бунга равшанлик киритиш керак. Бизнинг фикримизча, пешқадамлик ролини жамиятга мажбуран қабул қилдириб бўлмайди, унга меҳнаткашларнинг манфаатлари учун фаол кураш, амалий ишлар, ўзимизнинг бутун сиёсий ва маънавий қиёфамиз билангина эришиш мумкин. КПСС демократик жараён, марказда ва жойларда қонун чиқариш органлари сайловлари доирасида ўз сиёсатини ўтказади ва ҳукмрон партия мандатини сақлаб қолиш учун кураш олиб боради. Бу жиҳатдан у парламент партияси сифатида ҳаракат қилади.

Ҳозир партия учун энг қийин вазифа — ўз таъсирини янги сиёсий ва ташкилий имкониятлари билан қиёслашдир. Партия совет идоралари вазифаларига аралашмаслигидан келиб чиқиш керак. Бу эса у ўзи билан маслаҳатлашилмасдан қабул қилинадиган қарорлар учун масъул эмас ва уларни ошкора танқид қилиш ҳуқуқини сақлаб қолади, деган маънони билдиради.

Бошланғич партия ташкилотлари корхоналарда ва ташкилотларда маъмурият фаолиятини, министрликлар ва идоралар, совет ва хўжалик муассасалари аппарати ишини назорат қилишнинг имконияти йўқ ва ҳозироқ амалда бундай ҳуқуққа эга бўлмай қолдик, деб ҳисоблайдилар. Аммо партия ташкилотлари меҳнат коллективларида ёки регионларда рўй бераётган жараёнларни четдан кузатувчилар бўлиб қола олмайдилар. Улар хилма-хил вазифаларни ҳал этишга коммунистлар ва аввало коммунист раҳбарлар орқали янги сиёсий ва ташкилий усуллар билан таъсир қилишни ўрганиб олишлари керак. Партия ташкилотларининг янги мавқеи шундан иборатки, улар йиғилишлар, съездлар, конференциялар, пленумларда жамият ҳаётининг энг муҳим масалалари юзасидан позицияларни коллектив равишда ишлаб чиқиб, уларни тегишли давлат ва хўжалик идораларига етказишлари, бу позицияларни оммавий мунозараларда тушунтиришлари, коммунистлар эътиборини ана шу позицияларни амалий ишларда ҳимоя қилишга қаратишлари лозим. КПСС таъсирининг кўлами, биринчи навбатда, партия эълон қиладиган ғояларга, бу ғояларнинг меҳнаткашлар учун жозибали бўлишига боғлиқ бўлади.

Бошқа сиёсий партиялар ва ижтимоий ҳаракатлар билан муносабатлар тўғрисида. Менимча, бизнинг партия съездимиз илғор йўлни танлаган барча партиялар ва ҳаракатлар билан кенг кўламда ҳамкорлик қилиш, қайта қуриш манфаатлари йўлида, халқ манфаатлари йўлида бирлашиш тарафдори эканлигини аниқ айтади. Ана шундай ҳамкорлик доирасида жамоатчиликни ташвишга солаётган ҳар қандай муаммоларни муҳокама қилиб, келишувга ва биргаликда ҳаракат қилишга олиб борадиган йўлларни излаб топиш мумкин. Аминманки, марказда ва жойларда демократик кучларнинг, сиёсий барқарорлик, граждан-лар ва миллатлараро тотувлик шароитида жамиятни чуқур ислоҳ қилишдан астойдил манфаатдор бўлган барча кишиларнинг ҳокимият органларида ишлашлари мамлакатга жуда катта фойда келтирган бўлур эди.

Оммавий ижтимоий ташкилотларга муносабат тўғрисида. Касаба уюшмалари билан муносабатлар партиямиз учун ҳамиша ғоят катта аҳамиятга эга бўлиб келди. Чунки бу аслида партиянинг ижтимоий базаси ҳақидаги, миллионларча ишчилар, хизматчилар билан, кейинги йилларда эса қишлоқларда касаба уюшма ташкилотлари тузилиши муносабати билан деҳқонлар билан ҳам бевосита ва билвосита алоқа ҳақидаги масаладир.

Меҳнаткашларнинг иқтисодий манфаатлари ва ҳуқуқларини биринчи навбатда ҳимоя қилиши, Ленин айтганидек, «маъмуриятнинг кўпайиши»га қарши кураш олиб бориши лозим бўлган меҳнаткашларнинг ташкилотлари жамиятимиз ҳаётида ҳамиша муҳим ўрин эгаллаб келди. Аммо улар, маълумки, асосан ёрдамчи вазифаларни бажариб келишди, бўйсунувчи мавқеда қолиб келишди. Касаба уюшмаларининг «ҳаракат тасмалари», «пишанглар» тарзидаги анъанавий тимсоли ҳам шунга мос келар эди ва ҳоказо.

Ўз-ўзидан маълумки, бундай ёндашув касаба уюшмаларининг вазифаларини муайян даражада бузиб кўрсатар эди, бу нарса қайта қуриш ва жамиятни демократиялаш шароитида мақбул эмас.

Аслини айтганда, партия билан касаба уюшмалари ўртасидаги муносабатлар ҳозироқ ўзгармоқда. Касаба уюшмалари партия бошлиқларининг кўрсатмаларини итоаткорона тарзда бажарадиган, кўпгина корхоналарда маъмуриятнинг ўзига хос қўшимтаси бўлиб қолган пайтлар ўтиб кетди.

Касаба уюшмаларини қайта қуриш кечикиб бошланди. Энди бу жараённинг суръати ошиб бормоқда. Аммо орқада қолиш, аъзолар оммаси билан ўзаро муносабатларнинг эски услуби ва воситаларига мойиллик бир қатор ҳолларда ишчиларда касаба уюшмаси комитетлари уларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш қобилиятига ишончсизлигини келтириб чиқарди. Натижада ижтимоий кескинлик пайтида параллел структуралар — стачка комитетлари вужудга келиб, улар маъмурлар ва касаба уюшмаларининг нотавонлиги оқибатида ўз вазифаларини кенгайтира бошладилар.

Аслида биз Совет Иттифоқида ишчилар ҳаракати қайта тикланаётганлигини кўриб турибмиз. Бу ниҳоятда жиддий масала бўлиб, партия тақдири билан бевосита боғланган, уни асосли тарзда таҳлил қилиш керак.

Маъмурий - буйруқбозлик системаси неча ўн йиллар ҳукмронлик қилиши ишчилар синфининг мулкдан ва ҳокимиятдан бегоналашувига олиб келди. Бинобарин, ишчиларда муомала тактикаси, услубини ўзгартириш билангина бизларни илгаригидек хоҳлаган мақомга солишни истаётирлар, деган шубҳа бор. Партияни янгилаш вазифаларидан бири — ишчилар синфи билан ўзаро муносабатларнинг эскича буйруқбозлик воситасини тамомила тугатиб, КПСС барча поғоналарда ишчилар синфи манфаатларини ва адолатли талабларини ҳимоя қилишга, унинг бевосита намояндаларини Иттифоқ ва маҳаллий даражадаги парламент курашида ва сиёсий фаолиятда қўллаб-қувватлашга тайёр эканлигини иш билан исботлаш вазифаси ана шундан келиб чиқади.

Партиянинг меҳнаткашлар манфаатларини ҳимоя қила олиш қобилиятини текшириш учун мезон — у бозор иқтисодиётига ўтиш пайтида меҳнаткашлар ва айниқса кам ҳақ оладиган меҳнаткашлар турмуш даражаси пасаймаслигига эриша олишидир.

Бунда меҳнаткашларнинг мазкур табақаси, уларнинг мазкур туркуми манфаатларини ҳимоя қилиб, тараққиётга, қайта қуриш суръатига зарар етказмаслик учун омма билан доимий жонли алоқа ҳам, билимдонлик ҳам, сиёсий санъат ҳам керак.

Партиянинг касаба уюшмалари билан, бошқа ишчи ташкилотлари билан муносабатлари шериклик, ўртоқлик асосида қурилади. Партия комитетлари касаба уюшмаларининг ички ишларига мутлақо аралашмаган ҳолда уларнинг асосланган талаблари ва ташаббусларини қўллаб-қувватлаш учун ўзларининг бутун таъсир кучидан фойдаланишлари лозим.

Бошқа оммавий жамоат ташкилотлари орасида комсомол ҳақида алоҳида гапириб ўтиш керак. Бу — партияга энг яқин, айтиш мумкинки, ғоявий-сиёсий жиҳатдан қондош ташкилотдир. Комсомолдаги ўртоқларимиз мушкул даврни бошдан кечирмоқдалар. Буни яқинда бўлиб ўтган ВЛКСМ съездида кузатиш мумкин бўлди. Съездда комсомол бўлиши керакми ёки бўлмаслиги керакми, бўладиган бўлса қандай бўлиши керак? У ўзининг энг яхши анъаналарини сақлаган ҳолда тубдан янгилана оладими — деган масалалар қизғин мунозараларда ҳал этилди.

Партия сингари комсомол ҳам аслида ўзини поклаш, ўтмишда унда бўлган барча салбий жиҳатлардан холи бўлиш палласидан ўтиши керак. Билмадим, комсомоллар менинг фикримга қўшиладиларми, лекин менда улар ҳали бу ишни тўла-тўкис қила олмадилар, деган таассурот қолди. Лекин комсомолни ўзгартириш, қайта қуриш иши бошланиб кетди. Комсомол ўзи учун ҳал қилиб олган энг асосий масала шу бўлдики, у КПСС билан ғоявий ва сиёсий жиҳатдан узвий боғлиқ бўлиб қолади. Бу нарса партия учун принципиал муҳим нарсадир.

Ҳозирги шароитда биз комсомолни барча ёшларнинг якка ҳоким намояндаси деб билиш одатидан воз кечмоғимиз керак, албатта. Янги партиялар билан биргаликда балки ёшлар ташкилотлари ҳам тузилиб, ёшлар учун ғоявий ва сиёсий кураш олиб борилар. Биз, ўз-ўзидан маълумки, комсомол ташкилотларининг мустақиллигини тўла-тўкис ҳурмат қилган ҳолда уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашимиз лозим. Ишни эскичасига олиб бориш — ёш авлоддан маҳрум бўлиб қолишни билдирган бўлур эди.

Янгиланаётган КПССнинг бошқа жамоат ташкилотлари билан муносабатлари масаласи бизни кенгроқ мавзуга — партиянинг ҳозирги ижтимоий негизи ҳақидаги масалага олиб чиқади. Съездолди мунозарасида: КПСС кимнинг партияси эканлигини белгилаб олсин, деган гапларни эшитишга тўғри келди. Гўё жамият барча табақаларининг манфаатларини ифодалаш хусусидаги даъво асосли эмас, чунки бу манфаатлар ҳамиша ҳам мувофиқ келавермайди, кўп ҳолларда эса бир-бирига қарама-қарши бўлади, деган маънода гапирилди.

Бу жиддий далил. Ҳақиқатан ҳам ўтмишда бизда ижтимоий манфаатлар табақаланиши, тафовути мутлақо рад этилар эди. Жамиятнинг маънавий-сиёсий бирлиги деган шиор ижтимоий талаблар ва интилишларнинг реал хилма-хиллилигини кўриш зaруратидан холи қилиб қўйган эди. Бугун биз бу фактни тан олибгина қолмай, шу билан бирга ўз доирасида турли манфаатлар монандлиги имкониятини берадиган сиёсий системани яратяпмиз.

Айни вақтда совет кишиларида касб, миллий, ёш ва бошқа ўзига хос талаблар билан бир қаторда миллионларча шахсларни битта халққа боғловчи умумий манфаатлар борлиги равшан. Биз демократиялаштириш ёрдамида умуман мамлакатнинг жуда катта имкониятларини рўёбга чиқаришни ва шу асосда ривожланган замонавий давлатлар даражасида халқ манфаатлари қондирилишини таъминлашни қайта қуришнинг асл моҳияти деб биламиз.

Биз — қайта қуриш партиясимиз, бинобарин, КПСС бугун умумхалқ сиёсий ташкилоти сифатида иш олиб бормоқда. Шуни таъкидламоқчиманки, бунда гап янги шиорлар остида монополияга эришиш соҳасидаги умрини яшаб бўлган ярамас интилишларни қайта тиклаш ҳақида бораётгани йўқ. КПСС умуман халқ манфаатларини акс эттириб, социалистик йўлдан борувчи партия сифатида бундан буён ҳам ишчилар синфи, деҳқонлар ва зиёлиларга таянаверади.

Партиянинг хотин-қизларга муносабатини тубдан қайта қуриш зарур. Хотин-қизлар масаласи бизда энг жиддий масалалар жумласига киришини тан олиш керак. «Қайта қуриш даври» ҳақида гапириладиган бўлса, КПСС XXVII съездидан буён айтилган кўпдан-кўп шиорларга қарамай, хотин-қизлар меҳнати ва турмуш шароити кўпроқ эътиборга ва тубдан яхшиланишга муҳтождир. Бу — энг асосий масалалардан биридир. Сиёсий ҳаётда хотин-қизларнинг ниҳоятда кам қатнашаётганлигига айниқса тоқат қилиб бўлмайди. Биз ҳозир кўпгина мамлакатларда хотин-қизлар катта сиёсатда фаол қатнашаётганлигини кўриб ҳаммамиз уялишимиз керак, деб ўйлайман, ҳозир эса мана шу залга бир назар ташланг, бу ерда қанча аёл делегат бор? Бу масалага тўла равшанлик киритиш учун мандат комиссияси раисининг маърузасини кутиб турамиз. Хўш, ҳукуматда қанча хотин-қиз бор? Бизда бу иш ниҳоятда ташлаб қўйилган ва кейинги вақтларда жуда кам нарса ўзгарди. Марказий Комитетда ҳам, Сиёсий бюрода ҳам, секретариатда ҳам хотин-қизларнинг намояндалари бўлиши учун балки шу съездда реал тадбирлар кўриш керакдир? Партия вазифалари ўзгаришини ҳисобга олиб, Марказий Комитет аппаратида хотин-қизлар орасида иш олиб бориш бўлими бўлиши ҳақида ўйлаб кўриш мумкин. Менимча, хотин-қизлар бу таклифни ёқлайдилар; улар қарсак чалишаяпти.

Жамиятни демократиялаш муносабати билан вужудга келаётган янги ҳодисалардан бири хотин-қизлар ташкилотини мустаҳкамлаш бўлиб қолишига шубҳа қилмаса бўлади. Биз бу жараённи ҳар томонлама табриклашимиз ва унга мадад беришимиз керак. Эркакларнинг шарафли иши — эркакларнинг шарафи ҳақидаги масала шу тахлитда қўйилаётир! — Хотин-қизлар аҳволини енгиллаштириш учун қўлларидан келган ҳамма чораларни кўришдир. Лекин хотин-қизлар уюша олсалар, уларнинг ўзлари ҳам кўпгина иш қилишлари мумкин.

Партиянинг яна бир муҳим ижтимоий таянчи ҳақида: уруш ва меҳнат ветеранлари ҳақида. КПСС бу муҳитда мустаҳкам позицияларини сақлаб қолмоқда. Биз ветеранлар мададини қадрлашимиз, уларни партия турмушида ва умуман сиёсий ҳаётда фаол иштирок этишга жалб қилишимиз керак. Булар энг оғир пайтларда ватанпарвар эканликларини исботлаган, одатда қатъий граждан-лик позициясида турадиган кишилардир.

Иттифоқдош жумҳуриятлар Коммунистик партиялари тўғрисида. Бу ҳозир энг долзарб масала эканлигига съезд делегатлари аминлар деб ўйлайман. Бу ташкилий масалагина эмас, чунки у байналмилал ташкилот сифатида партиямизнинг ўз табиатига тааллуқлидир. Партия Ленин томонидан шу тарзда тузилган эди, у ана шу тарзда кўп ўн йилликлар давомида кўп миллатли давлатимизнинг мустаҳкамловчи кучи вазифасини бажариб келди. Унинг ана шу характери сақлаб қолиниши принципиал жиҳатдан муҳимдир, акс ҳолда мамлакат ҳам, давлат ҳам, партия ҳам катта, айтиш мумкин, ўрни тўлмайдиган зарар кўрадилар.

Вужудга келган муаммоларни ҳал этишга принципиал ёндашиш ҳеч кимда шубҳа туғдирмаётган бўлса керак. Биз шунга асосланамизки, КПССнинг яхлитлиги иттифоқдош жумҳуриятлар ва автономиялар компартияларининг энг кўп даражадаги мустақиллиги билан тамомила мос келади, уларнинг миллий, тарихий, маҳаллий ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олиш имкониятларини, кадрлар, молия масалаларини ҳамда ўз фаолиятининг бошқа масалаларини ўз билгиларича ҳал этиш имкониятларини сира ҳам чекламайди. Аммо бу муаммолар иттифоқимизни ўзгартириш жараёни билан қўшилиб кетаётганлиги сабабли бу соҳада турли тенденциялар, то партияни федераллаштириш ва ундан ажралиб чиқишгача бўлган тенденциялар мавжуддир.

Болтиқбўйи жумҳуриятларидаги вазият сизларга маълум. Марказий Комитет кўрган барча тадбирларга қарамай, партиянинг КПСС Ҳаракат дастурида қолган ва ундан чиққан аъзоларга бўлинишининг олдини олишга муваффақ бўлолмадик. Натижада жумҳуриятларда коммунистик ҳаракат кескин заифлашди, у ерларда ҳокимият тепасига бошқа сиёсий кучлар келди.

Агар биз ҳозир чегараланиш, парокандалик, ажралиш жараёнига берилиб кетсак, бу нарса коммунистик ҳаракатга муваффақиятсизлик келтиради, уни заифлаштиради ва бошқа сиёсий кучлар мавқеларининг кучайиши учун имконият яратади. Биз ҳаммамиз ана шу воқеалардан сабоқ чиқариб олишимиз, партияларнинг байналмилал яхлитлигини — бунда мен ана шу жумҳуриятлар компартияларини ҳам истисно қилмаяпман — мустаҳкамлашга янги ёндашувларни излаб топишга ҳаракат қилишимиз керак. Устав лойиҳасида жумҳуриятлар компартиялари манфаатларини умуман партия манфаатлари билан мувофиқлаштиришнинг бир қанча воситаларини вужудга келтириш кўзда тутилган. Принципиал сиёсий қарорлар қабул қилиш пайтидаги тегишли тартиблар ҳақида ҳам ўйлаб кўриш керак. Бирорта Компартия бошқасидан устун бўлишига йўл қўймаслик, у бошқаларга ўз иродасини қабул қилдириш имкониятига эга бўлмаслиги муҳимдир.

Россия Федерацияси Компартияси конференциясида (у ўзини таъсис съезди деб эълон қилди) съездимизнинг кўпгина делегатлари иштирок этиш, бошқалари уни кузатиш имкониятига эга бўлишди. Коммунистларнинг мамлакат тақдиридан, жумҳуриятнинг мушкул муаммоларидан ташвишланишлари, янгидан тузилаётган жумҳурият Компартияси имкониятларидан Россияни, унинг кўп сонли халқларини қайта тиклашда, кўпмиллатли давлатимизни мустаҳкамлашда ёрдам кўрсатиш имкониятларидан фойдаланишга интилиш ана шу конференция диққат марказида бўлди. Съезднинг ҳужжатларида Россия коммунистларининг КПССни ягона умумиттифоқ партияси сифатида мустаҳкамлашга ёрдам бериш, бошқа жумҳуриятларнинг компартиялари билан тенг ҳуқуқ асосида ҳамкорлик қилиш истагини қайд қилиб ўтишни муҳим деб ҳисоблайман. Россия коммунистларининг бундай принципиал позициясини биз табриклай оламиз, деб ўйлайман.

КПСС таркибий қисмларининг ўзаро муносабатларига келганда, шунга аминманки, биз энг муҳим нарсани; коммунистлар биргалашиб кудратли сиёсий кучни ташкил қилишларини, лекин миллий хонадонларга тарқалиб кетишса, бу кучдан маҳрум бўлиб қолишларини ёдимизда тутсак, барча вазифаларни ҳал этишга қодир бўламиз.

Территориал ёки ишлаб чиқариш принципи. Ишлаб чиқаришда партия ташкилоти бўлиши керакми ёки бўлиши керак эмасми, деган саволга жавоб битта — бўлиши керак. Партиямиз тарихан ишчи жамоалари базасида амал қилиб келди, унинг илдизлари, унинг манбалари шу ерда. КПССнинг ишлаб чиқариш асосида тузилиш принципи таркиб топган барқарор анъаналарга мос бўлиб тушади ва биз ундан чекиниш учун асос йўқ деб биламиз. Бундан ташқари коммунистларнинг ўзлари ўз ташкилотлари шаклини белгилаш ҳуқуқига эгадирлар. Бу гап бошқа партиялар аъзоларига ҳам тўла-тўкис тааллуқлидир, албатта.

КПСС тузилишининг ишлаб чиқариш принципини сақлаб қолиш лозимлигини айтиш билан бир вақтда истиқомат жойларидаги партия ташкилотлари ишини яхшилаш керак. Шуни эътироф этиш керакки, партия территориал принципни яхши ўзлаштириб олмаган. Буни, хусусан, халқ депутатлари сайлови кўрсатди, ана шундай йирик сиёсий кампаниялар жараёнида эса сиёсий ишлар маркази айни территорияларга кўчирилади.

Ҳозир бошқа масала: давлат бошқаруви, суд, прокуратура, бошқа ҳуқуқ-тартибот органларини, шунингдек армияни сиёсатдан ажратиш масаласи анча жиддий қилиб қўйилаётир. Бу хусусда бизнинг мавқеимиз шу билан белгиланадики, бирлашиш ҳуқуқи зарур сиёсий эркинликлар жумласига киради. Партия аъзоларига корхоналар, муассасалар ва шу сингари жойларда ўз ячейкаларини тузишни ҳеч ким тақиқлай олмайди.

Сиёсатдан ажратилган давлат органларини тасаввур қилиш қийин, дунёда аскарлар ва офицерлар руҳиятини қўллаб-қувватлаш, тарбиялаш органлари иш олиб бормайдиган армияни топиш қийин. Бу соҳада ҳам биз алоҳидаликни даъво қилмаймиз — бу бизда қонуний тартибда рўйхатга олинган барча партияларнинг табиий ҳуқуқидир. Бизнинг ёндашувимиз ана шундай.

Демократик централизм тўғрисида. Аввалги йилларда ана шу ленинча қоида ҳақиқатда бюрократик централизм билан алмаштирилган эди. Энди бунга бутунлай барҳам берилди. Биз партияни қайта қурар эканмиз, ички партиявий демократияни, ўзини ўзи бошқаришни, онгли интизомга ихтиёрий равишда ва оқилона риоя этиб, коммунистларнинг раҳбар органлар фаолияти устидан назоратини ҳар томонлама ривожлантириш учун шароит яратаяпмиз.

Ҳозир партияда бу қоидани уставдан чиқариб ташлаш кайфияти кучли, чунки ўтган бутун тажриба бу қоиданинг обрўсини тушириб юборди, бироқ кўп кишилар бу қоидадан воз кечиш партияни мунозара масканига айлантириб юбориш хавфини туғдиради, деб уни сақлаб қолиш кераклигини айтмоқдалар. Биринчи ҳолатда ўртоқлар аввалги тажриба билан боғлиқ бўлган иборалар тарк этишни истамоқдалар, деб ўйлайман. Аммо ҳақиқий коммунистлардан ҳеч ким партиямизни шаклсиз ташкилотга айлантиришни хоҳламайди, бундай ташкилотда ҳамма нарсани мунозаралар ғарқ қилиб юбориши мумкин бўлур эди. Компартия сиёсий партия сифатида ўз олдида турган жуда катта вазифаларни ҳал эта олмайдиган бўлиб қолур эди.

Умуман, съезд бир йўлни танлаб олиши керак. Келинглар, бу масалани муҳокама қилайлик. Уни моҳият эътибори билан кўриб чиқайлик. Дастурий баёнотда ҳам, устав лойиҳасида ҳам бу хусусда таклифлар бор. Уставга шундай қоидалар асос қилиб олиниши керакки, улар партиянинг халқчиллигига ҳам, иш қобилиятига ҳам, кўпчилик қабул этган қарорларнинг ҳамма учун мажбурийлигига ҳам кафолат берадиган бўлсин.

Бошқа бир принципиал масала — фракциялар масаласи ҳам шу масала билан боғлиқ. Ҳозир биз демократияни ва ички партиявий ошкораликни, рўй-ростликни ривожлантириш соҳасида катта қадам қўйдик. Бошқача фикрлашни бостириш йўлидаги ҳар қандай уринишлар қораланди. Аммо шундай бир остона борки, ундан ўтиб кетиш партияни хароб қилган бўлур эди. Ўзининг алоҳида ички интизомига эга бўлган фракцияларни тузиш мана шундай остонадан ўтиш бўлур эди. Аниқлик киритмоқчиман: бундай тусдаги фракцияларни тузишга йўл қўйиш мумкин эмаслиги ҳақида гапирганда биз у ёки бу масалалар хусусида кўпчиликнинг позициясидан фарқ қиладиган ўз нуқтаи назари вужудга келиб қолган партия аъзолари ўз фикрларини муҳокама ва тарғиб қилишлари, то партия съездларида ҳам ўз фикрларини кўпчиликка билдира олишлари мумкинлигини назарда тутамиз. Келинглар, бу хусусда бир-биримизнинг фикримизни англаб турганимизни кўрсатайлик.

Партиялилар оммасининг ҳокимияти ҳақида. Партия ислоҳотининг моҳияти амалда партиялилар оммасининг ҳокимиятини, коммунистларнинг партия сиёсатига ҳақиқий таъсирини таъминлашдан иборат. Бунинг учун бошланғич партия ташкилотларининг мавқеини тубдан ўзгартириш зарур.

КПСС янги Уставининг лойиҳасида бу хусусда съездолди мунозарасида тавсия этилган деярли барча таклифлар ҳисобга олинган. Бошланғич партия ташкилотларининг ҳаммаси ўз ички турмушини тузишда мустақилдир, деб белгилаб қўйилган. Уларнинг қарорлари КПССнинг дастурий мақсадларига ва Устав тартиб-қоидаларига зид бўлмаса, юқори органлар томонидан бекор қилиниши мумкин эмас, шахсий ишларга оид қарорлар бундан мутаснодир. Бошланғич партия ташкилотларининг фаолиятини чеклаб қўйишга барҳам берилади. КПССга қабул қилиш уларнинг ихтиёрига топширилади. Улар партия ҳисобида турган ҳар бир коммунистнинг фаолиятига узил-кесил баҳо бериш ҳуқуқини оладилар.

Молиявий таъминот масалалари принципиал тарзда янгича ҳал этилади. Бошланғич партия ташкилотлари ўз тузилиши, фаолият дастури ва шакллари масалаларини ўзлари ҳал эта оладилар. Партиянинг муҳим масалаларга оид қарорлари лойиҳаларини коммунистларнинг муҳокамасига тез-тез қўйиб туриш, мунтазам равишда мунозаралар ўтказиш керак. Коммунистларнинг иродасини тез аниқлаб олиш учун КПСС миқёсида ҳам, унинг ташкилотлари миқёсида ҳам партия референдумларини ўтказиш тартибини зудлик билан ишлаб чиқиш лозим.

Партиядаги сайлов системасининг демократик асосларини мустаҳкамлаш зарур. КПСС съездига, иттифоқдош республикалар компартияларининг съездларига, партия конференцияларига делегатларни тўғридан-тўғри сайлаш соҳасида дастлабки тажрибамиз бор. Съездолди даврида бевосита йиғилишлар, конференциялар, съездларда партия котибларини сайлаш одат тусига кирди. Муқобиллик қоида бўлиб қолди. Мана шу тажрибанинг ҳаммасини эътибор билан осойишта ўрганиш лозим.

Партияни демократик тарзда ривожлантириш йўлида муҳим қадам қўйилди. Бироқ сайлов тартиб-қоидаси ҳозирча ишчиларга, деҳқонларга, аёлларга, ёш коммунистларга асло қиё боқмаётганлигидан кўз юмиш нотўғри бўлур эди. Юқори партия органларида бошланғич, бошқа партия ташкилотларининг бевосита вакиллигини жорий этиш тўғрисидаги таклифларнинг мағзини чақишга зўр эътибор билан қараш кераклиги равшан. Келинг, муҳокама қилайлик.

Партия марказий органларининг тузилиши — алоҳида масала. Дастурий баёнот ва устав лойиҳаларида бу хусусда баён этилган таклифлар ҳақида бирмунча эътирозлар бўлса ҳам, ҳар ҳолда кўпчилик бунга қарши чиқмади. Партия қурилишининг иттифоқдош республикалар компартиялари мустақиллиги билан боғлиқ бўлган янги жиҳатлар дуруст ҳисобга олинмаган, Марказий Комитетнинг президиуми унчалик оператив орган бўлиб кўринмаяпти, деган фикр айтилмоқда. Бу масала куни кеча делегациялар вакилларининг кенгашида анча батафсил муҳокама қилинди ва мен уларнинг топширувига биноан шуни айтмоқчиман: ўртоқларнинг фикрича, ҳар ҳолда кўпчилик коммунистлар президиум тузилишини ва партиянинг Раиси, унинг ўринбосарлари лавозимларини жорий этишни ёқламаяпти, балки съезд томонидан сайланадиган Сиёсий бюро ва Бош котиб лавозими сақлаб қолинишини, партия раҳбариятидаги иккинчи шахс сифатида Марказий Комитет Бош котибининг ўринбосарини сайлашни ёқламоқда.

Назаримда, делегациялар вакиллари кенгашининг фикрини сизларга аниқ айтиб бераяпман. Биз партия учун муҳим бўлган шу масалаларни муҳокама қилиб, ҳал этишимиз керак.

Съездлар ўртасидаги даврда партия Марказий Комитети. КПСС Марказий Комитетининг ҳозирги состави қайта қуриш вазифаларини шундай бир шароитда ҳал этишига тўғри келдики, бунда воқеаларнинг бориши янги ёндашувларни доимий излашга, идрок этилган ва равшан бўлиб қолгандек туюлган нарсаларни қайтадан баҳолашга мажбур этди. Партия XXVII съезди ҳужжатларини ҳозир ўқисангиз, ўша пайтда сиз билан биз қодир бўлган энг дадил ғояларни ҳам ҳаёт анча орқада қолдириб кетганини кўрасиз. Ўтган даврда Марказий Комитет зўр ғайрат билан ишлади. 21 та Пленум ўтказилди. Бу — Уставда беш йиллик муддатда белгиланган Пленумлар сонидан икки ҳисса кўп, аммо биз ҳали беш йилликни туғаллаганимиз йўқ. Бу Пленумларнинг истисносиз ҳар бири, айтишим мумкинки, бутун бир босқичга татийдиган принципиал аҳамиятга молик Пленум бўлди. XXVII съезддан кейин ўтган йиллар мобайнида Пленумлардаги муҳитгина эмас, муҳокама этилган масалаларнинг мавзулари, мунозараларнинг мазмуни ҳам Марказий Комитет фаолиятининг руҳини ўзгартириб юборди. Сўнгги Пленумларнинг ҳаммасида рўй-рост, тўғридан-тўғри, кўпинча юзхотир қилмай гапирилди.

Пленумларда фикрлар нақадар хилма-хил бўлмасин, позициялар тўқнашмасин ва ихтилофлар бўлиб турмасин, ҳамма принципиал масалалар юзасидан якдиллик билан қарорлар қабул қилинганини ва биз қадам-бақадам муттасил илгари силжиб борганимизни таъкидлаб ўтмоқчиман, бу хусусда турли гап-сўзлар борлиги учун шуни таъкидламоқчиман. Бу эса Марказий Комитет қанчалик танқид қилинаётган бўлмасин, барибир у қайта қуриш сиёсатини, инқилобий ўзгартишлар жараёнини илгари силжитиш учун кўп иш қилганидан дарак беради.

Биз жамиятимиз тараққиётининг жуда мураккаб даврини, шу даврда ҳал этишга тўғри келган муаммоларнинг янгилиги ва кенг миқёслилигини, воқеаларнинг муайян даражадаги таҳликалилигини эътиборга олиб, бутун масъулият билан айта оламизки, КПСС XXVII съезди сайлаган ҳозирги Марказий Комитет ўз зиммасига юклатилган вазифаларни энг муҳим ва асосий соҳаларда бажарди.

Ўртоқлар, бу гал Марказий Комитетнинг, маърузада айтиб ўтилганидек, янглишишларга йўл қўйганини, ҳамма ҳолларда ҳам турмуш талабларига жавоб бера олмаганини, жўшқин давримиз илгари сурган ҳамма саволларга ўз вақтида тўғри жавоб топа олмаганини соқит қила оладими? Йўқ, албатта! Бу камчиликлар партия раҳбарияти, қолаверса Марказий Комитет кўпгина аъзолари фаолиятидаги камчиликлар жумласига киради, зеро уларнинг иши жойларда ҳам коммунистлар томонидан қаттиқ танқид қилинди.

Делегатлар умуман Марказий Комитетнинг иши ҳақида, унинг айрим аъзоларининг эгаллаб турган лавозимларидаги иши тўғрисида ўз фикрларини айтиши мумкин. Бундан ташқари, боя айтганимдек, Сиёсий бюро аъзоларининг нутқлари тинглангандан кейин уларнинг иши ҳақида бир фикрга келишингиз учун имконият бўлади. Марказий Комитет ва КПСС раҳбарияти аъзолари сиёсий фаолиятининг натижаларини қайта қуриш миқёсларига қараб ва уларнинг инқилобий ўзгаришларга қўшган ҳиссасига қараб баҳолаш кераклигинигина айтиб ўтмоқчиман. Марказий Комитет ўзгартишлар сиёсатини таклиф этишга ва шу ўзгартишларни амалга ошириш соҳасида жуда катта иш қилишга қодир бўлиб чиқди. Аммо бу гапдан қанча кўп иш қилиш мумкин эди ва шу тариқа жамиятни ижтимоий кескинликка олиб келган, эндиликда илож қидиришга мажбур этаётган кўпгина салбий ҳодисалардан халос қилиш мумкин эди, деган фикрни инкор этмаслигини такрор айтмоқчиман.

Кўпларимизнинг шанимизга бир талай танқидий мулоҳазалар айтилди ва эҳтимол, съездда яна айтилади. Зеро танқидда мунозара ҳам, партиядаги ва жамиятдаги ҳолатни акс эттирадиган позициялар тўқнашуви ҳам намоён бўлади. У ёки бу мунозарага эса фақат ҳаётнинг ўзи узил-кесил тўла равшанлик киритади.

Биз партиянинг барча бўғинларида бундан буён ҳам соғлом муҳитни сақлаб қолишимиз, мунозара руҳини давом эттиришимиз, мунозараларнинг самарадорлиги ҳақида ва энг муҳими, шу йилларда бизга етишмаган партиявий ўртоқлик, партиявий одоб тўғрисида ғамхўрлик қилишимиз керак.

Сиёсий маданиятни эгалламоқ керак, чунки сиёсий маданият шароитидагина муаммоларни амалий тарзда муҳокама қилишга ва зарур қарорларни биргаликда ишлаб чиқишга умид қилиш мумкин. Умуман анжуманларимизда, айниқса мана шундай даражадаги анжуманда таҳлил далиллари ёки маълумотлари йўқлигини ўткир иборалар билан ёпиб юбормаслик ва алмаштирмаслик керак.

Мен маърузани туғаллаяпман.

Ўртоқлар, олдимизда жуда қийин вазифалар турибди, партия эса келгусида, фақат қайта қуришни янада демократиялаш ва чуқурлаштириш йўли билангина бу вазифаларни ҳал этиш, инқирозли вазиятдан қутулиш мумкин деб ўйлайди.

АМАЛИЙ ИШЛАР ДАВРИ

● **МОСКВА, 2 ИЮЛЬ**

Сиёсий маъруза тугагандан кейин Таҳрир комиссиясининг раиси **В. А. Ивашко**га сўз берилди. У съезднинг иш тартибига оид билдирилган фикр-мулоҳазалар ва таклифларни кўриб чиқишни таклиф этди ва уларнинг бир қисмини комиссия қабул қилганлигини, бошқалари ҳисобга олинганлигини айтди. Раислик қилувчининг таклифига кўра, ҳар бир банд бўйича ишлаш тартибини қабул қилишга қарор берилди.

Жумладан, иш тартибининг бешинчи банди — Марказий Комитет Сиёсий бюроси ва Секретариати таркибига кирувчи раҳбарларнинг ҳисоботлари тўғрисида мунозара бўлди. Айни пайтда комиссия бундай ҳисоботлар зарурлигига эътироз билдирмади, ҳар бир ҳисоб берувчининг вақтини йигирма минут билан чеклаш ва унга саволларни фақат ёзма тарзда бериш тўғрисида гап борди. Кимлар ҳисоб бериши зарурлиги тўғрисидаги асосий масалага келганда: съезднинг ялпи мажлисларида КПССнинг Марказий Комитет комиссияларига бошчилик қиладиган ва сиёсий фаолиятнинг энг муҳим йўналишлари учун жавобгар бўлган 11 раҳбари — Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, А. Н. Яковлев, Г. П. Разумовский, В. И. Воротников, В. А. Крючков, Ю. Д. Маслюков, Н. И. Рижков, Э. А. Шеварднадзе, Д. Т. Язовларнинг ҳисоботини тинглаш тўғрисида таклиф киритилди. Партия бошқа раҳбарларининг ҳисоботларини секцияларнинг мажлисларида тинглаш таклиф этилди.

Таҳрир комиссиясининг бу фикрига микрафонлар олдида сўзга чиққанлар бирмунча тузатишлар киритдилар. Чунончи, владивостоклик депутат **В. В. Поляков** партиянинг олий сиёсий раҳбарияти таркибига кирувчи ўртоқлар яқинда «Правда» газетасида ўзига хос ҳисоботлар билан чиққанликларини эслатиб, шунинг учун уларга съезд минбаридан сўзлаш учун ўн минутдан кўп вақт бермаслик ва саволларга жавоб қайтариш учун вақтни узайтириш аҳамиятга эга эканлигини айтди.

Раислик қилувчи қандай бўлмасин тузатишларни овозга қўйди. Бироқ, тузатишларнинг деярли ҳаммаси қабул қилинмади. Аниқ-равшан таклифлар ва мулоҳазалар муҳокама қилингандан кейин КПСС XXVIII съездининг иш тартиби кўпчилик овоз билан тасдиқланади.

2 июль куни КПСС XXVIII съездида КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига номзод **А. И. Лукьянов** раислигида ўтган кечки мажлисида делегатлар КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолари ва аъзолигига номзодларнинг, партия Марказий Комитети котибларининг ҳисоботларини тинглашга киришдилар. Биринчи бўлиб сўз **Н. И. Рижков**га берилади.

Мендан, деди у, коммунист ва мамлакат олий сиёсий раҳбариятининг аъзоси сифатида аввало партиянинг ижтимоий-иқтисодий сиёсати турмушга қандай татбиқ этилгани ҳақида ҳисоботни кутишмоқда. Бу стратегия беш йил муқаддам белгиланган бўлиб, у икки вазифани ҳал қилиш зарурлигига асосланган эди. Биринчидан, мавжуд илмий-ишлаб чиқариш имкониятларидан тағин ҳам тўлароқ фойдаланиб, иқтисодиёт тараққиётини жадаллаштириш. Иккинчи вазифа — айни пайтда хўжалик юритишнинг мутлақо янги иқтисодий усулларини ишлаб чиқишдан иборат эди.

Ҳозир, деди сўнгра ҳукумат бошлиғи, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг таркиб топган структурасини сақлаб қолган ҳолда жадаллаштириш стратегиясини эълон қилганимизда, унинг имкониятлари тамом бўлганлигини ҳисобга олмаганимиз равшан бўлиб қолди. Бу структура ишга тўсқинлик қила бошлади.

Сўнгра Н. И. Рижков, унинг фикрича, ўтган даврда халқ хўжалигида вужудга келган ижобий тенденцияларни айтиб ўтди. Иқтисодиёт ижтимоий соҳага буриб юборилди, миллий даромадда истеъмол фондининг мутлақ ўсиши сезиларли даражада кўпайди, саноатнинг «Б» гуруҳи маҳсулоти мутлақ ўсиши деярли 1,4 баравар ошди. Капитал маблағларни қайта тақсимлашда ноишлаб чиқариш соҳаси фойдасига жиддий ўзгаришлар бўлмоқда.

Бироқ деб таъкидлади нотиқ, юз берган силжишлар ҳозир ҳеч кимни қониқтирмайди, чунки улар ишларнинг аҳволини сезиларли даражада яхшилашга имкон бермайди. Йўл қўйилган хатолар ва нуқсонлар ҳукумат шанига айтилаётган қаттиқ танқидлар учун сабаб бўлмоқда.

Сўнгра СССР Министрлар Кенгашининг Раиси, унинг фикрича, дарҳол ҳал этиш зарур бўлган, жамиятимиз ижтимоий-иқтисодий тараққиёти суръатларига тўсқинлик қилаётган асосий муаммоларга тўхталиб ўтди. Хусусан у ички истеъмол бозоридаги номутаносиблик масаласига тўхталиб, ҳукумат бу муаммога ўз вақтида етарли эътибор бермай, уни эътибордан четда қолдирганлигини тан олди. Натижада аҳолининг пул даромадлари устун даражада орта бошлади, бу даромадлар товарлар билан мустаҳкамланмади. Бунинг устига, деб таъкидланди нутқда, ҳукуматнинг ана шу вазиятни ўзгартиришга қаратилган чора-тадбирларини кўпинча марказда ҳам, жойларда ҳам қўллаб-қувватлашмади.

Озиқ-овқат муаммоси ҳамон ўткир муаммо бўлиб турибди. Аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига қаноатлантирилмаган эҳтиёжлари ортиб бормоқда, мамлакат чет эллардан озиқ-овқат маҳсулотлари сотиб олишга тобора кўпроқ мажбур бўлмоқда. Нотиқ ана шундай ҳолларни бартараф этиш йўлларига батафсил тўхталди.

У мамлакат молиявий аҳволини соғломлаштириш тўғрисида ҳам худди шундай ташвиш билан гапирди. Бу соҳада ҳам ташвишли белгилар кўп. Савдонинг энг ибтидоий айирбош қилиш шаклларига қайтиш юз бермоқда. Ҳукумат бошлиғи бюджет камомадини бартараф этиш ва сўмни мустаҳкамлаш йўлларини қисқача таърифлаб ўтди.

Масалаларнинг бутун мажмуини, деб таъкидлади у, туб иқтисодий ислоҳот давомида ҳал этишга тўғри келар эди. Бу ислоҳотни амалга оширишда дастлабки қадамларданоқ марказдан планли асосда тартибга солиб туришга ортиқча баҳо берилди. Ислоҳот учун зарур ҳуқуқий асослар етишмаслиги кўрилаётган чораларнинг таъсирчанлигини камайтирди.

Бозор иқтисодиётига ўтиш иқтисодиётни кучайтиришга қаратилган мантиқий қадамдир. Шу сабабли ҳозир жамиятни бозор муаммолари ғоят ташвишга солаётганлиги табиийдир. У одамларга нима беради? Энг аввало ишлаб чиқариш самарадорлиги оширилишига, талаб ва таклифнинг мувозанатига эришиш, истеъмол бозоридаги аҳволни инсон фойдасига яхшилаш мумкин бўлади, деб ҳисоблайди ҳукумат бошлиғи. Шу сабабли бозор муносабатларига ўтиш комплекс тусдадир.

Нотиқ сўнгра ижтимоий ҳимоя системасига батафсил тўхталди. Бундай системасиз мамлакатимизда бозор иқтисодиётига ўтиб бўлмайди. Белгиланган йўлни нарх-навони ислоҳ қилмай ўтиб бўлмайди, ислоҳотни кечиктириш мумкин эмас. Бироқ, деди у сўнгра, ана шу ўтишни ишлаб чиқаётганлар ҳар қандай муқобил таклифларни кўриб чиқишни рад этмайдилар. Ҳукуматга келганда эса, у янги шароитда аҳолининг ижтимоий жиҳатдан ожиз гуруҳлари аҳволи ёмонлашмаслиги учун мумкин бўлган ҳамма ишни қилади. Иқтисодиётни тубдан ўзгартириш шароитида маданият, маориф ва соғлиқни сақлаш соҳаларига эътибор берилаётганлиги ҳам алоҳида таъкидлаб ўтилди.

Халқ хўжалигини бевосита қаттиққўллик билан бошқаришдан бошқарув сиёсатини шакллантиришга ўтиш мураккаб ва хилма-хил тусда ўтадиган жараёндир. Ҳукумат бошлиғининг фикрича, бу жараённинг энг масъулиятли даври бошланди. Хусусан, вужудга келаётган иқтисодий айирмачиликнинг, ўз қобиғига ўралиб қолган бозорга интилишнинг жуда хатарли эканлиги таъкидланди. Бу хавф сиёсий айирмачилик хавфидан кам эмас. Фақат Умумиттифоқ бозоригина ҳар бир жумҳуриятнинг имкониятларини тўла рўёбга чиқаришга имкон беради. Янги иттифоқ шартномасини ишлаб чиқиш чоғида ана шу вазиятни ҳисобга олиш зарур. Янги иттифоқ шартномаси жумҳуриятлар турмуш фаолияти имкониятларини уларнинг бирлиги қудрати билан уйғун равишда қўшиши лозим.

Биз XXVIII съездга фақат хатолар ва бажарилмаган ваъдалар билан келганимиз йўқ, деб ҳисоблайман, деди пировардида Н. И. Рижков. Беш йил ичида кўп иш қилиндики, уларни тўла асос билан партиянинг ютуқлари қаторига қўшиш мумкин. Шу билан бирга партиянинг жамиятдаги сиёсий таъсири пасайиб кетишини бартараф этиш зарурлиги ҳам кўриниб турибди. Бунинг учун ишни кучайтириш, КПССнинг омма билан алоқасини мустаҳкамлаш керак.

Ҳозирги ҳисоботлар партия турмушидаги яна бир янгилик, демократиялаш чуқурлашиб бораётганлигининг белгисидир, — деди **В. А. Медведев**. — 1985 йил апрелида партия танлаган йўлни бирдан бир тўғри йўл деб ҳисоблайман. Афсуски, бундай бурилиш анча олдинроқ қилинмади. Бундай йўлнинг ўрнини босадиган бошқа оқилона йўл йўқ. Вужудга келган қийинчиликлардан фойдаланиш йўлидаги ҳар қандай найрангбозликлар, қайта қуришни улоқтириб ташлашга уринишлар масъулиятсизликдир. Уларни съезд рад этишига ишонаман.

Мен буларни вазиятни бежаб кўрсатиш ва хатоларни, шу жумладан менга топширилган соҳадаги хатоларни яшириш учун гапираётганим йўқ. Энг асосий нарсани — жамият ва инсон эркин бўлиб қолганлигини, инсоннинг руҳи ва фуқаролик қадр-қиммати тикланаётганлигини кўрмаслик мумкин эмас.

Тўғри, айрим тадбирлардан жамиятнинг иқтисодий ва сиёсий структураларини тўғридан-тўғри ўзгартиришга ўтилган пайтда мафкуравий муҳит ёмонлаша бошлади. У турғунлик вакиллари нинг манфаатларига зарба уриб, консерватив кайфиятларнинг кучайишига туртки бўлди. Шунингдек анчагина серғайрат, фаол ва ҳатто тажовузкор янги ижтимоий гуруҳлар пайдо бўла бошлади. Ижтимоий-иқтисодий қийинчиликлар, миллатлараро низолар, ҳуқуқ-тартиботнинг бўшашиб кетганлиги ҳалокатли таъсир қилди Апрель ойидаги дастлабки эҳтирослар ўрнини мафкуравий ва сиёсий кескинлик эгаллади, қайта қуриш энг қулай режимдан маҳрум бўла бошлади.

Бу партия структурасини қайта ташкил этиш даврига тўғри келди. Шу пайтга келиб мафкуравий соҳа энг нозик зонага айланди. Раҳбарликка янги келган ҳалол, самимий ходимлар мафкуравий стихиянинг зарбасига ўзларини қалқон қилдилар.

Икки йил ичида нималар қилишга муваффақ бўлинди? XIX Бутуниттифоқ партия конференциясининг қарорларига мувофиқ, деди нотиқ, демократиялаш ва ошкоралик йўли давом эттирилди. Амалда сиёсий цензура олиб ташланди, буюк кишилар номи халққа қайтарилди. Россия оммавий ахборот воситалари системаси қатъиян кенгайтирилмоқда. Мамлакатда ахборот бозорида ҳеч қачон бу қадар мўл-кўлчилик ва хилма-хиллик бўлмаган эди. Кўп одамларда кучайган ғоявий кураш майдонига айланган матбуотга жиддий ва асосли эътирозлар тўпланиб қолди. Ижтимоий кучларнинг ажралиши шароитида матбуотнинг табақаланиши қонуний жараёни юз бермоқда.

Лекин юз бераётган барча воқеаларга лоқайдлик билан қараб туришга йўл қўйиб бўлмайди. Партия биринчи навбатда партия матбуоти орқали ижтимоий онгга таъсир ўтказиши лозим. Партия марказий матбуотнинг бутун системаси қайта кўриб чиқилди, айниқса «Правда» газетаси анча очиқ, ёркин бўлиб қолди.

Матбуот тўғрисидаги Қонуннинг қабул қилиниши коммунист журналистлар билан иш олиб боришни, буйруқбозликдан мулоқот ва шерикликка ўтишни биринчи ўринга қўймоқда. Телевизион кўрсатувлар ва радиоэшиттиришларни ташкил этишга янгича ёндашувларни рўёбга чиқариш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, ижтимоий ва миллий аҳиллик мақсадларига хизмат қилиш учун жамият олдидаги масъулиятини ошириш айниқса муҳимдир.

Партиянинг ғоявий-назарий ишини кучайтириш, мафкурани янгилаш, уни ўтмишдаги сийқа гаплардан қатъиян холи қилиш, социализмнинг замонавий концепциясини ишлаб чиқиш — муҳим вазифа. Бу ғоявий меросимизни, социалистик йўлимизни, коммунистик истиқболни ҳимоя қилишнинг энг яхши усулидир. КПССнинг интеллектуал ташаббускорлик роли кучайди. Бироқ биз ҳали назарий билимларнинг принцип жиҳатдан янги даражасига чиқиб олганимиз йўқ. Партиянинг янги программасини ишлаб чиқиш муносабати билан социализмнинг янги концепциясини яратиш вазифаси кучайтирилади.

Ўтган йилларда мафкуравий ишларнинг янги тусига ўтиш вазифаси ғоят ўткир вазифа бўлди. Илгари маъмуриятчилик - буйруқбозлик системасининг ўзаги бўлган партия маънавий ва мафкуравий соҳалардаги барча жараёнларни тўғридан-тўғри бошқариб турар эди. Эндиликда КПСС Марказий Комитети мафкура министрлиги бўлмай қолди, ўзининг куч-ғайратини ғоявий-назарий ёндашувларни ишлаб чиқишга, коммунистлар орқали омма орасида иш олиб боришга қаратди. Биз ўзгача фикрловчи кишиларга нисбатан урушқоқлик билан тоқатсиз бўлишдан воз кечдик. Бу ўзгаришларни ҳали ҳамма англаб етгани йўқ, кўпинча бизни КПСС тўғрисидаги олдинги тасаввурларга асосланиб танқид қилишмоқда.

Лекин биз бошқача даврда яшаяпмиз, бинобарин эски усулларга қайтиш йўқ. Чинакам ижод эркинлигини таъминлаш, машъум қолдиқ принципига чек қўйиши лозим бўлган маданият соҳасидаги янги сиёсатни ишлаб чиқишга катта эътибор берилди.

Янги мафкуравий ишларнинг қарор топиши мураккаб қийинчиликлар билан бормоқда, хатолар ҳам юз беряпти. Бу соҳада ҳам эски системани бузиб ташлашдан бунёдкорлик ишларининг орқада қолаётганлиги намоён бўляпти. Кўпгина ходимлар янги шароитда ўзларини йўқотиб қўйдилар. Лекин бу соҳада ҳам бурилиш юз бермоқда. Мафкура тор доирадаги партия-давлат олий арбобларининг иши бўлмай қолди, бутун партиянинг ишига айланди. Бу қайта қуришнинг салмоқли натижаси ва олға томон ҳаракат қилишнинг гаровидир. Ҳар томондан бўлаётган қаттиқ танқид аслида сиёсий мунозарани акс эттиради. Кўпинча биздан мафкуравий ишларни қайта қуришга эмас, балки у ёки бу гуруҳларга хизмат қилдиришни талаб қилмоқдалар.

Ўз ишимда, деб таъкидлади КПСС Марказий Комитетининг котиби, мамлакатнинг, социалистик янгиланишнинг манфаатларига амал қилишга ва бу ишга бутун кучимни сарфлашга ҳаракат қилдим. Ҳозирги вақтда энг муҳими одамларнинг қайта қуришга ишончини қайтариш, иккиланишни бартараф этишдир. Партия халқнинг теран ватанпарварлик туйғуларига, миллий тикланиш ғояларига кенгроқ таяниши лозим. Коммунистлар ва умуман партия ташаббусни ўз қўлларига олиши муҳимдир.

Раислик қилувчи сиёсий раҳбарлар сўзга чиққан пайтда съезд президиумига тушган хатлар мазмуни билан делегатларни таништирди. Шу хатлардан бирида ҳар бир ҳисобот олдидан нотиқ қандай масалалар билан шуғулланишини муфассал тушунтириб беришни илтимос қилган. Делегатлар «Ҳозирги ҳисоботларга қараганда, Сиёсий бюро аъзоларининг партия олдида ҳисоб бериш тажрибаси йўқ экан» дейилган хатни қарсаклар билан кутиб олдилар. Ҳисобот билан сўзга чиқаётган КПСС Марказий Комитети сиёсий бюроси аъзолари ва аъзолигига номзодлар, КПСС Марказий Комитети котибларига мурожаат қилиш ўз соҳасидаги ишга қўшган шахсий ҳиссасига кўпроқ эътибор беришни, у ёки бу қарорларни қабул қилиш чоғида шахсан қандай позицияда турганлиги ҳақида гапиришни, шахсан ўзи Сиёсий бюрода қандай аниқ-равшан катта ташаббусни кўтариб чиққанлиги ёки таклиф киритганлигини айтишни илтимос қилган делегат ҳам худди юқоридаги каби фикрни айтди. «Бизнинг сиёсатимиз қиёфасиз бўлмаслиги керак, уни ўтказувчи шахслар маълум бўлиши лозим», — деб таъкидланади хатда.

Беш йиллик ҳаёт ва ишни йигирма минут ичида сўзлаб бериш қийин, — деди **А. Н. Яковлев**. — Ҳисоботлар тўғрисидаги талабларнинг моҳияти менимча бунда эмас. Ўртоқ Горбачевнинг маърузасидаги қоидалар ва хулосаларга мен тўла қўшиламан, — бу КПСС Марказий Комитети ва унинг Сиёсий бюроси аъзоларининг умумий ҳисоботидир. Энг асосий гаплар ўша маърузада айтилган.

Эҳтиросларнинг авж олишига қараганда, ишончим комилки, ҳақиқат айтиладиган вақт, коммунистларнинг съездида олижанобликва олиҳимматлик тўғрисида, шон-шараф ва виждон тўғрисида гапирадиган, ўнлаб йиллар давомида тўпланиб қолган душманлик ва шубҳа билан қараш лойини силкитиб ташлайдиган пайт келди. Фуқаролар урушини тўхтатадиган пайт келди, биз бу урушдан ҳеч чиқа олмаяпмиз. Партия учун турмуш ва онгни маънавий жиҳатдан мусаффо қилиш ташаббусини ўз қўлига оладиган пайт келди.

Айни шу сабабли 1985 йилда танлаб олинган йўлнинг тарихан тўғрилигига, унинг чуқур ахлоқийлигига ишонаман. Бир вақтлар адолат ва қардошликни деб халқни инқилобга бошлаган партия кулфатга учради, чунки у ғоялар партиясидан ҳокимият партиясига айланиб қолди. Аслида улар ҳамиша биргаликда мавжуд эди: халққа хизмат қилувчи партия билан даҳлсиз, коммунистик манманлик ва коммунистик ҳукмдорлик партияси ҳамиша бирга эди. Айни ғоялар партияси Ватанни ҳалокатдан қутқариб қолиш учун қайта қуришни бошлаб берди. Ҳозирги пайтда кескин жараёнларнинг асосий зиддиятлари халқ ҳокимияти илҳомбахш ғоялари билан халқни бостиришга қаратилган жамиятни бузувчи амалиёт ўртасидаги қаттиқ тўқнашувдан иборат.

Бундай шароитда фақат янгиланган, сўллашган ва яшарган партиягина жиддий ўзгаришлар йўлидан мамлакатни олға бошлашга қодир бўлади, деб ҳисоблайман. Сўнгги вақтда яққол намоён бўлган консерватив кайфиятлар ва тенденциялар партия ҳали шахсий ҳокимият режими вужудга келтирган ижтимоий турғунлик системасининг кўп даражада асири бўлиб қолаётганлиги оқибати ва далилидир.

Қайта қуриш авторитар организмнинг айни шу умуртқасини синдиришга уринмоқда. Шу сабабли қайта қуриш муайян табақаларда қаттиқ нафрат уйғотмоқда. Эндиликда қайта қуришни (унда нуқсонлар йўқ эмас) қоралаш керакми ёки қайта қуриш нима сабабли вужудга келганлигини, унга нималар халақит бераётганлиги ва тўсқинлик қилаётганлигини тушуниб олиш керакми? Менимча съезд олдида ана шу икки йўл турибди.

Сўнгра партия Марказий Комитетининг котиби КПСС Марказий Комитетининг халқаро сиёсат масалалари комиссияси ишига тўхталди. Комиссия раиси сифатида, деди у, ўз ролимни ошириб кўрсатмасам ҳам, янги сиёсий тафаккурни ишлаб чиқиш ва уни амалда қарор топтиришга ўзимни дахлдор деб ҳисоблайман.

Биз «совуқ уруш»нинг, системаларнинг бир-бирига қарши курашининг, блокларнинг бир-бирига қарши туришининг, доимий ядро уруши хавфининг бутун бир даврини ўтдик. Ана шу даҳшатли давр инсон зотининг фонийлиги тўғрисидаги масалани ўртага қўйди. Буларнинг ҳаммасини қайта идрок этиш лозим эди. Халқаро сиёсат комиссияси кўп ишлаётгани йўқ, лекин янги тафаккурнинг барча концепция билан боғлиқ асосий муаммолар аслида шу комиссия орқали ўтди.

Нотиқ комиссиянинг иши тўғрисида сўзлаб таъкидладики, энг муҳими — ташқи шароитни нормаллаштириш орқали, ҳозирги яхлит дунёга ўзимизнинг очиқлигимиз — дахлдорлигимиз орқали ўз хонадонимизда маънавий иқлимни ўзгартиряпмиз, жамиятда соғлом маънавий муҳит қарор топишига кўмаклашяпмиз.

КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг қатағон билан боғлиқ материалларни қўшимча равишда ўрганувчи комиссияси — менинг сўнгги йиллардаги ишимнинг асосий соҳасидир. Бу жуда оғир, руҳий жиҳатдан чарчатадиган иш. Аммо шу вақт ичида деярли бир миллион бегуноҳ кишиларнинг номи қайтариб берилди. Адолат тикланаётганига, ҳақиқат тантана қилаётганига қатъий ишонч билан, ҳеч қандай шубҳасиз ва писандасиз қайтариб берилди. Сталинизм тўғрисидаги ҳақиқат эса у тузган системага чиқарилган ҳукмдир. Комиссиянинг иши социализмни янгилаш жараёни билан чамбарчас боғлиқ.

Материалларни тағин ҳам ўрганиш янги тўхтамларга олиб боради. Коллективлаштириш давридаги деҳқонлар тўғрисидаги масала ўртага қўйилмоқда. Сталинизм йўлида ҳеч бир табақа Россия деҳқонлари каби оммавий ва фожиали қурбон бўлгани йўқ. Ҳалок бўлганларни тирилтириб бўлмайди. Лекин бу бегуноҳ кишиларнинг номлари тарихда тикланиши керак. Оғир юк билан олға ҳаракат қила олмаймиз. Тарихнинг бу фожиали даври чалакама-чатти гапиришга, индамай ўтишга ва икки хил маънода гапиришга йўл қўймайди.

Менинг ошкоралик ва демократияни ривожлантириш билан боғлиқ фаолиятга дахлдорлигим ўртоқларнинг бир қисмида зўр қизиқиш уйғотаётган бўлса, бир қисмида зўр кўнгилсизлик туғдираётганини биламан, деди сўнгра Марказий Комитетнинг котиби. Ҳа, демократиянинг энг муҳим қисми бўлган ошкораликнинг ҳаётбахш сувлари юзага чиқиб юзимизни ювиб тозалаши, ахлоқий ва маънавий ташналигимизни қондириши учун мен фаол кўмаклашдим. Мен ўзимни бу соҳада қайта қуриш манфаатлари йўлида етарли даражада қатъият кўрсатмаганим учунгина танқид қиламан.

Ҳозирги пайтда оммавий ахборот воситаларида, зиёлиларнинг ижодий изланишларида ортиқчаликлар ҳам, уқувсизлик ҳам, масъулиятсизлик ҳам, ғўрлик ҳам бор. Лекин барча камчиликларга қарамай зиёлиларимиз мусаффо этувчи жуда катта ишни бажардилар, янги турмуш тарзи, янги руҳият ва ахлоқийлик қарор топишида бебаҳо иш қилдилар.

Буларнинг ҳаммаси унча осон бўлмади. иқтисодиётда, сиёсатда, маънавий ва ижтимоий турмушда демократик ўзгаришлар сари бурилиш эллик йил кечикканлигини сўнгги беш йил тасдиқлаб турибди. Ана шу чўзилиб кетган кечикиш қайта қуришни ларзага солмоқда.

Ҳозирги вақтда мардлик даражасига, виждон даражасигагина эмас, турмушимизни янгича англашнинг барча қийинчиликларидан муносиб ўта олишга ҳам кўп нарса боғлиқдир, деди пировардида КПСС Марказий Комитетининг котиби. Турмушда эса янгича назар билан уқиш лозим бўлган жиҳатлар бор. Эслаб кўрайлик: қайта қуришни, инқилобий ўзгартишларни бўм-бўш пештахталаргина эмас, шу билан бирга қашшоқ қалблар ҳам тақозо этди. Агар биз ана шу умидларни ва ана шу имкониятларни қўлдан чиқариб юборсак, партиянинг ҳам, мамлакатнинг ҳам тақдирини хавф остида қолдириб ўзимиз билан ўзимиз олишадиган бўлсак, жуда ноқулай аҳволга тушиб қоламиз. Бизда ўртоқлик, бирлик, бир-бирига ишонч ва жипслик кўпроқ бўлиши керак.

* * *

Кечки мажлисдан сўнг бир гуруҳ делегатлар КПСС XXVIII съезди номидан В. И. Ленин мақбарасига гулчамбар қўйдилар.

(ТАСС).

● *Делегатлар фикрлари*

УМИД ВА ИШОНЧ

МОСКВА. (МАХСУС МУХБИРИМИЗ СЪЕЗДЛАР САРОЙИДАН ХАБАР БЕРАДИ).

Мамлакат коммунистларининг XXVIII съезди ўз ишини бошлаган дастлабки дақиқалароданоқ ушбу анжуман партия ишини тубдан қайта қуриш ва янгиланиш сари юз ўгирганлиги, унинг ишида демократия ва ошкоралик, сўз ва иш бирлиги қатъий ўрин эгаллаганлиги яққол намоён бўлди. Съезд Президиуми, Секретариат, Редакцион комиссия, Мандат комиссияси аъзоларини сайлаш, кун тартиби ва регламентни белгилаш пайтида делегатларнинг таклиф, фикр ва мулоҳазалари эътиборга олинди. Олдиндан кутилганидек, партия ичидаги турли хил йўналишдаги гуруҳлар съездга ўз сўзини ўтказиш ва уни ўзи истаган томонга буриб юбориш учун ҳаракат ҳам қилдилар. Аммо съезд делегатлари якдиллик билан улар киритган таклифларни рад этдилар.

Мен танаффус пайтларида ўзбекистонлик съезд делегатлари билан учрашиб, улардан ушбу анжуманнинг бориши, унинг дастлабки кунларидаги иши, шунингдек Сиёсий доклад ва КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзоларининг ҳисоботларидан олган таассуротларини сўзлаб беришларини илтимос қилдим.

Т. АБЖАЛОВ, Пискент районидаги Свердлов номли колхоз звено бошлиғи, механизатор: — Съезд ишчанлик ва талабчанлик вазиятида ўтмоқда. Сиёсий докладда яққол кўзга ташланиб турган жиҳат — унда танқид ва ўз-ўзини танқиднинг кучлилиги, бутун мамлакат ва партия ҳаётини тубдан қайта қуриш ва янгилаш борасида XXVIII съезддан кейин амалга оширилган ишлар чуқур таҳлил этилгани бўлди. Қайта қуриш ва янгиланиш йўлида йўл қўйилган камчиликлар учун бутун масъулиятни Марказий Комитет ва Сиёсий бюро ўз зиммасидан соқит этмаган ҳолда, ана шу нуқсонлар такрорланмаслиги учун нималар қилиш кераклиги ҳам батафсил ўз аксини топгани Сиёсий докладнинг аҳамиятини янада оширган. Энди докладдан қониқиш ҳосил қилмаган жойим ҳақида: унда қишлоқ меҳнаткашларининг турмуш даражасини яхшилаш соҳасига жуда кам ўрин ажратилган. Ахир бозор иқтисодиётига ўтишга тайёргарлик кўрилаётган айни пайтда қишлоқликлар турмушини яхшилаш, меҳнатини қадрлашнинг аҳамияти ниҳоятда катта эканлиги маълум. Менимча партия Марказий Комитетининг шу йўналишдаги фаолияти ва режалари докладда янада батафсилроқ кўрсатилиши лозим эди.

М. САФАРОВА, Қўшкўпир район болалар касалхонаси бўлим мудири: — Гапнинг ростига кўчсам мен докладдан унчалик қониқиш ҳосил қилмадим. Мен врач, айниқса болалар врачи бўлганим учун аҳоли соғлигини сақлаш соҳасидаги ишлар чуқур таҳлил этилар деб кутгандим. Аммо докладда бу муҳим соҳага жуда ҳам оз ўрин ажратилганлигидан ранжидим. Ақалли экологик нобоп регионларда шу соҳада қандай тадбирлар амалга оширилажаги ҳақида кўпроқ тўхтаб ўтиш лозим эди. Мен бу гапни фавқулодда ҳолат эълон қилиниши лозим бўлган Орол регионида яшаб меҳнат қилаётганим, бу ерда турли хил юқумли касалликлар ва ўлим кўпайиб бораётгани учун айтаяпман. Балки музокаралар пайтида шу мавзу яна алоҳида кўтарилар. Ҳар эҳтимолга қарши мен ҳам сўзга чиқиш учун тайёрландим. Агар минбардан ўрин беришса, шулар ҳақида албатта гапираман.

Х. ЙЎЛДОШЕВ, парранда гўшти етиштириш бўйича Фарғона область Чимён ишлаб чиқариш бирлашмаси бош директори: — Марказий Комитетнинг Сиёсий доклади ҳамда СССР Министрлар Совети Раисининг ҳисоботидан мен ҳам тўла қониқиш ҳосил қилганим йўқ. Докладда танқид ва ўз-ўзини танқид кучли. Аммо КПСС XXVII съезди қарорларининг бажарилмай қолганини ўз-ўзини танқид қилиш билан оқлаб бўлмайдику. Қарорлар нима учун бажарилмай қолди? Ана шунинг туб сабаблари Сиёсий докладда акс эттирилиши, сабабчилар номманом съездга маълум қилиниши лозим эди. Докладда миллатлараро муносабатларда вужудга келаётган муаммолар ва мамлакатнинг бирқанча районларида рўй берган воқеаларнинг туб сабаблари чуқур ва батафсил таҳлил этилмаган. Бу нима, масъулиятдан қочишми, ёки уни ўз зиммасидан соқит қилишми? Ахир тўполонлар пайтида одамлар ҳалок бўляптику! Ана шу воқеаларнинг ўзи партия Марказий Комитети, унинг Сиёсий бюроси ва СССР ҳукуматини оёққа туришга ва дарҳол жиддий чоралар кўришга мажбур этиши лозим эди-ку! Нега амалда шундай бўлмаяпти? Тоғли Қорабоғ, Фарғона, Бўка, Паркент воқеалари нима учун мамлакат раҳбарларини ташвишга солмаяпти? Нима учун юзлаб одамларнинг қони тўкилган Ўш воқеаларидан кейин ҳам ҳукумат раҳбарлари сукут сақлашда давом этмоқдалар? Мен бунга сира ҳам тушунолмаяпман.

Ўртоқ Н. И. Рижковнинг ҳисоботидан ҳам бутунлай қониқмадим. СССР Министрлар Совети ўзи қабул қилган қарорларнинг ижросини таъминламаяпти. Бир мисол. Фарғона воқеаларидан сўнг ўртоқ Н. И. Рижков ўн олти СССР Министри билан Фарғона водийсида бўлганида бу ерда ижтимоий-иқтисодий соҳада вужудга келган тангликни тугатиш юзасидан тадбирлар ишлаб чиқилган эди. Нега шу борада қабул қилинган ҳукумат қарори изчил бажарилмаётир? Нега сўз ва амалий иш ўртасида узулиш бўляпти? Ҳисоботда ана шулар ўз аксини топмади.

Р. ХУДОЙБЕРГАНОВА, Хоразм вилояти партия комитети биринчи котиби: — Қарор ва ижро, ижрони текшириш партия ишининг мағзини ташкил этади. Агар таъбир жоиз бўлса партиянинг обрўсини белгилаб берадиган асосий жиҳатлардан бири ҳам ана шу. Аммо ҳисобот даврида кўзга яққол кўриниб қолган нуқсонлардан бири қабул қилинган кўпдан-кўп қарорларнинг бажарилмай қолганида бўлди. Партия Марказий Комитети бунинг сабабларини ўрганиши ва бу соҳада кескин ўзгариш ясаши лозим бўлатуриб, таъсирчан чора кўргани йўқ. Кетма-кет ижросиз қарорлар қабул қилиш давом этяпти. Кишини жиддий ташвишга солаётган яна бир томони, сўз ва амалий иш ўртасидаги бундай узилишлар ҳукумат қарорларининг бажарилишини таъминлашда ҳам такрорланмоқда. Ахир XXVII съездда партия ишини қайта қуришнинг туб талабларидан бири қарор ва ижро, ижрони текшириш эканлиги алоҳида қайд этилган эди-ку! Нима учун шунга амал қилинмади? Сирасини айтганда, кейинги даврда партия обрўсига путур етгани, унга нисбатан ҳужумнинг кучайиб кетгани сабабларидан бири ҳам партиявий сўз билан амалий иш ўртасида ўзаро боғланишнинг сустлиги бўлди. КПСС Марказий Комитетининг съездга Сиёсий докладида шу соҳадаги ҳозирги ҳолат жуда ҳам жиддий таҳлил этилишини кутгандик. Афсуски, бундай бўлмади.

Т. АЛИМОВ, Ўзбекистон ССР Табиатни муҳофаза этиш давлат комитети раиси, КПСС Марказий Комитети аъзолигига номзод: — Асосий иш ўрни бошланғич ташкилотларга кўчириладиган пайт келди. Бунга эса асосан уларнинг мустақиллиги ва ташаббускорлигини ошириш, унинг ҳуқуқларини кенгайтириш йўли билангина эришиш мумкин. Сиёсий докладда шу ҳақда батафсил гапирилди. Аммо докладда, съезд ҳужжатларида гапириш, эслаб ўтиш бошқа-ю, бу ишни амалга ошириш бошқа. Эсингизда бўлса, КПСС XXVII съездида ҳам шу борада жиддий вазифалар белгиланган. Барча бўғиндаги партия ташкилотлари ишини тубдан кучайтириш съезд қарорида кўрсатилган эди. Шундай экан, нега бу мавзуга XXVIII съездда яна батафсил тўхтаяпмиз? Бунга сабаб съезд қарори бажарилмади. Бошланғич ташкилотларнинг мустақиллигини ошириш ҳақидаги гап қоғозда қолиб кетди. Бу ишни амалга ошириш борасида бошланган кўпдан кўп таъсирчан чоралар чала-ярим бажарилди, холос. Масалан, бизнинг республикамизда XXVII съезддан кейин ўтказилган бошланғич ташкилотларнинг жанговарлик кўригини, коммунистлар аттестациясини олиб кўринг. Ахир бошланган шундай яхши ишлар ҳам охирига етказилмадику. Ёки партияга янги аъзолар қабул қилиш борасида бошланган экспериментни олинг. Бошланғич ташкилот мустақиллигини таъминлашнинг ушбу энг таъсирчан ва самарали йўлидан ҳам етарли фойдаланилмади. Эксперимент бошланган дастлабки кезларда гуруллаб ёнди-гу кейин эса писиллаб ўчиб қолдик. Ҳамма касаллик энг яхши тадбирларни поёнига етказмай, чала ярим ҳолида ташлаб кетишга ўрганганимизда. Бундай воқеа бутун мамлакат партия ташкилотларида рўй бераяпти. Сиёсий докладда мана шундай ҳолатлар атрофлича таҳлил этилмаганлиги мени таажжублантирди.

Б. САВРИЕВА, Вобкент районидаги Қ. Муртазоев номли колхоз бригада бошлиғи: — Бу галги съезддаги янгилик — КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзоларининг ҳисоботлари ҳам эшитилаётгани бўляпти. Шунинг ўзи ҳам партиянинг энг юқори органи ишида қайта қуриш изчил йўлга кирганлигидан далолат беради. Таклифим ва истагим шуки, умумий ишга фойда берадиган мана шундай янгиликлар кўпроқ бўлаверсин.

Сиёсий докладни тинглар эканман, унда партиявий ўртоқлик ва коммунистларнинг ўзаро масъулияти, партия аъзосининг ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя этиш ҳақида кўпроқ тўхталиши керак эди, деган хулосага келдим. Партиявий ўртоқлик қайта қуриш ва янгиланиш янги йўлга кирган ҳозирги пайтда айниқса зарур. Бу ўзаро қадр-қиммат, ҳурмат ва айни пайтда масъулиятни ҳам белгилаб беради. Республикамизда рўй берган воқеаларни кўз ўнгингизга келтиринг-а. Гдлян ва Ивановларнинг зуғуми авж олган пайтларда коммунистлар тергов органларидан у ёки бу коммунистни партиядан чиқариш ҳақидаги қоғоз келиши биланоқ кўп ҳам суриштириб ўтирмай, ўз сафдошларини опа-осонлик билан ўз сафларидан чиқариб юбораверадилар. Қани бу ерда партиявий ўртоқлик? Балки ҳозир бу ҳақда гапириш осон деб айтарсиз. Тўғри, осон. Аммо ўша кезларда ҳам партия ташкилотлари ўз коммунистларини қаттиқ туриб, принципиаллик билан ҳимоя қилганларида содир бўлган ўша машъум воқеалар у қадар авж олмаган бўлармиди? Мен ана шулардан келиб чиқиб, съезд қабул қиладиган ҳужжатларда партиявий ўртоқлик ва коммунистларнинг ўзаро масъулияти ҳақидаги масала ҳам албатта алоҳида кўрсатилиши зарур деб биламан.

Съездда қатнашаётган ўзбекистонлик делегатлар билан бўлган ушбу суҳбатларда улар КПСС Марказий Комитетининг съездга Сиёсий докладини ҳам, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолари ҳисоботларини ҳам ғоят синчковлик билан тинглаб, уларга танқидий ёндашаётганликлари яққол сезилмоқда. Бу ҳам бўлса қайта қуриш ва янгиланиш ҳар бир коммунист фаолиятига чуқур кириб бораётгани ва унинг ишида туб ўзгаришлар ясаётганлигидан далолатдир. Зеро талабчанлик, принципиаллик, фаоллик, танқид ва ўз-ўзини танқид ҳар бир коммунист фаолиятини белгилаб берадиган асосий мезон. Суҳбат пайтида яна бир яхши жиҳат ҳам маълум бўлдики, республикамиздан келган ҳар бир делегат Сиёсий доклад ва ҳисоботлар юзасидан бўладиган музокараларда албатта қатнашиш учун пухта тайёргарлик кўрмоқдалар. «Аммо ҳар биримиз ҳам партия ичида мустаҳкам бирлик ва жипслик бўлиши учун курашамиз, — деди суҳбат чоғида Бухоро шаҳридаги 163-қурилиш трести ғишт терувчилар бригадаси бошлиғи Х. Атоев, — бу бизнинг бурчимиз ва энг муҳим вазифамиз. Бирлик ва якдиллик бўлган ерда эса албатта муваффақият кўпаяверади. Съезддан умидимиз, ниятимиз ва ишончимиз ҳам ана шундай»

Р. ТУРСУНОВ.

ЎЗБЕКИСТОН СОВЕТ СОЦИАЛИСТИК РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ҚОНУНИ

ЕР ТЎҒРИСИДА

Ўзбекистон ССРнинг Ер тўғрисидаги қонуни ерлардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш, тупроқнинг унумдорлигини тиклаш, табиий муҳитни асраш ва яхшилаш учун, хўжалик юритишнинг ҳамма шаклларини тенг ҳуқуқлар асосида ривожлантириш учун шароит яратиш мақсадида ер муносабатларини тартибга солади.

I. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

1-модда. **Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг Ер тўғрисидаги қонунлари**

Ўзбекистон ССРда ва Қорақалпоғистон АССРда ер муносабатлари ССР Иттифоқи ва иттифоқдош республикаларнинг ер тўғрисидаги қонун асосларига мувофиқ чиқариладиган ССР Иттифоқининг қонунлари билан, ушбу Қонун билан ҳамда Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг ер тўғрисидаги бошқа қонунлари билан тартибга солинади.

Тоғ, ўрмон ва сув билан боғлиқ муносабатлар, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсидан, шунингдек атмосфера ҳавосидан фойдаланиш ва уларни асрашга оид муносабатлар ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг махсус қонунлари билан тартибга солинади.

2-модда. **Ер— Ўзбекистон ССР мулки**

Ер Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР ҳудудида яшайдиган халқларнинг бойлиги бўлиб, у Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР мулкидир.

Ерга мулкчилик ҳуқуқини Ўзбекистон ССР Олий Совети ва Қорақалпоғистон АССР Олий Совети амалга оширади, улар ушбу Қонунга мувофиқ ер муносабатларини тартибга солишга доир баъзи масалаларда ҳуқуқларни халқ депутатлари маҳаллий Советларига берадилар.

Ўзбекистон ССР фуқаролари ер участкаси олиш ҳуқуқига эгадирлар, уни бериш шартлари ва тартиби ушбу Қонун билан ҳамда Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг бошқа қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

3-модда. **Ерларнинг таркиби**

Ўзбекистон ССРнинг барча ерлари қайси мақсадда фойдаланилишига қараб қуйидагиларга бўлинади:

1) қишлоқ хўжалик ерлари;

2) аҳоли пунктларининг ерлари (шаҳарлар, шаҳар посёлкалари ва қишлоқ аҳоли пунктлари ерлари);

3) саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ерлари ва бошқа ерлар;

4) табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, дам олишга ва тарихий-маданий мақсадларга мўлжалланган ерлар;

5) ўрмон фонди ерлари;

6) сув фонди ерлари;

7) заҳира ерлар.

Кам сонли халқлар ва этник гуруҳлар яшайдиган ва хўжалик юритадиган жойларда Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан мазкур тоифадаги ерлардан фойдаланишнинг алоҳида тартиби ўрнатилиши мумкин.

4-модда. **Халқ депутатлари қишлоқ Советларининг ер муносабатларини тартибга солиш соҳасидаги ваколатлари**

Ер муносабатларини тартибга солиш соҳасида қуйидагилар халқ депутатлари қишлоқ Советларининг ихтиёрида бўлади:

1) уларнинг ихтиёрига берилган заҳира ерларни тасарруф қилиш;

2) қишлоқ аҳоли пунктлари доирасида бўлиб, колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик ва ўрмон хўжалиги корхоналарининг, муассасалари ва ташкилотларининг эгалигида бўлмаган ерларни, ер участкасининг катталигидан қатъи назар бериш ва уларни олиб қўйиш;

3) томорқа ер эгалиги конкрет миқдорларининг нормаларини тасдиқлаш;

4) эгалик қилиш ҳуқуқини, фойдаланиш ҳуқуқини ва ерларни ижарага олиш шартномаларини рўйхатга олиш;

5) шахсий ёрдамчи хўжалик юритиш, турар жой қуриш ва ободонлаштириш, шунингдек ўт ўриш ва мол боқиш учун фуқароларга бериб қўйилган ер учун ҳақ олиш;

6) ушбу модданинг 2-бандида белгилаб қўйилган ҳолларда ер берилган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқароларнинг ерга эгалик қилиш ҳамда ундан фойдаланиш ҳуқуқларини тўхтатиш;

7) қишлоқ ҳудудидаги барча ерлардан фойдаланишни ва уларни муҳофаза қилишни назорат этиш.

5-модда. **Халқ депутатлари шаҳар ва посёлка Советларининг ер муносабатларини тартибга солиш соҳасидаги ваколати**

Ер муносабатларини тартибга солиш соҳасида қуйидагилар халқ депутатлари шаҳар ва посёлка Советлари ихтиёрида бўлади:

1) ер участкасининг катта-кичиклигидан қатъи назар шаҳар (посёлка) доирасидаги ерларни бериш ва олиб қўйиш, колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик корхоналари, муассасалари ҳамда ташкилотларининг ерлари бундан мустаснодир;

2) ерга эгалик қилиш ҳуқуқини, ердан фойдаланиш ҳуқуқини ва ерни ижарага олиш шартномаларини рўйхатга олиш;

3) шаҳар (посёлка) доирасида фуқароларга, корхоналарга, муассасалар ва ташкилотларга бериб қўйилган ер учун солиқ солиш, шунингдек ижара ҳақини ундириб олиш;

4) ушбу модданинг 1-бандида белгилаб қўйилган ҳолларда ер берилган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқароларнинг ерга эгалик қилиш ҳамда ундан фойдаланиш ҳуқуқларини тўхтатиш;

5) ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни назорат этиш.

6-модда. **Халқ депутатлари район Советларининг ер муносабатларини тартибга солиш соҳасидаги ваколати**

Ер муносабатларини тартибга солиш соҳасида қуйидагилар халқ депутатлари район Советлари ихтиёрида бўлади:

1) фуқароларга, корхоналарга, муассасаларга, ташкилотларга эгалик қилиш, фойдаланиш учун ҳамда ижарага ер бериш, шунингдек ер участкасининг катта ёки кичиклигидан қатъи назар заҳира ерлардан; тубдан яхшилаш ишлари амалга оширилган суғориладиган ерлар, пичанзорлар ва яйловлардан ташқари барча қишлоқ хўжалик ерларидан, биринчи гуруҳга кирувчи ўрмонлар билан қопланган ерлардан ташқари ўрмон фонди ерларидан; саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадлар учун мўлжалланган ерлардан; сув фонди ерларидан — битта ер эгасига ва ердан фойдаланувчига 10 гектаргача ер бериш;

2) халқ депутатлари қишлоқ, посёлка ва шаҳар Советларининг ҳуқуқ доирасига кирувчи ҳоллардан ташқари ерга эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш ҳуқуқларини тўхтатиб қўйиш, бундай тўхтатиб қўйиш ушбу Қонуннинг 14-моддасида белгиланган эгалик қилиш ва фойдаланиш ҳуқуқларини тўхтатиш сабаблари белгиланган тартибда тасдиқлаганидан кейин амалга оширилади;

3) ерга эгалик қилиш ҳуқуқини, ердан фойдаланиш ҳуқуқини ва ерни ижарага олиш шартномаларини рўйхатга олиш, колхоз аъзолари умумий йиғилишининг қарорига мувофиқ колхозларни тугатиш, қайта ташкил этиш ва ташкил этиш;

4) ер-кадастр ҳужжатларини юритишни ташкил этиш;

5) ер тузиш ишларини ташкил этиш;

6) фуқароларга жамоат боғдорчилиги ва узумчилиги дала ҳовлилар қурилиши учун, давлат, кооператив, жамоат корхоналарига, муассасалар ва ташкилотларга, шунингдек диний ташкилотларга бериб қўйилган ер учун ер солиғи ва ижара ҳақи ундириш:

7) ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни назорат этиш.

7-модда. **Халқ депутатлари область Советининг ер муносабатларини тартибга солиш соҳасидаги ваколатлари.**

Ер муносабатларини тартибга солиш соҳасида қуйидагилар халқ депутатлари область Советларининг ихтиёрида бўлади:

1) қишлоқ хўжалик эҳтиёжлари учун колхозлар, совхозлар ва бошқа корхоналарга, муассасалар ва ташкилотларга, давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун ушбу модданинг 2-бандида белгилаб қўйилган миқдорда эгалик қилиш учун, фойдаланиш учун ва ижарага ер бериш;

2) барча ерлардан катта-кичиклигидан қатъи назар ер олиб қўйиш, алоҳида қимматли серҳосил ерлар, алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ёки тарихий-маданий объектлар эгаллаб турган ерлар, шаҳар атрофи ва яшил зоналар ерлари, илмий-тадқиқот ташкилотлари ва ўқув юртларининг тажриба майдонлари, биринчи даражали ўрмонлар, ССР Иттифоқининг тегишли ҳокимият ва бошқарув органлари билан келишилган ҳолда иттифоққа бўйсунувчи корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар эгалик қилиб турган ёки фойдаланаётган ерлар бундан мустаснодир;

3) ер-кадастр ҳужжатларини юритишни ташкил этиш;

4) ер тузиш ишларини ташкил этиш;

5) ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни назорат этиш.

8-модда. **Ер муносабатларини тартибга солиш соҳасида Қорақалпоғистон АССР Олий Советининг ваколатлари.**

Ер муносабатларини тартибга солиш соҳасида қуйидагилар Қорақалпоғистон АССР Олий Совети ихтиёрида бўлади:

1) Қорақалпоғистон АССР ҳудудидаги ерларни халқ депутатлари овул, посёлка, район, шаҳар Советлари билан, шунингдек ерга эгалик қилувчилар ва ердан фойдаланувчилар билан келишилган ҳолда умумиттифоқ, республикалараро ва республика мақсадларини кўзлаб тасарруф этиш;

2) Қорақалпоғистон АССРнинг ер тўғрисидаги қонунларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;

3) Қорақалпоғистон АССР ҳудудидаги халқ депутатлари овул, посёлка, район ва шаҳар Советларининг ер муносабатларини тартибга солиш соҳасидаги ваколатларини чегаралаб қўйиш;

4) ер учун ҳақ тўлаш тартибини ҳамда унинг энг кўп ва энг оз миқдорларини, шунингдек ер учун ҳақ ундириш соҳасидаги имтиёзларни белгилаб қўйиш;

5) ерлардан оқилона фойдаланиш, тупроқнинг унумдорлигини ошириш, ер ресурсларини табиатни қўриқлаш соҳасидаги бошқа тадбирлар билан комплекс тарзда муҳофаза қилиш юзасидан Қорақалпоғистон АССР программаларини халқ депутатлари маҳаллий Советлари билан биргаликда ишлаб чиқиш ва бажариш;

6) ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни назорат этишни ташкил қилиш;

7) ер тузишни ҳамда давлат ер кадастрини юритишни ташкил этиш.

9-модда. **Ер муносабатларини тартибга солиш соҳасида Ўзбекистон ССР Олий Советининг ваколатлари**

Ер муносабатларини тартибга солиш соҳасида қуйидагилар Ўзбекистон ССР Олий Советининг ихтиёрида бўлади:

1) Ўзбекистон ССР ҳудудидаги ерларни халқ депутатлари қишлоқ, посёлка, район, шаҳар ва область Советлари билан, Қорақалпоғистон АССР Олий Совети билан, шунингдек ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар билан келишилган ҳолда умумиттифоқ, республикалараро ва республика мақсадларида тасарруф этиш;

2) Ўзбекистон ССРнинг ер тўғрисидаги қонунларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;

3) кам сонли халқлар ва этник гуруҳлар яшайдиган ва хўжалик юритадиган жойларда Қорақалпоғистон АССР Олий Совети ҳамда тегишли халқ депутатлари маҳаллий Советлари билан келишилган ҳолда алоҳида ҳуқуқий режимли ерларнинг чегараларини белгилаб қўйиш;

4) ер учун ҳақ тўлаш тартибини ҳамда унинг энг кўп ва энг оз миқдорларини, шунингдек ер учун ҳақ ундириш соҳасидаги имтиёзларни белгилаб қўйиш:

5) ерлардан оқилона фойдаланиш, тупроқнинг унумдорлигини ошириш, ер ресурсларини табиатни қўриқлаш соҳасидаги бошқа тадбирлар билан комплекс тарзда муҳофаза қилиш юзасидан Қорақалпоғистон АССР Олий Совети ва халқ депутатлари маҳаллий Советлари билан биргаликда республика программаларини ишлаб чиқиш ва бажариш;

6) ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни назорат этишни ташкил қилиш;

7) ер тузишни ҳамда давлат ер кадастрини юритишни ташкил этиш.

ССР Иттифоқининг ер муносабатларини тартибга солиш соҳасидаги ваколати ССР Иттифоқи ва иттифоқдош республикаларнинг ер тўғрисидаги қонун асослари билан белгиланади.

10-модда. **Ерга эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш**

Ер қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалигини юритиш учун колхозларга, совхозларга, бошқа давлат, кооператив, жамоат корхоналарига, муассасалар ва ташкилотларга, диний ташкилотларга доимий эгалик қилиш мақсадида берилади.

Доимий ёки вақтинча фойдаланиш учун ер:

— Ўзбекистон ССР фуқароларига;

— саноат, транспорт ҳамда қишлоқ хўжалиги билан шуғулланмайдиган бошқа давлат, кооператив, жамоат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига;

— мудофаа эҳтиёжлари учун;

— диний ташкилотларга;

— қўшма корхоналарга, халқаро бирлашмаларга ҳамда совет ва ажнабий юридик шахслар иштирокидаги ташкилотларга берилади.

ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида кўзда тутилган ҳолларда ер фойдаланиш учун бошқа ташкилотлар ва шахсларга ҳам берилади.

Ердан вақтинча фойдаланиш қисқа муддатли — уч йилгача ва узоқ муддатли — уч йилдан ўн йилгача бўлиши мумкин. Ишлаб чиқариш эҳтиёжлари талаб қилган ҳолларда бу муддатлар тегишли суратда қисқа муддатли ёки узоқ муддатли вақтинча фойдаланиш муддатларидан ортиқ бўлмаган даврга узайтирилиши мумкин. Ер участкаларидан вақтинча фойдаланиш муддатларини ана шу участкаларни берган идоралар узайтиради.

Яйлов чорвачилиги учун ер участкалари колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик корхоналарига, муассасалар ҳамда ташкилотларга 25 йилгача муддатга берилиши мумкин.

Иморат ва иншоотга мулкчилик ҳуқуқи ўтган тақдирда ана шу объектлар билан биргаликда ер участкасига эгалик қилиш ҳуқуқи ёки ундан фойдаланиш ҳуқуқи ҳам Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгилаб қўйиладиган тартибда ва шартлар асосида ўтади.

Колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик ҳамда ўрмон хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг ердан доимий фойдаланиш ҳуқуқи ердан доимий фойдаланиш ҳуқуқини берувчи давлат ҳужжати билан тасдиқланади.

Корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ердан доимий фойдаланиш ҳуқуқи ердан фойдаланиш ҳуқуқини берувчи давлат ҳужжати билан тасдиқланади.

Давлат ҳужжатларининг шакли, уларни рўйхатга олиш ва бериш тартиби Ўзбекистон ССР Қонунларида белгиланади.

11-модда. **Ер ижараси**

Ерни қуйидаги идоралар шартнома асосида узоқ муддатга, қоида тариқасида камида 5 йилга ижарага:

Ўзбекистон ССР фуқароларига — халқ депутатлари посёлка, район ва шаҳар Советлари беради;

муайян маъмурий райондаги колхозларга, совхозларга ҳамда бошқа давлат, кооператив, жамоат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига — халқ депутатлари район Советлари, бошқа районлардаги ана шу ер эгаларига ва ердан фойдаланувчиларга эса — халқ депутатлари область Советлари берадилар, Қорақалпоғистон АССР ҳудудида — Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланадиган тартибда берилади;

қўшма корхоналарга, халқаро бирлашмаларга ҳамда совет ва ажнабий юридик шахслари иштирокидаги ташкилотларга, шунингдек чет давлатларга, халқаро ташкилотларга, ажнабий юридик шахслар ва фуқароларга — Ўзбекистон ССР Олий Совети беради.

Колхозлар ва совхозлар, бошқа давлат ва кооператив қишлоқ хўжалиги корхоналари ерни ички хўжалик ижараси тартибида айрим ходимларга ва ижарачи жамоаларга бириктириб қўйишлари мумкин.

Ижара шартлари томонларнинг келишувига биноан белгиланади ва шартномада мустаҳкамланади. Ижарачи ерни ижарага олиш шартномасининг амал қилиш муддати тугаганидан кейин шартномани янгилаш учун устун ҳуқуққа эгадир.

Ер ижараси ҳақини тўлаш ва ижарани бекор қилиш тартиби Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

12-модда. **Ер бериш**

Белгиланган тартибда ажратиб берилган ер участкаларигагина эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш мумкин.

Ер участкаларини ажратиб бериш Ўзбекистон ССР Олий Совети, Қорақалпоғистон АССР Олий Совети ва халқ депутатлари маҳаллий Советларининг қарорлари асосида ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгилаб қўйиладиган тартибда амалга оширилади.

Эгаликдаги ёки фойдаланишдаги ер участкасини бошқа шахсларга бериш фақат шу участка белгиланган тартибда олиб қўйилганидан кейингина амалга оширилади.

Саноат корхоналари, темир йўллар ва автомобиль йўллари, электр узатиш линиялари, бош қувур йўллари қуриш учун, шунингдек қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ бўлмаган бошқа эҳтиёжлар учун қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ерлар ёки қишлоқ хўжалиги учун яроқсиз бўлган ерлар ёхуд сифати ёмон бўлган қишлоқ хўжалик ерлари берилади. Мазкур мақсадлар учун ўрмон фондига қарашли ерлардан ер участкалари асосан ўрмон билан қопланмаган майдонлар ёки бутазорлар ва қиммати кам ўсимликлар билан қопланган майдонлар ҳисобидан берилади.

ССР Иттифоқи ҳокимият ва бошқарув идораларининг, СССР Қуролли Кучлари, чегара қўшинлари, ички қўшинлар ва темир йўл қўшинлари фаолиятини таъминлаш учун, шунингдек умумиттифоқ мулки жумласига киритиладиган бошқа корхоналар, бинолар ва иншоотларни қуриш учун иттифоққа бўйсунувчи корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга ер участкалари ССР Иттифоқи билан Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР ўртасидаги келишувга мувофиқ берилади.

Тегишли ер тузувчи ташкилотлар берилган ер участкасининг чегараларини натурада (жойнинг ўзида) белгилагунларича ва ерга эгалик қилиш ёки ундан фойдаланиш ҳуқуқини тасдиқлайдиган ҳужжатлар берилгунча ана шу участкага эгалик қилиш ёки фойдаланиш тақиқланади.

Ерларни бериш тартиби ва шартлари Ўзбекистон ССР ҳамда Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

13-модда. **Ерга эгалик қилиш ҳуқуқини ва ундан фойдаланиш ҳуқуқини тўхтатиш**

Халқ депутатлари тегишли Советлари ўз ваколатлари доирасида қуйидаги ҳолатларда барча ер участкасига ёки унинг бир қисмига эгалик қилиш ҳуқуқини ва ундан фойдаланиш ҳуқуқини тўхтатиб қўяди:

1) ер участкасидан ихтиёрий воз кечилганда;

2) ер участкаси берилган муддат тугаганда;

3) корхона, муассасаса, ташкилотнинг фаолияти тўхтаганда;

4) шартнома шартлари бузилганлиги сабабли ерни ижарага бериш шартномаси бекор қилинганда;

5) ердан белгиланганидан бошқа мақсадларда фойдаланилганида;

6) хизматда фойдаланиш учун ер бериб қўйишга асос бўлган меҳнат муносабатлари тўхтатилганда;

7) ер участкасидан оқилона фойдаланилмагани тақдирда, бу нарса қишлоқ хўжалиги мақсадларига аталган ерлар учун ҳосилдорлик даражаси нормативдан (кадастр баҳосига кўра) паст бўлишида ифодаланади;

8) ер участкасидан тупроқ ҳосилдорлиги пасайишига, унинг кимёвий ва радиоактив булғанишига, экология вазияти ёмонлашувига олиб борадиган усуллар билан фойдаланилган тақдирда;

9) Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгиланган муддатлар мобайнида ер солиғи, шунингдек ижара шартномасида белгиланган муддатларда ижара ҳақи узлуксиз тўланмаганида;

10) қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши учун бериб қўйилган ер участкасидан бир йил давомида ва ноқишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши учун берилган ер участкасидан икки йил мобайнида фойдаланилмаганида;

11) ушбу Қонунда кўзда тутилган ҳолатларда ер олиб қўйилганида.

Қорақалпоғистон АССР қонунларида ерга эгалик қилиш ҳуқуқини, ердан фойдаланиш ва ерни ижарага олиш ҳуқуқини тўхтатишнинг бошқа ҳолатлари ҳам кўзда тутилиши мумкин.

Ушбу модданинг 5, 7 ва 8-бандларида кўрсатилган ҳолатларда ерга эгалик қилиш ҳуқуқини ва ердан фойдаланиш ҳуқуқини тўхтатиш тўғрисидаги қарор устидан судга шикоят берилиши мумкин.

Ерга эгалик қилиш ҳуқуқи ва ердан фойдаланиш ҳуқуқини тўхтатиш тартиби Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

14-модда. **Ерларнинг давлат ёки жамоат эҳтиёжлари учун олиб қўйилиши**

Ер участкаси ёки унинг бир қисми давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун ер эгасининг — колхоз, совхоз, бошқа қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги корхонаси, муассасаси ва ташкилотининг, шунингдек фуқароларнинг розилиги бўлган тақдирда ёки ердан фойдаланувчи билан саноат, транспорт ва бошқа ноқишлоқ хўжалиги корхонаси, муассасаси ва ташкилоти билан келишилган ҳолда халқ депутатлари Советларининг ўзларига бериб қўйилган ваколатларига мувофиқ чиқарган қарорига кўра олиб қўйилади.

Ер эгаси ёки ердан фойдаланувчи рози бўлмаган тақдирда тегишли халқ депутатлари маҳаллий Советларининг қарорлари устидан судга шикоят қилиш мумкин.

Ўзбекистон ССР Олий Совети ва Қорақалпоғистон АССР Олий Совети ерга мулкчилик ҳуқуқини амалга оширувчилар сифатида ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларнинг розилигисиз ерларни олиб қўйиш ҳақида қарор қабул қилишлари мумкин.

Қорақалпоғистон АССР ёки муайян область учун кадастр баҳоси даражасига мувофиқ белгиланадиган алоҳида қимматбаҳо серҳосил ерларнинг, шунингдек алоҳида муҳофаза қилинадиган табиат ва тарих-маданият объектлари банд қилиб турган ерларнинг ноқишлоқ хўжалик эҳтиёжлари учун олиб қўйилишига алоҳида ҳолларда, фақат Ўзбекистон ССР Олий Советининг ва Қорақалпоғистон АССР Олий Советининг қарорига мувофиқ йўл қўйилади. Бундай ерларнинг турлари ва рўйхати Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгилаб қўйилади.

Корхоналар, бинолар ва иншоотлар қуриш учун ер участкаларини олишдан манфаатдор бўлган корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар лойиҳалаш ишлари бошлангунча объект қуриладиган жойни, участканинг тахминий майдони ва уни ажратиш шартларини ер эгалари ва бу ердан фойдаланувчилар, шунингдек халқ депутатлари маҳаллий Советлари билан территорияни комплекс ривожлантиришни таъминлашни эътиборга олиб, олдиндан келишиб олишлари шарт.

Олдиндан келишиб олмасдан туриб, лойиҳа ишларини пул билан таъминлашга йўл қўйилмайди.

Ерларни давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун олиб қўйиш ҳамда объект қуриладиган жойни олдиндан келишиб олиш, шунингдек ер ажратиб беришни расмийлаштириш Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

15-модда. **Ер участкаларидан қидирув ишлари учун фойдаланиш**

Геология—суратга олиш, қидириш, геодезия ва бошқа қидирув ишларини амалга оширувчи корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар бу ишларни ҳамма ерларда ер эгаларидан ва ердан фойдаланувчилардан ер участкаларини олиб қўймаган ҳолда амалга оширишлари мумкин.

Суғориладиган ҳайдов ерларда, боғларда, узумзорлар, тутзорлар, мевазорларда, тубдан яхшилаш ишлари амалга оширилган пичанзорлар ва яйловларда, биринчи гуруҳ ўрмонлари билан қопланган ерларда, шунингдек табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, дам олиш ва тарих-маданият объектлари бўлган ерларда қидирув ишларини амалга ошириш учун руҳсатномани тегишли суратда Қорақалпоғистон АССР Олий Совети ёки халқ депутатлари область Советлари, бошқа ерларда эса халқ депутатлари район ёки шаҳар Советлари узоғи билан бир йилга берадилар.

Қидирув ишларини олиб борувчи корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар иш давомида бузилган ер участкаларини белгиланган мақсадларда фойдаланиш учун яроқли ҳолатга ўз ҳисобларидан келтиришга ва ер эгаларига ҳамда ердан фойдаланувчиларга топширишга, ерлар, экинлар, дов-дарахтлар, ўрмонлар, сувлар ва бошқа табиат объектларининг, сув ва газ қувурлари, канализация, мелиорация системалари ва бошқа иншоотларнинг яроқли ҳолда сақланишини таъминлаш учун чоралар кўришга, шунингдек ерларни вақтинча эгаллаб туриш муносабати билан ер эгаларига келтирилган зарарни, шу жумладан қўлга кирмай қолган фойдани ҳам тўлашга мажбурдирлар.

16-модда. **Ер солиғи ва ер учун ижара ҳақи**

Ўзбекистон ССРда ерга эгалик қилиш ва ердан фойдаланиш учун ҳақ тўланади. Ер учун ҳақ ҳар йили ер солиғи шаклида олинади, унинг миқдори ер участкасининг сифатига, жойлашишига ва сув билан таъминланиш даражасига қараб белгиланади.

Халқ депутатлари Советлари ерни ижарага берган ҳолларда ер учун ҳақ томонларнинг келишувига мувофиқ миқдори белгиланган ижара ҳақи шаклида олинади.

Ўрмон фонди ерлари учун ҳақ ўрмонлардан фойдаланиш ҳақи таркибида ундириб олинади.

Ижарачи ижара ҳақи тўлайди, унинг миқдори томонларнинг келишувига биноан белгиланади.

Ер солиғи тўлашдан қуйидагилар озод қилинадилар:

1) қўриқхоналар, миллий ва дендрология (ўрмон) парклар, ботаника боғлари, заказниклар, тарих ва маданият ёдгорликлари;

2) бузилган ёки қишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган ерларни эгаликка ёки фойдаланишга олган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, коллективлар ва фуқаролар ўн йил мобайнида;

3) қишлоқ хўжалик йўналишидаги илмий-тадқиқот муассасалари ва ўқув юртларининг тажриба далалари, мол ҳайдаб бориладиган йўллар, маданият, таълим, соғлиқни сақлаш муассасалари, гидрометеорология станцияси ва постлари —бу ташкилотларга ёрдамчи қишлоқ хўжалик ишлари олиб бориш учун бериб қўйилган ерлардан ташқари;

4) кам сонли халқлар ва этник гуруҳлар истиқомат қиладиган ва хўжалик фаолияти билан машғул бўлган жойлардаги анъанавий касблар билан шуғулланувчи корхоналар;

5) сув манбалари, каналлар ва коллекторлардан фойдаланувчи сув хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари;

6) Улуғ Ватан уруши ногиронлари ва қатнашчилари ҳамда байналмилал бурчини бажарган шахслар, I ва II даражадаги меҳнат ногиронлари, I ва II даражага оид кўзи ожиз ногиронлар ва ҳарбий хизматчилар жумласидан бўлган ишлаб турган ногиронлар, боқувчисини йўқотган кўп болали оилалар, болалигидан ногиронлар;

7) бошқа корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, фуқаролар Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгиланган ҳолларда.

Ер учун тўловлар халқ депутатлари тегишли қишлоқ, район, шаҳар Советларининг бюджетларига тушади. Тўловларнинг бир қисми республика (автоном республика) тадбирларини амалга ошириш учун Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР бюджетларида марказлаштирилади.

Ер учун тўловлар биринчи навбатда ерларни муҳофаза қилишга, уларнинг сифатини оширишга, ер эгаларини ва ердан фойдаланувчиларни, шу жумладан ижарачиларни ана шу тадбирларни амалга оширганлик учун моддий рағбатлантиришга, шунингдек ер тузиш ишларига ва ҳудудни ижтимоий ривожлантиришга сарфланади.

Солиқ солиш тартиби ва миқдори, умумий суммадаги тўловларнинг марказлаштириладиган улуши, ер учун ҳақ ундириб олишдаги имтиёзлар Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

II. ЕРГА ЭГАЛИК ҚИЛУВЧИЛАР ВА ЕРДАН ФОЙДАЛАНУВЧИЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ВА БУРЧЛАРИ

17-модда. **Ерга эгалик қилувчиларнинг ҳуқуқ ва бурчлари**

Ер эгалари қуйидаги ҳуқуқларга эгадирлар:

1) ерда мустақил хўжалик юритиш;

2) етиштирилган қишлоқ хўжалик маҳсулоти ва уни сотишдан олинган даромадга эгалик қилиш;

3) ер участкасида мавжуд кенг тарқалган фойдали қазилмалар, ўрмонлар, кўллар, суғориш ва коллектор-зовур тармоғидан белгиланган тартибда хўжалик эҳтиёжлари учун фойдаланиш, шунингдек ернинг бошқа фойдали хоссаларини ишга солиш;

4) уй-жойлар, ишлаб чиқариш, маданий-маиший ҳамда бошқа иморатлар ва иншоотлар барпо этиш;

5) қишлоқ хўжалик экинзорларига, дарахт ва буталарга эгалик қилиш;

6) ер олиб қўйилган ёки ер участкасидан ихтиёрий равишда воз кечилган тақдирда ернинг унумдорлигини оширишга сарфланган харажатларни тўла ундириб олиш;

7) Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида кўзда тутилган ҳолларда ва тартибда ер участкасини ёки унинг бир қисмини вақтинча фойдаланиш учун бериш;

8) қишлоқ хўжалик экинларини, дарахт ва буталарни суғориш учун ҳамда бошқа мақсадлар учун белгилаб қўйилган уй-жой лимитларга мувофиқ ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг сув тўғрисидаги қонунларида белгиланган тартибда суғориш манбаларидан ва каналлардан сув олиш.

Ер эгалари қуйидагиларни бажаришга мажбурдирлар:

1) ердан кўзланган мақсадларда самарали фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқаришнинг табиатни муҳофаза қилиш технологияларини қўллаш, ўз хўжалик фаолияти натижасида ҳудудда экология вазияти ёмонлашишига йўл қўймаслик;

2) ушбу Қонунда кўзда тутилган ерларни муҳофаза қилишга оид туркум тадбирларни амалга ошириш;

3) ер солиғини ўз вақтида тўлаб туриш;

4) ерга эгалик қилувчи ва ердан фойдаланувчиларнинг, шу жумладан, ижарачиларнинг ҳуқуқларини бузмаслик.

18-модда. **Ердан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари ва бурчлари**

Ердан фойдаланувчилар қуйидаги ҳуқуқларга эгадирлар:

1) ерни бериш шартларига мувофиқ ундан фойдаланиш;

2) ер участкасидаги мавжуд кенг тарқалган фойдали қазилмалар, ўрмонлар, сув объектларидан белгиланган тартибда фойдаланиш, шунингдек ернинг бошқа фойдали хоссаларини ишга солиш;

3) ер берган халқ депутатлари Советининг розилиги билан уй-жой, ишлаб чиқариш иморатлари, маданий-маиший бинолар ва бошқа иншоотлар қуриш;

4) ердан фойдаланиш тўхтатилган тақдирда ерни яхшилаш учун ўз ҳисобидан сарфланган маблағни ундириш;

5) қишлоқ хўжалик экинзорлари, етиштирилган қишлоқ хўжалик маҳсулоти ва уни сотишдан келган даромадга эгалик қилиш;

6) Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонун ҳужжатларида кўзда тутилган ҳолларда ва тартибда ер участкасини ёки унинг бир қисмини вақтинча фойдаланиш учун бериш;

7) қишлоқ хўжалик экинларини, дарахтларни суғориш учун ҳамда бошқа мақсадлар учун лимитларга мувофиқ ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг сув тўғрисидаги қонунларида белгиланган тартибда суғориш манбаларидан ва каналлардан сув олиш.

Ердан фойдаланувчилар қуйидагиларни бажаришга мажбурдирлар:

1) ердан уни бериш чоғида белгилаб қўйилган мақсадлар ва шартларга мувофиқ фойдаланишни таъминлаш;

2) ўзига берилган ердан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқаришнинг табиатни муҳофаза қилувчи технологиясини қўллаш, ўз хўжалик фаолияти натижасида ҳудудда экология вазияти ёмонлашувига йўл қўймаслик;

3) ушбу қонунда кўзда тутилган ерларни муҳофаза қилишга оид туркум тадбирларни амалга ошириш;

4) ер солиғини ёки ер учун ижара ҳақини ўз вақтида тўлаб туриш;

5) ер эгаларининг, ердан фойдаланувчи бошқа кишиларнинг, шу жумладан ижарачиларнинг ҳуқуқларини бузмаслик;

6) фойдали қазилма конларини кавлаш учун, қурилиш ва бошқа ишларни амалга ошириш учун берилган қишлоқ хўжалик ерлари ва ўрмонзорларни эҳтиёж қолмаганидан кейин қишлоқ хўжалиги, ўрмон ёки балиқ хўжалигида фойдаланиш учун яроқли ҳолга, мазкур ишлар бошқа ерларда амалга оширилган ҳолларда эса — белгиланган мақсадларда фойдаланиш учун ўз ҳисобидан яроқли ҳолатга келтириш;

7) фойдали қазилма конларини кавлаш чоғида, шунингдек бошқа ишларни амалга ошириш пайтида ўзларига фойдаланиш учун берилган ер участкаларидан ташқарида қишлоқ хўжалик экинзорлари, ўрмонлар ва бошқа ерларга салбий таъсир кўрсатишнинг олдини олиш ёки уни мумкин қадар чеклаш чора-тадбирларини назарда тутиш ва амалга ошириш.

Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларига мувофиқ ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар бошқа ҳуқуқ ва бурчларга ҳам эга бўлишлари мумкин.

Давлат, хўжалик ва бошқа идоралар ҳамда ташкилотларнинг ерга эгалик қилувчилар ва ердан фойдаланувчилар фаолиятига аралашиши тақиқланади, ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларини бузган ҳоллар бундан мустаснодир.

Ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларнинг бузилган ҳуқуқлари ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида кўзда тутилган тартибда тикланиши керак.

Ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари фақат ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида кўзда тутилган ҳоллардагина табиатни ҳамда инженерлик коммуникацияларини муҳофаза қилиш ва бошқа ер эгаларининг ҳамда ердан фойдаланувчиларнинг, шу жумладан ижарачиларнинг манфаатларини, шунингдек фуқароларнинг хавфсизлигини кўзлабгина чекланиши мумкин.

Ер эгаларининг ва ердан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларини бузиш орқали етказилган зарар тўла ҳажмда қопланиши керак.

Зарарни қоплаш тўғрисидаги низоларни агар томонларнинг бири фуқаро, колхоз ёки бошқа кооператив корхона ва жамоат корхонаси, муассаса ва ташкилот бўлса, суд кўриб чиқади, давлат корхоналари, муассасалар ва ташкилотлар ўртасидаги низоларни эса — давлат ҳакамлиги идоралари кўриб чиқади.

19-модда. **Ерга эгалик қилиш кафолатлари**

Ўзбекистон ССР фуқароларига берилган ер участкалари уларнинг хоҳишига кўра халқ депутатлари район ёки шаҳар Совети томонидан аввалги ери билан айнан бир хил бўлган ер участкаси ажратилган, ер

(Давоми еттинчи бетда).

ЕР ТЎҒРИСИДА

(Давоми. Боши олтинчи бетда).

участкаси олаётган корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар янги жойда олиб қўйилаётганининг ўрнига уй-жойлар, ишлаб чиқариш бинолари ва бошқа иморатларни қуриб берганидан кейин ҳамда ушбу Қонуннинг 50-моддасига мувофиқ бошқа барча зарарларни тўла ҳажмда тўлаганидан кейин давлат ёки жамоат эҳтиёжлари учун қайтариб олиниши мумкин.

Колхозлар, совхозлар, қишлоқ хўжалик илмий тадқиқот муассасалари ва ўқув хўжаликларининг, бошқа давлат, кооператив, жамоат қишлоқ хўжалик ва ўрмон хўжалиги корхоналарининг ерлари уларнинг хоҳишига кўра олиб қўйилаётган иморатлар ўрнига уй-жойлар, ишлаб чиқариш бинолари ва бошқа иморатлар қуриб берилганидан кейин ҳамда ушбу Қонуннинг 50-моддасига мувофиқ бошқа барча зарарлар тўла ҳажмда тўланганидан кейин давлат ёки жамоат эҳтиёжлари учун қайтариб олиниши мумкин.

III. ЎЗБЕКИСТОН ССР ФУҚАРОЛАРИНИНГ ЕРГА ЭГАЛИК ҚИЛИШИ ВА ЕРДАН ФОЙДАЛАНИШИ

20-модда. **Ўзбекистон ССР фуқароларининг ерга эгалик қилиши**

Ўзбекистон ССР фуқаролари:

шахсий ёрдамчи хўжаликни юритиш учун;

якка тартибда уй-жой қуриш ва уни ободонлаштириш учун;

коллектив боғдорчилик ва узумчилик учун;

уй-жойларни меросга олган ёки сотиб олган ҳолларда;

анъанавий халқ ҳунармандчилиги учун умрбод мерос қилиб қолдириладиган тарзда эгалик қилиш учун ер участкасини олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР Қонунларида бошқа мақсадларда эгалик қилиш учун ҳам ер участкалари бериш кўзда тутилиши мумкин.

Уйни, чорбоғни мерос тарзида олган ёки сотиб олган фуқарога ана шу иморатларга эгалик қилиш ҳуқуқи билан биргаликда ушбу бинолар турган бутун ер участкасига эгалик ҳуқуқи ҳам ўтади.

21-модда. **Фуқароларга шахсий ёрдамчи хўжаликни юритиш учун ер бериш**

Ҳар бир колхоз хонадонига, совхозлар ва бошқа давлат, жамоат ва кооператив қишлоқ хўжалик ҳамда ўрмон хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари ишчи ва хизматчиларининг оилаларига, шунингдек қишлоқ жойларида яшовчи ўқитувчилар, врачлар ва бошқа мутахассисларнинг оилаларига умрбод мерос қилиб қолдириладиган эгалик ҳуқуқи билан ёрдамчи қишлоқ хўжалигини юритиш учун суғориладиган ерларда 0,25 гектаргача ва суғорилмайдиган ерларда 0,50 гектаргача томорқа ери берилади, бинолар ва ҳовлилар эгаллаган майдон ҳам шу жумлага киради.

Шахсий ёрдамчи хўжаликни юритиш учун бериладиган ер участкаларининг аниқ майдони ер ресурсларининг мавжудлигига қараб ва фуқароларнинг оилалари ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этишини ҳисобга олган ҳолда колхозда колхоз аъзоларининг умумий йиғилиши ёки вакиллар йиғилиши томонидан, совхозда ва бошқа қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги корхонасида, муассасасида ва ташкилотида — меҳнат коллективлари кенгаши ҳамда маъмурият томонидан белгиланади, уларнинг қарори халқ депутатлари қишлоқ Совети томонидан тасдиқланади.

Фуқароларга шахсий ёрдамчи хўжалик юритиш учун ер бериш тартиби Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

22-модда. **Фуқароларга якка тартибда уй-жой қуриш ва уни ободонлаштириш учун ер участкалари бериш**

Шаҳарлар ва шаҳар посёлкаларида, шунингдек колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик ҳамда ўрмон хўжалиги корхоналари, муассасалар ва ташкилотларнинг ер эгалиги таркибига кирмаган қишлоқ аҳоли пунктларида якка тартибда уй-жой қуриш ва уй-жойларни ободонлаштириш учун умрбод мерос қилиб қолдириладиган эгалик ҳуқуқи билан Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгиланган тартибда ҳар бир оилага 0,06 гектаргача ер участкалари берилади.

23-модда. **Деҳқон хўжалигини юритаётган Ўзбекистон ССР фуқароларининг ердан фойдаланиши**

Асосан шахсий меҳнатига ва ўз оила аъзоларининг меҳнатига асосланган деҳқон хўжалигини юритиш истагини билдирган Ўзбекистон ССР фуқароларига уларнинг истаги билан томорқа ер чекидан ташқари ижарага ер участкаси берилади.

Ер участкасига эга бўлмаган ёки шахсий ёрдамчи хўжаликни юритиш учун муайян колхозда, совхозда ёки бошқа қишлоқ хўжалик корхонаси, муассасаси ва ташкилотида белгилаб қўйилганидан камроқ миқдорда ер участкасига эга бўлган фуқароларга жамоат ерларидан фойдаланиш учун белгилаб қўйилган нормалар доирасида якка тартибда қўшимча экинзорлар берилади.

Қишлоқ жойларда яшайдиган ва чорва моллари бўлган фуқароларга ер бор бўлса, вақтинча фойдаланиш учун пичан ўриш ва чорва молини боқишга ер участкалари берилади.

Транспорт, ўрмон хўжалиги, ўрмон саноати, алоқа, сув, балиқчилик, овчилик хўжаликлари, шунингдек халқ хўжалиги бошқа тармоқларининг корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари ўзлари эгалик қилаётган ёки фойдаланаётган ерлардан ўз ходимларининг айрим тоифаларига хизмат юзасидан ер ажратиб берадилар.

Фуқароларга фойдаланиш учун ер бериш тартиби ва шартлари Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР Қонунлари билан белгиланади.

IV. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ЕРЛАР

24-модда. **Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар ва уларнинг берилиши**

Қишлоқ хўжалик эҳтиёжлари учун бериб қўйилган ёки ана шу мақсадларга аталган ерлар қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар деб ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар қуйидагиларга берилади:

1) Ўзбекистон ССР фуқароларига — шахсий ёрдамчи қишлоқ хўжалигини, шахсий боғдорчилик, полизчилик ва чорвачиликни юритиш учун;

2) Ўзбекистон ССР фуқароларининг кооперативларига (ширкатларига) — жамоа боғдорчилиги, узумчилик ва полизчилик учун;

3) Ўзбекистон ССР фуқароларига, колхозлар, совхозларга, қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа давлат, кооператив, жамоат корхоналарига, муассасалари ва ташкилотларига — товар қишлоқ хўжалигини юритиш учун;

4) илмий-тадқиқот, ўқув муассасалари ва бошқа қишлоқ хўжалик муассасаларига, қишлоқдаги ишлаб чиқариш-техника билим юртларига ва умумий таълим мактабларига — тадқиқот, таълим мақсадлари, илғор тажрибани тарғиб қилиш учун ва товар қишлоқ хўжалигини юритиш учун;

5) қишлоқ хўжалигига дахлдор бўлмаган корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга, шунингдек диний ташкилотларга — ёрдамчи қишлоқ хўжалигини юритиш учун.

ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида кўзда тутилган ҳолларда қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар қишлоқ хўжалигини юритиш учун, шунингдек ўзга мақсадлар учун бошқа ташкилотларга ва шахсларга бериб қўйилиши мумкин.

25-модда. **Суғориладиган ерлар**

Қишлоқ хўжалигида фойдаланиш ва суғориш учун яроқли бўлган, сув ресурслари шу ерларни суғоришни таъминлай оладиган суғориш манбаи билан боғланган доимий ёки муваққат суғориш тармоғига эга бўлган ерлар суғориладиган ерлар ҳисобланади.

Сув хўжалиги идоралари суғориладиган ери бўлган ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларни манбаларнинг серсувлигини ҳисобга олган ҳолда белгиланган лимитлар бўйича ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг сув тўғрисидаги қонунларига мувофиқ белгиланадиган тартибда таъминлашлари шарт.

Суғориладиган ерлар алоҳида муҳофаза қилиниши лозим, уларнинг суғорилмайдиган ерларга ўтказилиши тупроқ—мелиоратив шароитлари ва ерларнинг сув билан таъминланганлигини, улардаги сув ресурслари ва лимитларнинг мавжудлигини эътиборга олиб, Қорақалпоғистон АССР Олий Совети ва халқ депутатлари область Советлари томонидан қишлоқ хўжалиги ва сув хўжалиги идоралари, шунингдек табиатни муҳофаза қилиш идоралари билан келишиб амалга оширилади.

26-модда. **Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан фойдаланиш соҳасида ер эгаларининг вазифалари**

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларга эга бўлган колхозлар, совхозлар, бошқа корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар фан ва илғор тажриба ютуқлари асосида, маҳаллий шароитларни эътиборга олиб:

1) ижтимоий-иқтисодий ривожланиш режаларида тупроқ унумдорлигини ошириш ва ерлардан оқилона фойдаланиш юзасидан аниқ тадбирларни кўзда тутишга;

2) зона шароити ва хўжаликнинг ихтисослашувига мувофиқ илмий асосланган алмашлаб экишларни, деҳқончиликнинг энг самарали ва иқтисодий жиҳатдан оқилона тартибларини жорий этишга;

3) суғориладиган ерларни бутунлай қайта ишлашга, пичанзор ва яйловларга сув чиқариш ва уларнинг ҳолатини яхшилашга;

4) хўжаликнинг суғориш ва коллектор-зовур тармоғини ҳамда улардаги иншоотларни техникавий жиҳатдан тузук ҳолатда сақлашга;

5) қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини суғориладиган ерларнинг шўр босиши ва ботқоқланишига, ерларнинг ва сув манбаларининг булғаниши ва зарарланишига йўл қўймайдиган усулларда амалга оширишга;

6) қишлоқ хўжалик экинлари ва дов-дарахтларини парвариш қилишнинг сув тежаладиган технологиясини, суғоришнинг илғор усулларини жорий этишга;

7) ушбу қонуннинг 53-моддасига биноан ерларни муҳофаза қилиш чора-тадбирларини кўришга мажбурдирлар.

27-модда. **Колхозлар, совхозларнинг ва қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ерга эгалик қилиши**

Колхозлар, совхозлар ва қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа корхоналар, муассасалар ҳамда ташкилотлар жамоат қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини юритиш учун ерни доимий эгалик қилишга оладилар. Мазкур корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар қўшимча ер участкаларини ижарага олишлари мумкин.

Колхозлар, совхозлар, қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар агросаноат бирлашмалари, комбинатлари, агрофирмалар ва бошқа тузилмалар таркибига кирганида ҳам уларнинг ерга бўлган ҳуқуқи сақланиб қолади.

Колхозлар, совхозларга ва қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа корхоналар, муассасалар ҳамда ташкилотларга бериб қўйилган ерлар жамоат фойдаланишидаги ерлардан ва фуқаролар эгалик қиладиган томорқа ерларидан иборат бўлади.

28-модда. **Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларни колхозларга, совхозларга ва қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа корхоналар, муассасалар ҳамда ташкилотларга бериб қўйиш тартиби ва шартлари**

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар Қорақалпоғистон АССР Олий Советининг қарорига ҳамда халқ депутатлари тегишли область Советининг қарорига мувофиқ ерларни ажратиш лойиҳаларига асосан ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар билан келишилган ҳолда улардан ерларни олиб қўйиб, шунингдек юқори идоралар ўртасидаги келишувга биноан колхозларга, совхозларга ва қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа давлат, кооператив, жамоат корхоналарига, муассасалари ва ташкилотларига, диний ташкилотларга бериб қўйилади.

Янги тузилаётган колхозлар, совхозлар ва қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ерга доимий эгалигини расмийлаштириш ҳамда тугатилаётган ва қайта тузилаётганларининг (бўлинадиган ва қўшиб юбориладиган) ерга эгалик қилиш ҳуқуқларини тўхтатишни расмийлаштириш уларни тузиш, тугатиш ёки қайта тузиш тўғрисида ваколатли идоралар томонидан қарорлар қабул қилинганидан кейин Қорақалпоғистон АССР Олий Советининг ва халқ депутатлари тегишли область Советларининг қарорларига биноан амалга оширилади.

Колхозлар, совхозларга ва қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа корхоналарга, муассасалар ва ташкилотларга қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларни доимий эгалик қилиш учун бериб қўйиш хўжалик фаолияти учун қулай чегараларда амалга оширилади, колхозлар, совхозлар ва қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа корхоналар, муассасалар ҳамда ташкилотларнинг ерлари қуроқ бўлишига, ўзга ерларга суқилиб кирган бўлишига ва бошқа камчиликларга эга бўлишига, қоида тариқасида йўл қўйилмайди.

Колхозлар, совхозлар ҳамда қишлоқ хўжалиги, ўрмон хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар эгалигидаги қуроқ ерларни, ўзга ерларга суқилиб кирган ерларни ва бошқа камчиликларни тугатиш уларнинг давлат ер тузиш лойиҳа ташкилотлари билан ўзаро келишувига биноан хўжаликлараро ер тузилиши тартибида ўтказилади.

29-модда. **Хўжаликлараро корхона ва ташкилотларга ер берилиши**

Колхозлараро, давлат-колхоз ва қишлоқ хўжалик соҳасидаги бошқа давлат-кооператив корхоналари ва ташкилотларига (колхозлараро бўрдоқичилик хўжаликларига, паррандачилик фермаларига ва шу кабиларга) бирлашма қатнашчиларининг қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлари колхоз аъзолари умумий йиғилишининг ёки вакиллар йиғилишининг, шу корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар меҳнат жамоаси кенгаши ва маъмуриятининг қарорига биноан ушбу қонуннинг 28-моддасида белгиланган тартибда берилади.

30-модда. **Кооперативларга ер бериш**

Колхозлар, совхозлар ҳамда қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи бошқа корхона ва ташкилотларнинг (илмий-тадқиқот, ўқув ёрдамчи қишлоқ хўжаликларидан ташқари) бўлинмалари негизида тузиладиган ҳамда Қорақалпоғистон АССР Олий Советининг қарорига ва халқ депутатлари тегишли область Советларининг қарорларига биноан улардан чиқадиган кооперативларга ўзлари илгари ишлаб келган ер участкалари хўжалик юритишнинг тенг шароитлари яратилиши зарурлигини эътиборга олиб берилади. Бу ер участкалари мазкур корхоналарнинг ерлари таркибидан олиб қўйилади. Ер участкаларини бериш тартиби ва шартлари Ўзбекистон ССР ҳамда Қорақалпоғистон АССРнинг қонунлари билан белгиланади.

31-модда. **Жамоа боғдорчилиги, узумчилиги ва полизчилигини юритиш учун фуқароларга ер бериш**

Меҳнаткашларнинг дам олиши учун шароит яратиш, уларнинг сиҳат-саломатлигини мустаҳкамлаш, шаҳарларда ва шаҳар посёлкаларида, шунингдек қишлоқ аҳоли пунктларида яшаб турган ҳамда томорқа участкаси ва полизига эга бўлмаган ёшлар ва фуқароларни меҳнатга жалб этиш учун корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг илтимосномасига биноан боғдорчилик ва узумчилик учун умрбод мерос қилиб қолдириладиган эгалик қилишга ва полизчилик учун вақтинча фойдаланишга ер участкаси бериб қўйилади.

Боғдорчилик ва узумчилик учун ер участкалари шаҳарларнинг кўкаламзор зонаси ташқарисида ёки бошқа аҳоли пунктлари чегарасидан ташқарида аҳоли пунктлари территориясининг кенгайиш истиқболларини эътиборга олиб сув ресурслари ва улардан лимитлар ажратиш имконияти мавжуд бўлган тақдирда заҳира ерлардан ва ўрмон фондининг дарахтзорга айлантириш мўлжалланмаган ерларидан ажратиб берилади. Заҳира ерлар ҳамда боғдорчилик ва узумчилик учун яроқли ўрмон фонди бўлмаган тақдирда колхозлар, совхозлар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ёрдамчи хўжалиги ерларининг қишлоқ хўжалигига яроқли бўлмаган ерлари истисно тариқасида, берилиши мумкин.

Сув ресурслари ҳамда уларга лимит ажратиш имкониятлари бўлган тақдирда аҳоли пунктлари ерларидан, яқин йиллар ичида бошқа мақсадларда фойдаланишга мўлжалланмаган заҳира ерлардан ва ўрмон фонди ерларидан полизчилик учун вақтинча фойдаланиб туришга ер участкалари берилади. Полизчилик учун ноқишлоқ хўжалик корхоналари, муассасалар ва ташкилотларнинг вақтинча фойдаланилмаётган ерлари, бундай ерлар бўлмаган тақдирда эса — колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик корхоналари, муассасалари ҳамда ташкилотларининг кам ҳосил ерлари берилиши мумкин.

Полизчилик учун берилган ер участкаларидан сабзавот, картошка ва полиз экинлари етиштиришда фойдаланилади. Улардан уй-жой бинолари ва бошқа катта иншоотлар қуриш учун фойдаланиш тақиқланади. Бу участкаларда жамоа фойдаланадиган вақтинчалик иморатлар ва иншоотларни қуришга ер участкаларини ажратган идора рухсат бериши мумкин.

Боғдорчилик, узумчилик ва полизчилик учун бериладиган ер участкаларининг ҳажми боғдорчилик-узумчилик ширкатининг аъзоси бўлган ҳар бир кишига 0,06 гектаргача ва полизчилик ширкатининг аъзоси бўлган ҳар бир кишига 0,08 гектаргача ҳисобдан белгиланиб, кўчалар очиш, жамоат иморатлари ва иншоотлари қуриш зарурлиги ҳисобга олинади.

Коллектив боғдорчилик, узумчилик ва полизчилик учун ер бериш ҳамда ундан фойдаланиш тартиби ва шартлари Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

32-модда. **Ердамчи қишлоқ хўжалигини юритиш учун ер бериш**

Саноат, транспорт ва бошқа ноқишлоқ хўжалик корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига, шунингдек диний ташкилотларга ана шу корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ишчилари ва хизматчиларини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлашни яхшилаш, шунингдек, ошхоналар, болалар муассасалари, мактаблар, касалхоналар, кексалар ва ногиронлар уйларини, санаторийлар, дам олиш уйлари ва ҳоказоларни таъминлаш мақсадида, фойдаланилмаётган ёки самарасиз фойдаланилаётган ерлар, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР Қонунларида кўзда тутилган ҳолларда эса бошқа қишлоқ хўжалик ерлари ҳам ёрдамчи қишлоқ хўжалигини юритиш учун доимий эгалик қилиш ҳуқуқи билан берилиши мумкин.

V. АҲОЛИ ПУНКТЛАРИ (ШАҲАРЛАР, ШАҲАР ПОСЁЛКАЛАРИ ВА ҚИШЛОҚ АҲОЛИ ПУНКТЛАРИ)НИНГ ЕРЛАРИ

33-модда. **Шаҳарлар ва шаҳар посёлкалари ерларининг таркиби.**

Шаҳар ва посёлка доирасидаги барча ерлар шаҳарлар ва шаҳар посёлкалари ерларига киради.

Бу ерлар таркибига қуйидагилар киради:

1) шаҳар қурилиши ерлари;

2) умумий фойдаланиладиган ерлар;

3) қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ва бошқа ерлар;

4) шаҳардаги дарахтзорлар эгаллаб турган ерлар;

5) темир йўл, сув, ҳаво, қувур транспорти, кон саноати ерлари ва бошқа ерлар.

Шаҳар ва шаҳар посёлкаси доираси Қорақалпоғистон АССР Олий Совети ва халқ депутатлари область Советларининг тақдимига мувофиқ Ўзбекистон ССР Олий Совети томонидан белгиланади ва ўзгартирилади.

Шаҳар (посёлка) доирасидаги ҳамма ерлар халқ депутатлари шаҳар (посёлка) Советларининг ихтиёридадир.

34-модда. **Шаҳарлар ва шаҳар посёлкаларида ер участкаларини бериш ва олиб қўйиш тартиби**

Шаҳарлар ва шаҳар посёлкаларида ер участкалари халқ депутатлари шаҳар ва посёлка Советларининг қарорларига асосан берилади. Бу қарорларда планлаштириш ва қурилиш олиб боришнинг тасдиқланган лойиҳаларига мувофиқ ерларни эгалик қилиш учун, фойдаланиш учун ва ижарага бериш учун шартлари белгиланади.

Корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ўзларига бириктириб қўйилган ерлардан халқ депутатлари шаҳар (посёлка) Советининг қарорига мувофиқ бошқа корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга маданий-маиший хизмат кўрсатиш, қишлоқ хўжалик ва ўзга мақсадларда вақтинча фойдаланиш учун ер участкалари беришлари мумкин.

Шаҳарларда ва шаҳар посёлкаларида ер участкалари халқ депутатлари шаҳар ёки посёлка Советининг қарори асосида олиб қўйилади.

Шаҳарларда, шаҳар посёлкаларида колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг қишлоқ хўжалиги мақсадларида фойдаланаётган ва бошқа ерларининг олиб қўйилиши ушбу Қонуннинг 14-моддасида белгиланган тартибда халқ депутатлари тегишли посёлка, район, область ва Тошкент шаҳар Советларининг қарорлари билан, Қорақалпоғистон АССР Олий Советининг қарори билан тасдиқланади.

Фуқаролар эгалик қилиб турган мевали дарахтлар ва буталар билан банд бўлган ер участкаларини олиб қўйиш ёки фуқароларнинг шахсий мулки бўлган уй-жойларни бузиш билан боғлиқ ҳолда ер участкаларини олиб қўйиш Қорақалпоғистон АССР Олий Совети қарори ёки халқ депутатлари область, Тошкент шаҳар Советларининг қарори асосида уларга бошқа обод турар-жой биноси берилганидан ёки уларнинг хоҳишига кўра аввалгисига баравар ер участкаси берилган ва янги уй қуриб ёки эски уй кўчириб берилганидан сўнг, шунингдек кўрилган зарарнинг ўрни тўла ҳажмда қопланганидан кейин амалга оширилади.

Ўзбошимчалик билан эгаллаб олинган ерлар маъмурий тартибда, харажатларни тўламасдан ва ер эгалари ҳамда ердан фойдаланувчилар кўрган зарарнинг ўрнини қопламасдан олиб қўйилади.

35-модда. **Шаҳар ва посёлка қурилиши ерларининг таркиби**

Шаҳар ва посёлка қурилиши ерларига уй-жой, коммунал-маиший, маданий-маърифий, саноат, савдо, маъмурий ва бошқа бинолар ҳамда иншоотлар қурилган ва шундайларни қуриш учун берилган ҳамма ерлар киради.

Шаҳар ва посёлка қурилиши ерлари давлат, кооператив, жамоат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига капитал қурилишнинг уй-жой ҳамда маданий-маиший, саноат ва бошқа турлари учун фойдаланишга берилади, фуқароларга эса якка тартибда уй-жой қуриш ва уни ободонлаштириш учун умрбод эгалик қилишга берилади.

Вақтинча қурилиш учун фойдаланилмаётган шаҳар ва посёлканинг қурилиш ерлари енгил турдаги объектлар (чодирлар, дўкончалар, реклама иншоотлари ва ҳ. к.) қуриш учун ва ўзга эҳтиёжлар учун вақтинча фойдаланишга ёки ижара шартлари билан берилиши мумкин.

Агар ер участкасида бир ёки бир неча мулкдорга қарашли бир ёки бир нечта иморат бўлса, ер участкасига барча иморат эгалари умумий эгалик қиладилар ёки ундан биргаликда фойдаланадилар, деб ҳисобланади.

Участканинг ёки ундаги иморатнинг у ёки бу қисми коммунал хизматдан (ёритиш, канализация, водопровод, суғориш қурилмалари ва ҳ. к.), ер участкаларининг эгалари ёки ундан фойдаланувчилар эса — мустақил кириб-чиқиш имконидан маҳрум бўлиб қоладиган ер участкасининг бўлинишига йўл қўйилмайди.

Агар ер участкасига хўжалик бинолари (гараж, отхона, молхона, омборхона, ертўла ва ҳ. к.) қуриш ушбу участкада жойлашган корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг ёки турар жой биноларида яшаётган фуқароларнинг манфаатларига зарар келтирса, бундай қурилишларни амалга оширишга йўл қўйилмайди.

Табиий офат ёки бошқа сабаблар билан иморат бузилиб кетган тақдирда бузилган иморатнинг эгаси иморат бузилган кундан бошлаб икки йилдан кечиктирмасдан иморатни тиклашга ёки ана шу участкада янги иморат қуришга киришса, бузилган иморат эгасининг ер участкасига эгалик қилиш ёки ундан фойдаланиш ҳуқуқи сақланиб қолади. Шаҳарни планлаштириш ва унга иморат қуриш лойиҳасида ана шу ер участкасидан бошқача тарзда фойдаланиш назарда тутилган ҳоллар бундан мустаснодир. Бундай ҳолларда бузилган иморатнинг эгасига ушбу шаҳар ичида бошқа ер участкаси ёки бошқа обод турар жой биноси берилади.

36-модда. **Шаҳарлар ва шаҳар посёлкаларининг умумий тарзда фойдаланиладиган ерлари**

Шаҳарлар ва шаҳар посёлкаларининг умумий тарзда фойдаланиладиган ерларига қуйидагилар киради:

майдонлар, кўчалар, тор кўчалар, йўллар, соҳил бўйи кўчалари ва ҳ. к.;

аҳолининг маданий-маиший эҳтиёжларини қондириш учун ва дам олиш учун фойдаланиладиган ерлар (ўрмон боғлар, боғлар, ҳиёбонлар, боғчалар, шунингдек шаҳар ичидаги ариқ тармоқлари эгаллаган ерлар).

Умумий тарзда фойдаланиладиган ерлар маълум бир корхона, муассаса, ташкилот ва фуқароларга бириктириб қўйилмайди ҳамда бевосита халқ депутатлари шаҳар ва посёлка Советларининг ихтиёрида бўлади.

Шаҳарлардаги соҳил бўйи кўчалари ва сув ҳавзаларининг қирғоқларидан биринчи навбатда дам олиш ва спорт учун фойдаланилади.

Умумий тарзда фойдаланиладиган ерларда бу ер нима мақсадга хизмат қилса, фақат шунга мос келадиган иморат ва иншоотлар қуришга рухсат берилади.

Умумий тарзда фойдаланиладиган ерлардан ер участкалари халқ депутатлари шаҳар ёки посёлка Советининг қарорига мувофиқ енгил иморат ва иншоотлар (савдо расталари, дўкончалар, реклама иншоотлари ва шу кабилар) қуришда вақтинча фойдаланиш учун корхоналар, ташкилотлар, муассасалар ва фуқароларга берилиши мумкин.

37-модда. **Шаҳарлар ва шаҳар посёлкаларидаги қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ва бошқа ерлар**

Шаҳарлар ва шаҳар посёлкаларидаги қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ва бошқа ерларга колхозлар, совхозлар ва бошқа давлат, кооператив ва жамоат қишлоқ хўжалик корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг мулки бўлган ҳайдаладиган ерлар, боғлар, узумзорлар, тутзорлар, мевазорлар, полизлар, питомниклар, яйловлар, суғориш ва йўл тармоғи, иморатлар, ҳовлилар, майдонлар эгаллаб турган ва бошқа ерлар киради.

Шаҳарлар ва шаҳар посёлкалари доирасидаги қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ва бошқа ерларга колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик ҳамда ўрмон хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари уй-жойлар, маданий-маиший ҳамда ишлаб чиқариш иморатларини халқ депутатлари шаҳар ёки посёлка Советлари билан келишган ҳолда жойлаштирадилар.

38-модда. **Шаҳар ўрмонлари эгаллаб турган ерлардан фойдаланиш**

Шаҳар ўрмонлари эгаллаб турган ерлар аҳолининг дам олишини ташкил этишга, шаҳардаги соя-салқинликни, атмосфера ҳавосининг ҳолатини ва санитария-гигиена шароитларини яхшилашга, аҳолининг маданий ва дид эҳтиёжларини қондиришга, шаҳар ҳудудини сув ва шамол таъсирида емирилишдан муҳофаза қилишга мўлжалланади. Улар таркибида бўлиб, дарахтзорлар билан банд бўлмаган ер участкаларидан, спорт майдонлари ташкил этиш ва бошқа эҳтиёжлар учун фойдаланилади.

39-модда. **Шаҳарлар ва шаҳар посёлкаларидаги темир йўл, сув, ҳаво, қувур транспорти, кон саноати ерлари ва бошқа ерлар**

Шаҳар ва шаҳар посёлкаларидаги темир йўл, сув, ҳаво, қувур транспорти, кон саноати ерлари ва бошқа ерларга корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар зиммасига юклатилган махсус вазифаларни амалга ошириш учун уларга бериб қўйилган ерлар киради.

Фойдаланиш учун бериладиган ер участкасида жойлаштириладиган иморат ва иншоотлар рўйхати участка ажратиш учун талабнома бериш чоғида бошланғич маълумотларда белгиланади. Фойдаланиш даврида қўшимча иморатлар ва иншоотлар халқ депутатлари шаҳар ёки посёлка Советлари ана шу ишларни амалга ошириш учун қўшимча қарор қабул қилганидан кейин жойлаштирилади.

40-модда. **Қишлоқ аҳоли пунктларининг ерлари**

Қишлоқ аҳоли пунктлари ерларига ер тузиш тартибида ана шу пунктлар учун белгилаб қўйилган чегаралар доирасидаги ҳамма ерлар киради.

Қишлоқ аҳоли пунктларининг ерлари қуйидагилардан иборат:

1) қишлоқ аҳоли пунктларининг халқ депутатлари қишлоқ (овул) Советлари ихтиёридаги ерларидан. Ана шу аҳоли пунктларининг чегаралари доирасида халқ депутатлари қишлоқ (овул) Советлари эгалик қилиш, фойдаланиш учун ва ижарага ер участкалари бериш тўғрисида қарорлар қабул қилади;

2) қишлоқ аҳоли пунктларининг колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик ҳамда ўрмон хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари ихтиёридаги ерларидан. Бу аҳоли пунктларида ерлар ушбу Қонуннинг 12-моддасида белгиланган тартибда берилади.

Қишлоқ аҳоли пунктларининг доираси халқ депутатлари район Советлари томонидан уларни планлаштириш, қуриш ҳамда хўжалик ичида ер тузиш лойиҳаларига мувофиқ белгиланади ва ўзгартирилади.

Қишлоқ аҳоли пунктларининг ерларидан фойдаланиш тартиби Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

Колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик ва ўрмон хўжалик корхоналари, муассасалари ҳамда ташкилотларининг қишлоқ аҳоли пунктлари шаҳар доирасига киритилгач, қишлоқ хўжалик мақсадларидаги ерлар жумласидан чиқарилади ва тегишли шаҳар ерлари таркибига киритилади.

Бунда айрим бинолар ва иншоотлар уларга хизмат кўрсатиш учун зарур бўлган ер участкалари билан бирга колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик ҳамда ўрмон хўжалик корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг хоҳишига кўра доимий фойдаланиш учун улар ихтиёрида қолдирилиши мумкин, қолган бинолар ва иншоотларнинг ҳақи ва шу аҳоли пунктлари ҳудудида қилинган бошқа харажатлар эса ер эгаларига маҳаллий бюджетдан тўланади.

VI. САНОАТ, ТРАНСПОРТ, АЛОҚА, МУДОФАА ВА БОШҚА МАҚСАДЛАРГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ЕРЛАР

41-модда. **Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар**

Зиммасига юкланган вазифаларни бажариш учун тегишли корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга бериб қўйилган ерлар саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар, деб эътироф этилади.

Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлардан фойдаланиш тартиби ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР Қонунлари билан белгиланади.

Саноат ерлари жумласига саноат корхоналарига, шу жумладан ундирма саноат, энергетика корхоналарига ишлаб чиқариш ва ёрдамчи бинолар ва иншоотлар қурилишига доимий фойдаланиш учун бериб қўйилган ерлар киради.

Транспорт ерлари жумласига темир йўл, денгиз, ички сув транспорти, автомобиль, ҳаво ва қувур транспорти корхоналари учун транспорт иншоотлари, қурилмалари ва бошқа объектларни ишлатиш, сақлаб туриш, қуриш, қайта қуриш, таъмирлаш, такомиллаштириш ва ривожлантириш бўйича, улар зиммасига юклатилган махсус вазифаларни амалга ошириш учун доимий фойдаланишга бериб қўйилган ерлар киради.

Алоқа ерлари жумласига алоқа линияларини ҳамда ана шу линияларда иншоотларни жойлаштириш учун алоқа, радиоэшиттириш, телевидение ва ахборот корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига доимий фойдаланиш учун бериб қўйилган ерлар киради.

Транспорт ерлари, кабель, радиореле ва алоқанинг ҳаво линияларига қарашли ерларда ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгилаб қўйилган тартибда муҳофаза зоналари ўрнатилади.

СССР Қуролли Кучлари, чегара, ички ва темир йўл қўшинларига ҳарбий қисмлари, муассасалари, ҳарбий ўқув юртлари, корхоналари ва ташкилотларининг жойлашиши ва доимий фаолияти учун бериб қўйилган ерлар мудофаа эҳтиёжлари учун керакли ерлар деб эътироф этилади.

Бошқа мақсадлар учун мўлжалланган ерлар жумласига корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар фойдаланадиган, қишлоқ хўжалик ерлари, аҳоли пунктлари, саноат, транспорт, алоқа, мудофаа, табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, дам олиш ва тарихий-маданий мақсадларга хизмат қиладиган ерлар таркибига, шунингдек ўрмон ва сув фондлари таркибига кирмаган барча қолган ерлар киради.

42-модда. **Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига ҳамда бошқа мақсадлар учун ер бериш**

Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига ҳамда бошқа мақсадлар учун фойдаланишга ер бериш тартиби Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан, умумиттифоқ, республикалараро ва республика мудофаа эҳтиёжларини таъминлаш учун эса — ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

Саноат, транспорт, алоқа ва халқ хўжалиги бошқа тармоқларининг корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари ўзлари фойдаланмаётган ерларни халқ депутатлари район ва шаҳар Советларининг қарорига мувофиқ ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгилаб қўйилган тартибда ва шартларда фуқаролар, колхозлар, совхозлар, бошқа корхоналар, муассасалар, ташкилотларга қишлоқ хўжалик мақсадлари учун вақтинча фойдаланишга берадилар.

VII. ТАБИАТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ, СОҒЛОМЛАШТИРИШ, ДАМ ОЛИШ ВА ТАРИХ-МАДАНИЯТ МАҚСАДЛАРИГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ЕРЛАР

43-модда. **Табиатни муҳофаза қилишга мўлжалланган ерлар**

Табиатни муҳофаза қилишга мўлжалланган ерлар жумласига белгиланган тартибда корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга махсус мақсадлар учун берилган қўриқхоналар, миллий ва дендрология боғлари, ботаника боғлари, заказниклар (овчиликка мўлжалланган ерлар бундан мустасно), табиатнинг мўжизавий ерлари киради.

Бу ерлардан ўзга мақсадларда фойдаланиш ман этилади.

Қўриқхоналар, миллий ва дендрология боғлари, ботаника боғлари, заказниклар (овчиликка мўлжалланган ерлар бундан мустасно), табиат мўжизалари ерларининг режимини таъминлаш учун муҳофаза зоналари таъсис этилиб, ушбу зоналарнинг ерларида уларнинг режимига риоя этилишини таъминлашга зарарли таъсир этадиган фаолият тақиқлаб қўйилади.

Табиатни муҳофаза қилишга мўлжалланган ерлардан фойдаланиш тартиби Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгилаб қўйилади.

44-модда. **Соғломлаштиришга мўлжалланган ерлар**

Дарднинг олдини олиш ва даволашни ташкил этиш учун қулай бўлган табиий шифобахш омилларга эга бўлган тегишли муассасалар ва ташкилотларга доимий фойдаланиш учун белгиланган тартибда бериб қўйилган ер участкалари соғломлаштиришга мўлжалланган ерлар жумласига киради.

Соғломлаштиришга мўлжалланган ерлардан фойдаланиш ҳамда санитария муҳофазаси округларини бел-

(Давоми саккизинчи бетда).

ЕР ТЎҒРИСИДА

(Давоми. Боши олтинчи, еттинчи бетларда).

гилаш тартиби ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР Қонунлари билан белгиланади.

45-модда. **Дам олишга мўлжалланган ерлар**

Аҳолининг уюшган тартибда оммавий дам олиши ва туризм учун тегишли муассасалар ва ташкилотларга берилган ерлар дам олишга мўлжалланган ерлардир.

Дам олишга мўлжалланган ерларда дам олишга халал берадиган фаолият билан шуғулланиш ман этилади.

Дам олишга мўлжалланган ерлардан фойдаланиш тартиби ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

46-модда. **Тарих-маданият аҳамиятига молик ерлар**

Тегишли муассасалар ва ташкилотларга доимий фойдаланиш учун бериб қўйилган тарих-маданият қўриқхоналари, мемориал боғлар, мақбаралар, археология ёдгорликлари ерлари, тарих ва маданият ёдгорликлари жойлашган ерлар тарих-маданият аҳамиятига молик ерлар қаторига киради.

Бу ерлардан ўзга бирор мақсадларда фойдаланиш ман этилади.

Тарих-маданият аҳамиятига молик ерлардан фойдаланиш, улар теварагида муҳофаза зоналарини ҳамда бинолар қуришни тартибга солувчи зоналарни жорий қилиш тартиби ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

VIII. ЎРМОН ФОНДИ ЕРЛАРИ, СУВ ФОНДИ ЕРЛАРИ ВА ЗАХИРА ЕРЛАР

47-модда. **Ўрмон фонди ерлари**

Ўрмон билан қопланган, шунингдек ўрмон билан қопланмаган бўлса ҳам ўрмон хўжалиги эҳтиёжи учун бериб қўйилган ерлар ўрмон фонди ерлари деб эътироф этилади.

Ўрмонзорлар барпо этиш, жарликларнинг кенгайишини тўхтатиш, шаҳарлар ва саноат марказлари теварагида ихота ўрмонзорлар ва кўкаламзор майдонлар яратиш мақсадида бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар ўрмон фонди ерлари таркибига белгиланган тартибда ўтказилиши мумкин.

Халқ депутатлари район Советлари ўрмон хўжалиги давлат идоралари билан келишиб, ўрмон фонди ерларини қишлоқ хўжалигини юритиш учун колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик корхоналарига, муассасалари ва ташкилотларига ижара шартлари асосида вақтинча фойдаланишга беришлари мумкин.

Ўрмон фонди ерларидан фойдаланиш тартиби ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг махсус қонунлари билан белгиланади.

48-модда. **Сув фонди ерлари**

Белгиланган тартибда сув хўжалиги эҳтиёжлари учун корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга бериб қўйилган сув ҳавзалари (дарёлар, кўллар, сув омборлари, каналлар, ички денгизлар, ҳудуддаги сувлар ва ҳ. к.), музликлар, ботқоқликлар, гидротехника ва бошқа сув хўжалиги иншоотлари эгаллаб турган ерлар, шунингдек сув ҳавзаларининг қирғоқлари бўйлаб ажратиб қўйилган минтақадаги ерлар сув фонди ерлари жумласига киради.

Дарёлар, магистрал каналлар ва коллекторлар, сув омборлари ва бошқа сув ҳавзаларининг, шунингдек ичимлик ва рўзғор сув таъминоти, аҳолининг даволаш ҳамда маданий-соғломлаштириш эҳтиёжларига хизмат қиладиган манбалар қирғоғи бўйлаб Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгилаб қўйилган тартибда сувни муҳофаза қилиш зоналари ва қирғоқ бўйи минтақалари ажратилади.

Дарёлар, магистрал каналлар, коллекторлар, сув омборлари ва бошқа сув ҳавзаларининг қирғоқ бўйи минтақалари табиатни муҳофаза қилиш эҳтиёжлари учун ер эгаларидан ва ердан фойдаланувчилардан олиб қўйилиши мумкин.

Сув фонди ерларидан фойдаланиш тартиби ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг махсус қонунлари билан белгиланади.

49-модда. **Захира ерлар**

Доимий эгалик қилиш ва фойдаланиш учун корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга берилмаган ҳамма ерлар захира ерлардир. Буларга ушбу Қонуннинг 13-моддасига мувофиқ эгалик қилиш ва фойдаланиш ҳуқуқи тўхтатилган ерлар ҳам киради.

Захира ерлар халқ депутатлари район Советларининг ихтиёрида бўлади ва ушбу Қонунга мувофиқ кўпроқ қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун эгалик қилиш, фойдаланишга ва ижарага беришга мўлжалланади. Халқ депутатлари район Советлари маҳаллий аҳамиятга молик захира ерларнинг айрим участкаларини ўз қарорлари билан халқ депутатлари қишлоқ (овул) Советлари ихтиёрига беришлари мумкин.

IX. ЕР ЭГАЛАРИ, ЕРДАН ФОЙДАЛАНУВЧИЛАР КЎРГАН ЗАРАРНИНГ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ҲАМДА ЎРМОН ХЎЖАЛИГИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШИДАГИ НОБУДГАРЧИЛИКЛАРНИНГ ЎРНИНИ ҚОПЛАШ

50-модда. **Ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар кўрган зарарни қоплаш**

Ерларини олиб қўйиш ёки вақтинча эгаллаб туришдан;

сув ҳавзалари, сув таъминоти манбалари, курортлар теварагида, дарёлар, каналлар, сув ташламалар, йўллар, қувурлар, электр таъминоти ва алоқа линиялари, шунингдек, бошқа объектлар ёқасида муҳофаза, санитария ва ихота зоналари ўрнатилиши муносабати билан ҳуқуқлари чекланишидан;

сув ҳавзалари, каналлар, коллекторлар, қишлоқ хўжалик экинлари ва дов-дарахтлар учун зарарли моддалар чиқарадиган бошқа объектлар қуриш ва улардан фойдаланиш оқибатида сувнинг сифати бузилишидан ҳамда корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқароларнинг ҳосил камайишига ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг сифати ёмонлашишига олиб борадиган бошқа ҳаракатлари натижасида ер эгаларига ва ердан фойдаланувчиларга, шу жумладан ижарачиларга етказилган зарарнинг ўрни (шу жумладан бой берилган фойда) қопланиши керак.

Зарарнинг ўрнини олиб қўйилаётган ер участкалари берилган корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, шунингдек фаолияти ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларнинг, шу жумладан ижарачиларнинг ҳуқуқлари чекланишига ёки яқин атрофдаги ерларнинг сифати ёмонлашишига олиб борадиган корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгилаб қўйиладиган тартибда қоплайдилар.

Зарарнинг ўрнини қоплаш ҳамда унинг миқдорини аниқлаш билан боғлиқ бўлган низоларни суд ёки давлат ҳакамлиги идоралари ўз ваколатларига мувофиқ ҳал қиладилар.

51-модда. **Қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги ишлаб чиқаришидаги нобудгарчиликларнинг ўрнини қоплаш**

Қишлоқ хўжалиги ерлари ва ўрмонзорларни, шу жумладан фуқаролар мулки бўлган ва улар фойдаланиб турган қишлоқ хўжалиги ерларини олиб қўйиб, улардан қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалигини юритиш билан боғлиқ бўлмаган мақсадда фойдаланиш, ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар, шу жумладан ижарачилар ҳуқуқининг чекланиши ёки корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар фаолиятининг таъсири натижасида ер сифатининг ёмонлашувидан қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги ишлаб чиқариши кўрган нобудгарчиликнинг ўрнини халқ депутатлари тегишли Советларига қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалигини юритиш билан боғлиқ бўлмаган эҳтиёжлар учун олиб қўйилган қишлоқ хўжалик ерлари ва ўрмонзорлар берилган корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, шунингдек объектлари атрофида муҳофаза, санитария ва ҳимоя зоналари белгиланиб, қишлоқ хўжалиги ўрмончилик ерларини оборотдан чиқариб юборган ёки мазкур ерларни у қадар қиймати бўлмаган ерларга айлантириб қўйган корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар қоплайдилар. Бу нобудгарчиликларнинг ўрни ушбу Қонуннинг 50-моддасида кўзда тутилган зарарларни тўлашдан ташқари қопланади.

Қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги ишлаб чиқаришининг нобудгарчиликлари қуйидаги ҳолларда қопланмайди:

ер участкалари якка тартибда уй-жой қуриш учун олиб қўйилганида;

ер участкалари мактаблар, интернатлар, болалар уйлари, мактаб ва даволаш муассасалари қуриш учун олиб қўйилганида.

Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги ишлаб чиқаришнинг нобудгарчиликларини қоплашдан озод қилинадиган ўзга ҳоллар ҳам белгилаб қўйилиши мумкин.

Қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўрни қопланиши керак бўлган нобудгарчиликлари миқдори ва уни аниқлаш тартиби Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

52-модда. **Қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги ишлаб чиқариши нобудгарчиликларининг ўрнини қоплаш тарзида тушган маблағлардан фойдаланиш**

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши нобудгарчиликлари ўрнини қоплаш тарзида тушган маблағлардан янги ерларни ўзлаштириш, суғориладиган ерларни комплекс реконструкциялаш, коллектор-зовур тармоғини қуриш ва қайта қуриш ҳамда суғориладиган ерларни текислаш ва сув билан таъминланишини ошириш, маданий суғориладиган яйловларни яратиш ҳамда тиклаш, пичанзорлар ва яйловларни тубдан яхшилаш, тупроқнинг унумдорлигини ошириш, шунингдек ерлар олиб қўйилиши ва бошқаларга берилиши муносабати билан бузилган ер тузилишига доир ҳужжатларга тузатиш киритиш ёки лойиҳа ва бошқа ҳужжатларни тузиш учун фойдаланилади.

Қорақалпоғистон АССР Олий Совети ва халқ депутатлари область Советларининг қарорига мувофиқ бу маблағлардан қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштиришни кўпайтиришга қаратилган бошқа тадбирларни амалга ошириш йўлида ҳам фойдаланиш мумкин.

Ўрмон хўжалиги ишлаб чиқариши нобудгарчиликларининг ўрнини қоплаш тарзида тушадиган маблағлар алоҳида ҳисобга олинади ва улардан ўрмонлар ва ўрмон минтақалари барпо этиш ва тиклаш, қумликларда, сув ҳавзалари ва дарёларнинг қирғоқ бўйларида дарахтзорлар барпо этиш учун ҳамда ўрмонзорларнинг ҳолатини яхшилашга қаратилган бошқа тадбирларни амалга ошириш учун фойдаланилади.

X. ЕРЛАРНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ

53-модда. **Ерларни муҳофаза қилишнинг мазмуни ва тартиби**

Ерларни муҳофаза қилиш ердан оқилона фойдаланиш, ер қишлоқ хўжалик оборотидан асоссиз равишда тортиб олинишининг олдини олиш, зарарли антропоген таъсирдан ҳимоя қилиш, шунингдек тупроқ унумдорлигини тиклаш ва ошириш, ўрмон фонди ерларининг самарадорлигини юксалтиришга қаратилган ҳуқуқий, ташкилий, иқтисодий ва бошқа тадбирлар силсиласини қамраб олади.

Ерларни муҳофаза қилиш мураккаб табиий ҳосилалар (экосистемалар) бўлмиш экинзорларга уларнинг зона ва минтақа хусусиятларини эътиборга олиб комплекс ёндашиш асосида амалга оширилади.

Ерлардан оқилона фойдаланиш силсиласи табиатни муҳофаза қилиш ва ресурсларни тежаш руҳида бўлиши ҳамда тупроқнинг сақланишини, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсига, геология жинсларига ва атроф-муҳитнинг бошқа таркибий қисмларига таъсир ўтказиш чекланишини назарда тутмоғи керак.

Ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар, шу жумладан ижарачилар:

— ён-атрофни саранжом ташкил этадилар;

— тупроқнинг унумдорлигини, шунингдек ернинг бошқа хусусиятларини тиклайдилар ва оширадилар;

— ерларни сув ва шамол таъсирида нурашдан, селдан, сув босишдан, ботқоқланишдан, қайта шўр босишдан, тақирлашишдан, берчлашишдан, ишлаб чиқариш чиқитлари, кимёвий ва радиоактив моддалар билан булғанишдан, уни нобуд қиладиган бошқа жараёнлардан ҳимоя қиладилар;

— экинзорларни бута ва майда дов-дарахтлар, ёввойи ўтлар босиб кетишидан, ерларнинг маданий техникавий ҳолатини ёмонлаштирадиган бошқа жараёнлардан ҳимоя қиладилар;

— ҳосилдан қолган қишлоқ хўжалик ерларидаги тупроқ ҳосилдорлигини қайта тиклашнинг бошқа усуллари бўлмаган тақдирда бу ерлардан фойдаланишни тўхтатиб қўядилар;

— бузилган ерларни қайтадан экинзорга айлантирадилар, уларнинг унумдорлигини ва бошқа фойдали хоссаларини оширадилар;

— ерларни бузиш билан боғлиқ бўлган ишларни ўтказиш чоғида тупроқнинг унумдор қатламини сидириб оладилар, ундан фойдаланадилар ва уни сақлаб қоладилар.

Давлат идоралари умумиттифоқ ва республика дастурлари доирасида ерларни муҳофаза қилиш юзасидан зарур чора-тадбирларни кўрадилар.

Ҳосилдан қолган қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланишни тўхтатиб қўйиш тартиби Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

54-модда. **Ерларнинг ҳолатига таъсир қиладиган объектлар, иморатлар ва иншоотларни жойлаштиришга, лойиҳалашга, қуришга ва ишга туширишга оид экологик талаблар**

Объектлар, иморатлар ва иншоотларни жойлаштириш, лойиҳалаш, қуриш ва ишга туширишга оид экологик талаблар ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги Қонунлари билан белгиланади. Янги ҳамда таъмирланадиган объектларни, иморатлар ва иншоотларни жойлаштириш, лойиҳалаш, қуриш ва ишга тушириш, шунингдек ерларнинг ҳолатига салбий таъсир кўрсатадиган янги технологияларни жорий этиш чоғида ерларни муҳофаза қилиш тадбирлари кўзда тутилиши ва амалга оширилиши керак.

Ерларни ҳосилдан қолишдан ёки бузишдан ҳимоя қилиш воситалари билан таъминланмаган объектларни ишга тушириш ва шундай технологиялардан фойдаланиш тақиқланади.

Ерларнинг ҳолатига таъсир қиладиган объектларнинг жойлаштирилиши ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунларида белгиланадиган тартибда ер тузиш, табиатни муҳофаза қилиш идоралари ва бошқа идоралар билан келишиб олинади.

55-модда. **Ерлардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни иқтисодий рағбатлантириш**

Ерлардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни иқтисодий рағбатлантириш — ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларнинг, шу жумладан ижарачиларнинг ва деҳқончилик қилаётган фуқароларнинг тупроқ ҳосилдорлигини сақлаб қолиш ва қайта тиклашдан, ишлаб чиқариш фаолиятининг салбий оқибатларидан ерларни ҳимоя қилишдан манфаатдорлигини оширишга қаратилган ва:

бошқаларнинг айби билан бузилган ерларни тиклаш учун иттифоқ, республика ёки маҳаллий бюджетлардан маблағ ажратишни;

қишлоқ хўжалик соҳасида ўзлаштириш ёки ишларни бажариш лойиҳасида кўзда тутилган даврда ҳолатини яхшилаш босқичида бўлган ер участкаларини ҳақ тўлашдан озод этишни;

енгил шартлар билан кредитлар беришни;

бошқаларнинг айби билан бузилган ер участкаларидан вақтинча фойдаланишни тўхтатиш натижасида даромад камайишининг ўрнини бюджет маблағи ҳисобидан қисман қоплашни;

ерларнинг сифатини яхшилаганлик, илмий асосланган алмашлаб экишни ўзлаштирганлик, тупроқнинг ҳосилдорлиги ва ўрмон фонди ерларининг самарадорлигини оширганлик, экологик соф маҳсулот ишлаб чиқарганлик учун рағбатлантиришни;

ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги Қонунларида кўзда тутилган бошқа чора-тадбирларни ўз ичига олади.

Ерлардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни иқтисодий жиҳатдан рағбатлантириш билан боғлиқ тадбирларни амалга ошириш тартиби ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

XI. ЕРЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ВА УЛАРНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ УСТИДАН НАЗОРАТ

56-модда. **Ерлардан фойдаланиш ва уларнинг муҳофазаси устидан давлат назоратини амалга ошириш вазифалари ва тартиби**

Ерлардан фойдаланиш ва уларнинг муҳофазаси устидан давлат назоратининг вазифалари — барча давлат ва жамоат идораларини, давлат, кооператив ва бошқа жамоат корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари, шунингдек фуқаролар томонидан — ерлардан самарали фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш мақсадида Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг Ер тўғрисидаги қонунларининг талабларига риоя этилишини таъминлашдан иборат.

Ердан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш устидан давлат назоратини халқ депутатлари Советлари ва махсус вакил қилинган идоралар амалга оширадилар.

Касаба союзлари, ёшлар ташкилотлари, табиатни муҳофаза қилиш жамиятлари, илмий жамиятлар ва бошқа жамоат ташкилотлари, шунингдек фуқаролар ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш устидан назоратни амалга оширишда давлат идораларига ёрдам берадилар.

Ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш устидан давлат назоратини амалга ошириш тартиби ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР қонунлари билан белгиланади.

57-модда. **Ер мониторинги**

Ер мониторинги ер таркибидаги ўзгаришларни ўз вақтида аниқлаш, уларга баҳо бериш, салбий жараёнларнинг олдини олиш ва оқибатларини тугатиш учун ер фондининг ҳолатини кузатиб туриш системасидан иборат. Мониторинг структураси, мазмуни ва уни амалга ошириш тартибини СССР Министрлар Совети белгилайди.

XII. ДАВЛАТ ЕР КАДАСТРИ

58-модда. **Давлат ер кадастри ва уни юритиш тартиби**

Давлат ер кадастри ерлардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни ташкил этиш, ер муносабатларини, ер тузилишини тартибга солиш, ер учун тўланадиган ҳақ миқдорини асослаш, хўжалик фаолиятига баҳо бериш мақсадида халқ депутатлари Советларини, манфаатдор корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқароларни ер тўғрисида маълумотлар билан таъминлашга мўлжаллангандир.

Давлат ер кадастри ерларнинг ҳуқуқий тартиби, уларни ерга эгалик қилувчиларга, ердан фойдаланувчиларга, ер категорияларига қараб тақсимлаш тўғрисидаги, ерларнинг сифат характеристикаси ва халқ хўжалик қиймати тўғрисидаги зарур маълумотлар ва ҳужжатлар системасидан иборат.

Давлат ер кадастрини юритиш топография-геодезия, картография, тупроқ, геоботаника ва бошқа текширувлари ҳамда изланишлари, ерга эгалик қилиш ва ердан фойдаланувчиларни рўйхатга олиш, ерларни ҳисобга олиш ва уларга баҳо бериш билан таъминланади.

Давлат ер кадастрини ер тузиш идоралари бутун мамлакат учун ягона тартиб асосида давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширадилар.

Давлат ер кадастрини юритиш тартибини СССР Министрлар Совети белгилайди.

59-модда. **Мелиоратив кадастр**

Суғориладиган ерларда сув хўжалиги идоралари давлат бюджети маблағлари ҳисобидан мелиоратив кадастр юритадилар.

XIII. ЕР ТУЗИШ

60-модда. **Ер тузишнинг вазифалари ва мазмуни.**

Ер тузиш ердан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишни ташкил этишга, ер тўғрисидаги Қонунларни, халқ депутатлари Советларининг қулай экологик муҳитни вужудга келтиришга ва табиий манзарани яхшилашга оид қарорларини амалга оширишга қаратилган тадбирлар системасини ўз ичига олади.

Ер тузилиши халқ депутатлари Советларининг қарорига ёки манфаатдор министрликлар, идоралар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг, шунингдек ижарачилар ва деҳқончилик хўжаликларининг аризаларига мувофиқ амалга оширилади.

Ер тузилиши прогнозлаш мақсадида ва лойиҳа олдидан, хўжаликлараро ҳамда хўжаликлар ичида амалга ошириладиган турларга бўлинади.

Прогнозлаш мақсадидаги ҳамда лойиҳа олдидан бажариладиган ер тузиш ишларига қуйидагилар киради:

1) республика ва унинг регионларининг ер-сув ресурсларидан фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилиш схемаларини ишлаб чиқиш;

2) районлар, областлар ва Қорақалпоғистон АССРнинг ер тузилиши — схемаларини ишлаб чиқиш;

3) ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш билан боғлиқ прогнозларни, республика ва регионал программаларни ишлаб чиқиш;

4) табиатни алоҳида муҳофаза қилиш, дам олиш ва қўриқхона режимидаги ҳудуднинг жойлашишини ва чегаралари белгиланишини асослаш.

Хўжаликлараро ер тузилишига қуйидагилар киради:

1) жойнинг ўзида қишлоқлар (овуллар), шаҳар посёлкалари, районлар, шаҳарлар, областлар, Қорақалпоғистон АССР ва Ўзбекистон ССРнинг чегараларини белгилаш;

2) ерларнинг жойлашишидаги ноқулайликларни бартараф этган ҳолда янги ер эгаларини ва ердан фойдаланишни ташкил этиш ҳамда мавжуд ер эгалиги ва ердан фойдаланишларни тартибга солиш лойиҳаларини тузиш;

3) янги ташкил этилаётган, бўлинаётган ҳамда йириклаштирилаётган қишлоқ хўжалик корхоналари, муассаса ва ташкилотларига ер ажратиб бериш лойиҳаларини тузиш;

4) Давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга ер ажратиб бериш лойиҳаларини тузиш;

5) жойнинг ўзида ер участкаларини ажратиб бериш, ерга эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатларни тайёрлаш.

Хўжаликлараро ер тузилиши ишлари маъмурий районлар ёки бир-бирлари билан ўзаро боғланган хўжаликлар доирасида, Ўзбекистон ССР Қонунларида белгилаб қўйилган тартибда амалга оширилади.

Хўжаликлараро ер тузиш лойиҳалари бошқа районлар ёки шаҳарлар ва шаҳар посёлкалари ҳудудига тегишли бўлган ҳолларда уларнинг чегараларини ўзгартириш масалалари ўша жойда маъмурий территориал тузилмаларнинг чегараларини белгилаш тартибида ҳал қилинади.

Хўжаликлараро ер тузилиши лойиҳалари тасдиқлангандан кейин натурага (жойга) кўчирилиб, фойдаланиладиган ерларнинг чегаралари белгиланган нусхадаги чегара белгилари билан ажратилади.

Хўжалик ичидаги ер тузилиши колхозлар, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик корхоналари, муассасалар ва ташкилотларнинг, шунингдек ижарага берилган ерларнинг ва деҳқон хўжаликларининг ҳудудини хўжалик ичида ташкил этиб, илмий асосланган алмашлаб экишни жорий қилишни, барча қишлоқ хўжалик ерларини (пичанзорларни, яйловларни, боғлар, узумзорларни ва бошқаларни) жойлаштиришни, тупроқнинг сув ва шамол таъсирида нурашига қарши кураш тадбирларини ишлаб чиқишни, шунингдек суғориладиган ерларни комплекс қайта тузишни ўз ичига олади.

Ер тузиш тартибида ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш билан боғлиқ бўлган бошқа лойиҳалар ҳам ишлаб чиқилиши мумкин.

Хўжалик ичида ер тузилиши лойиҳаларининг амалга оширилиши устидан муаллиф назорати олиб борилади, муаллиф назорати ер тузилишининг таркибий қисмидир.

Ер тузилиши ишлари таркибида топография-геодезия, картография, тупроқ, геоботаника ва бошқа тадқиқотлари ҳамда изланишларини олиб бориш кўзда тутилади.

61-модда. **Ер тузилиши лойиҳасини қараб чиқиш ва тасдиқлаш.**

Жойда маъмурий — территориал тузилмаларнинг чегараларини ўрнатишга доир материаллар Ўзбекистон ССР Қонунларида белгилаб қўйиладиган тартибда, бошқа прогноз ҳамда лойиҳа ишлаб чиқишдан олдинги ер тузиш ишларига доир материаллар эса — тармоқ кўрсатмаларига мувофиқ кўриб чиқилади ва тасдиқланади.

Хўжаликлараро ва хўжалик ичидаги ер тузиш лойиҳалари колхозларда — колхоз аъзоларининг умумий йиғилишлари ёки вакиллар йиғилиши томонидан, совхозлар ва бошқа қишлоқ хўжалик ҳамда ўрмон хўжалиги корхоналари, муассасалар ва ташкилотларда ана шу корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг меҳнат коллективлари кенгашлари ва маъмурияти томонидан кўриб чиқилади ва қабул қилинади, шунингдек манфаатдор ташкилотлар билан келишилади.

Хўжаликлараро ер тузилиши ҳамда қишлоқ хўжалик корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига ер ажратиб бериш лойиҳалари Қорақалпоғистон АССР Олий Совети ва халқ депутатлари тегишли область Советлари томонидан тасдиқланади.

Хўжалик ичидаги ер тузилиши лойиҳалари халқ депутатлари район Советлари томонидан тасдиқланади.

Ер тузилиши лойиҳаларига ўзгаришлар ушбу лойиҳаларни тасдиқлаган идораларнинг рухсати билан киритилади.

Ер тузилишини давлатнинг ер тузувчи ташкилотлари бюджет маблағлари ҳисобидан амалга оширади.

Қишлоқ хўжалик экинзорларини жойлаштириш, ерларни тубдан яхшилаш ва муҳофаза қилиш, ернинг сув ва шамол таъсирида нурашига қарши ва мелиоратив тадбирларни амалга оширишга оид ер тузиш лойиҳалари ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларнинг ташаббусига мувофиқ, уларни ўз ҳисобларидан амалга оширилиши мумкин.

XIV. ЕР ХУСУСИДАГИ НИЗОЛАРНИ ҲАЛ ЭТИШ ҲАМДА ЎЗБЕКИСТОН ССР ВА ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН АССРНИНГ ЕР ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУНЛАРИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИК

62-модда. **Ер хусусидаги низоларни ҳал этувчи идоралар.**

Колхозлар, совхозлар, бошқа давлат, кооператив, жамоат корхоналари, муассасалари, ташкилотлари ва фуқаролар ўртасида ер хусусида чиққан низолар халқ депутатлари Советлари, ушбу Қонунда белгиланган ваколатларга мувофиқ суд ёки давлат ҳакамлиги идоралари томонидан Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР Қонунларида белгиланган тартибда ҳал қилинади.

Ерга оид муносабатлар билан боғлиқ бўлган мулкий низолар суд ёки давлат ҳакамлиги идоралари томонидан уларнинг ваколатларига мувофиқ ҳал қилинади.

Қишлоқлар (овуллар) ёки шаҳар посёлкаси ҳудудида ерга эгалик қилиш ва ердан фойдаланиш масалаларида фуқаролар ўртасида чиққан низолар халқ депутатлари тегишли қишлоқ (овул) ва посёлка Советлари томонидан ҳал этилади.

Шаҳар ҳудудида ерга эгалик қилиш ва ердан фойдаланиш масалаларида давлат, кооператив ва жамоат корхоналари, муассасалари, ташкилотлари билан фуқаролар ўртасида, шунингдек фуқаролар ўртасида чиққан низолар халқ депутатлари шаҳар Советлари томонидан ҳал қилинади.

Район ҳудудида ерга эгалик қилиш ва ердан фойдаланиш масалаларида колхозлар, совхозлар, маҳаллий бўйсунишдаги бошқа давлат, кооператив ва жамоат корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари ўртасида, шунингдек мазкур корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар билан фуқаролар ўртасида чиққан низолар халқ депутатлари район Советлари томонидан ҳал қилинади.

Томонларнинг бири республика ёки иттифоққа бўйсунувчи корхона муассаса ва ташкилот бўлган ҳоллардаги низолар ҳамда бир областнинг турли районларига қарашли корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ўртасида чиққан низолар халқ депутатлари область Советлари томонидан ҳал қилинади.

Қорақалпоғистон АССР ҳудудида томонларнинг бири республикага ёки иттифоққа бўйсунувчи корхона, муассаса ва ташкилот бўлган ҳоллардаги низолар ҳамда Қорақалпоғистон АССРнинг турли районларига қарашли корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ўртасида чиққан низолар Қорақалпоғистон АССР Олий Совети томонидан ҳал қилинади.

Турли областларга ёки областлардан бирига ва Қорақалпоғистон АССРга қарашли корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ўртасида ер тўғрисида чиққан низоларни ҳал қилиш Ўзбекистон ССР Олий Советининг ихтиёрида бўлади.

Ўзбекистон ССРнинг колхозлари, совхозлари, бошқа давлат, кооператив, жамоат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг бошқа иттифоқдош республика ҳудудидаги ерга эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш масалаларига оид низолари, шунингдек бошқа иттифоқдош республикалар колхозлари, совхозлари, бошқа давлат, кооператив, жамоат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларнинг Ўзбекистон ССР ҳудудидаги ерга эгалик қилиш ҳамда ундан фойдаланиш масалаларига оид низолари Ўзбекистон ССР ва манфаатдор иттифоқдош республика вакилларидан тенглик асосларида тузиладиган комиссия томонидан кўриб чиқилади. Башарти, комиссия ўзаро бир қарорга кела олмаса, мазкур масалалар хусусидаги низолар ССР Иттифоқи қонунларида белгиланган тартибда кўриб чиқилиши лозим.

Шаҳарлар, шаҳар посёлкалари ва қишлоқ аҳоли пунктларида умумий ер участкасидан фойдаланиш тартиби хусусида якка тартибда қурилган иморатларга бирга эгалик қилувчилар ўртасида чиққан низолар судлар томонидан кўриб чиқилади.

Умумий ер участкасидан фойдаланиш тартиби фуқароларга тегишли иморатларнинг қисмларини ҳисобга олган ҳолда белгиланади.

63-модда. **Ер хусусидаги низо юзасидан чиқарилган қарорни ижро этиш ва унинг устидан шикоят қилиш.**

Ер хусусидаги низо юзасидан чиқарилган қарор унда кўрсатилган муддатда ижро этилади.

Халқ депутатлари маҳаллий Советининг ер хусусидаги низо юзасидан чиқарган қарорига томонларнинг бири норози бўлган тақдирда қарор устидан томонларнинг бири фуқаро, колхоз ёки бошқа кооператив ёхуд жамоат корхонаси, муассасаси ва ташкилоти бўлганида судга, давлат корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари ўртасида ер хусусида низо чиққанида эса — давлат ҳакамлиги идораларига шикоят қилиш мумкин.

Қарор устидан шикоят қилиниши унинг ижросини тўхтатиб қўймайди.

Ер хусусидаги низо юзасидан чиқарилган қарорнинг ижросини қарор чиқарган идора ёки юқори турувчи идора тўхтатиб қўйиши ё бўлмаса кечиктириши мумкин.

64-модда. **Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг ер тўғрисидаги қонунларини бузганлик учун жавобгарлик.**

Ер участкаларини сотиб олиш ва сотиш, совға қилиш, гаровга қўйиш, ўзбошимчалик билан айирбошлаш ҳақиқий эмас.

Ана шу битишувларда, шунингдек:

ерлардан ўзга мақсадлардан фойдаланганликда;

ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олишда;

қишлоқ хўжалик ерларини ва бошқа ерларни бузишда, уларни кимёвий ва радиоактив моддалар билан, ишлаб чиқариш чиқиндилари ва оқава сувлар билан булғатишда;

ерларнинг ҳолатига салбий таъсир кўрсатадиган объектларни жойлаштириш, қуриш, лойиҳалаш, ишга туширишда;

ердан фойдаланишнинг табиатни муҳофаза қилиш режим талабларини бажармасликда;

вақтинча эгаллаб турган ерни қайтариб бериш муддатини бузишда ёки шу ерларни белгиланган мақсадда фойдаланиш учун яроқли ҳолатга келтириб бериш мажбуриятларини бажармасликда;

ер эгалиги ва фойдаланиладиган ерлар чегараларининг марза белгиларини йўқ қилиб ташлашда;

ерларнинг давлат рўйхати, ҳисоб — китоби ва баҳолаш маълумотларини сохталаштиришда;

ўрмон фондига қарашли ерларда ўзбошимчалик билан пичан ўришда ва мол боқишда;

ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар ёввойи ўтларга қарши кураш чораларини кўрмасликда;

ерлардан хўжасизларча фойдаланишда, ерларни яхшилаш ҳамда тупроқни шамол, сув таъсирида нурашдан ва тупроқнинг ҳолатини ёмонлаштирадиган бошқа жараёнлардан сақлаш мажбуриятларини бажармасликда айбдор бўлган шахслар ССР Иттифоқи, Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР Қонунларига биноан граждлик, интизомий, маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Ўзбошимчалик билан эгаллаб олинган ер участкалари эгасига қайтариб берилади, қонунга хилоф равишда эгалик қилинган ва фойдаланилган вақтда қилинган чиқимларнинг ўрни қопланмайди.

Ер участкаларини фойдаланиш учун яроқли ҳолга келтириш, шу жумладан иморатларни бузиб ташлаш ҳам ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқаролар ҳисобидан амалга оширилади.

Ўзбошимчалик билан эгаллаб олинган ер участкаси халқ депутатлари тегишли қишлоқ (овул), посёлка, район ёки шаҳар Советининг қарорига мувофиқ ер эгасига ёки ердан фойдаланувчига қайтарилади.

Ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар ерга эгалик қилиш ва ердан фойдаланиш қоидаларини мунтазам суратда бузганлари тақдирда, шунингдек фуқаролар ушбу Қонуннинг 14-моддасидаги 4, 6, 8 ва 9-бандларда кўзда тутилган ҳаракатларни содир қилсалар ер участкаси ёки унинг бир қисми халқ депутатлари Советлари томонидан уларнинг ваколатларига мувофиқ олиб қўйилиши ва бошқа корхона, муассаса ва ташкилотга эгалик қилиш ёки фойдаланиш учун берилиши ёхуд захира ерлар таркибига қўшиб қўйилиши мумкин.

Корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқаролар Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССРнинг Ер тўғрисидаги қонунларини бузишлари туфайли етказган зарарнинг ўрнини қоплашга мажбурдирлар.

XV. ХАЛҚАРО ШАРТНОМАЛАР

65-модда. **Халқаро шартномаларни қўллаш.**

Башарти, ССР Иттифоқи ва Ўзбекистон ССРнинг халқаро шартномаларида Ўзбекистон ССРнинг Ер тўғрисидаги Қонунида кўзда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, у ҳолда халқаро шартноманинг қоидалари қўлланилади.

Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Президенти

И. КАРИМОВ.

Тошкент шаҳри,
1990 йил 20 июнь.

(Ўзбекистон ССРнинг «Ер тўғрисидаги Қонунини кучга киритиш тартиби ҳақида» Ўзбекистон ССР Олий Советининг қарори газетанинг келгуси сонида эълон қилинади).

СПОРТ

ДАЪВОГАРЛАР

Бугун футбол бўйича жаҳон чемпионатида яна бир финалчи аниқланади. ГФР ва Англия командалари учрашувидан кейин ҳал қилувчи учрашувга йўлланма олувчи иккинчи команда аён бўлади. Кеча эса Аргентина ва Италия командалари дастлабки ярим финал учрашувида ўзаро баҳслашдилар. Жаҳон футбол қироли Пеле чемпионликка даъвогарларни тахмин қилишда ўзига хос фикр билдирди. Унинг таъбирича, 8 июль куни Рим шаҳрида ўтказиладиган ҳал қилувчи ўйинда Италия ва ГФР футболчилари чемпионатнинг олтин медалларига даъвогарлик қиларканлар.

Муҳаррир ўринбосари
Н. ЕҚУБОВ.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент шаҳри.
ИНДЕКС 64583. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Р. — 04660. № 151.